

אוניברסיטת תל - אביב
הפקולטה למדעי הרוח ע"ש לסטר וסאלי אנטין
החוג להיסטוריה של המזרח התיכון בעת החדשה

בין ארגון מהפכני למפלגת שלטון

תנועת הפת"ח נוכח אתגר בניין המדינה

חיבור זה מוגש כעבודת גמר לקראת התואר
"מוסמך אוניברסיטה" - M.A. באוניברסיטת תל-אביב

מיכאל מילשטיין

העבודה הוכנה בהדרכת

פרופסור אשר ססר

מאי 2002

ת ל - א ב י ב

(* חיבור זה הינו תקציר של עבודת התיזה המקורית. עותקים ממנה מצויים בספריות אוניברסיטת תל - אביב.

תוכן העניינים

4 מבוא
7	פרק ראשון : החתירה להגמוניה לאומית - צמתים מרכזיים בתולדות הפת"ח ...
8א. 1957 - 1965 : שנות הגיבוש הראשוני
11ב. 1965 - 1969 : מתנועה חלוצית למנהיגה לאומית
13ג. 1969 - 1982 : המאבק לביסוס מנהיגות לאומית
15ד. 1982 - 1987 : מבחן המנהיגות בצל אובדן המאחז בלבנון והקרע באש"פ
17ה. 1987 - 1993 : ההתמודדות עם העתקת מוקד הזירה הפלסטינית ל"פנים"
19 פרק שני : המתח בין "מהפכה" ל"מדינה"
19א. עקרונות היסוד של הפת"ח
21ב. רעיון המהפכה בתפיסת הפת"ח
22ג. "סכיזופרניה תנועתית" - "סכיזופרניה לאומית"
24 פרק שלישי : עשור של תמורות - הזירה הפלסטינית בשנות התשעים
24א. "הגיון המהפכה או הגיון המדינה"
26ב. אתגר הריבונות וניסיון המדינתיות
28ג. פתיחת "הקופסה השחורה" הפלסטינית - השיח הציבורי אודות זהות ויעדים לאומיים בעידן "הממשל העצמי"
31 פרק רביעי : מהפכה עד הנצחון ? - הפת"ח נוכח אתגר הריבונות
31א. הדיון בשאלת זהות הפת"ח ויעדיה במציאות החדשה
33ב. עמדת הפת"ח כלפי ישראל, התהליך המדיני ו"המאבק המזוין"
35ג. "תפארת האתמול ועליבות ההווה" - משבר פסיכולוגי בצל המעבר לשלב המדינה

36.....**פרק חמישי : תנועה או מפלגה ? - המאבק סביב השאלה האירגונית**

36 א. תנועה או מפלגה ?

37..... ב. הגדרת הדיון בסוגיית הארגון מחדש

38..... ג. הסוגיה הארגונית כמוקד לעימותים פנים-תנועתיים

41 ד. תהליך הארגון מחדש - הלכה למעשה

42**פרק שישי : "מבוכת המנצחים" - מעמד הפת"ח כמפלגת שלטון**

42 א. מ"עמוד שדרה" ארגוני ל"עמוד שדרה" מדינת

44..... ב. בין התמזגות לעצמאות - השיח בפת"ח סביב שאלת הזיקה לממשל הפלסטיני

46 ג. תפקיד הפת"ח במישור האזרחי

48 ד. הפעילות במישור הפרלמנטרי

49 ה. מערכת היחסים בין הפת"ח לגורמי הכוח האחרים במערכת הפלסטינית

פרק שביעי : "שיח המהפכות" - ניסיון הפת"ח לעומת תקדימים של תנועות שחרור לאומיות אחרות

א. מהות הסכסוך ודרך ניהול המאבק

ב. המעבר ממחתרת לניהול שלטון

ג. התמסדות כמפלגת שלטון

ד. "לא נהיה אלג'יריה שניה" - הפקת לקחים בפת"ח מניסיון "מהפכות" העבר

51**סיכום**

54**אחרית דבר : "ממהפכה למדינה... ושוב למהפכה ?" - הפת"ח נוכח אנתפאצ'ת אל-אקצא'**

מבוא

" התואר לוחם שנרשם בתעודות המפלגה שלנו אינו מועיל עוד... מחלקת הפקידים מנפיקה תעודות מיוחדות המגדירות את התפקיד והדרגה, יש טפסים מיוחדים כדי להודיע על חופשה ומחלה פתאומית, טפסים יומיים הקשורים בעבודה והוראות הקשורות בימי חג, משך שעות העבודה ושעון קיץ וחורף. יש תלוש משכורת המגיע אליך בסוף החודש, ויש אנשים היושבים מאחורי שולחנות כתיבה ישנים כמו הפקידים בסרטי המלודרמה המצריים. הם כועסים כשאינך כותב את שמך על כל ארבעת חלקיו, או כשאתה שוכח את מספרך האישי. הם אינם מכירים את העינוי שהחל בשמות המחתרתיים והסתתים בשם המרובע ". רשמים אלה, פרי עטו של חסן ח'ציר, סופר ועיתונאי פלסטיני בולט, הועלו לפני מספר שנים עם שובו לתחומי "הרשות הפלסטינית" (אל-סלטה אל-פלסטינית ; להלן - "הרשות"), לאחר שנות שהות ארוכות בגלות. תיאוריו משקפים את פניו האנושיים של תהליך היסטורי מורכב, אותו ניתן לכנות "הבוקר שלמחרת המהפכה". המדובר במציאות חדשה וזרה, אליה נאלצו להסתגל רבים מחברי תנועות המהפכה והשחרור בעולם המודרני, עם תום מאבקם - החל מסין הקומוניסטית, עבור דרך וייטנאם וקובה, וכלה באלג'יריה, דרום אפריקה או מוזמביק. במעבר זה, מתנאי מחתרת לניהול שלטון, נדרשים הלוחמים לנטוש את השוחות, המדים והנשק לטובת העט, שולחן הפקידות והחליפה. אולם, השינוי המתהווה אינו מוגבל לסממנים חיצוניים בלבד, אלא מחייב גם ניתוח מעמיק של סוגיות הזהות, היעדים והמבנה האירגוני.

עבודה זו תבקש לבחון את התהליך שתואר לעיל בפת"ח - "תנועת השחרור הלאומי הפלסטיני" (חרכת אל-תחריר אל-וטני אל-פלסטיני), המציבה, כפי שיתואר בהמשך, את אחד הדגמים המורכבים ביותר של מעבר משלב המאבק למען שחרור לשלב המדינה (או "מדינה למחצה" במקרה הפלסטיני). תנועה זו, אשר נוסדה בסוף שנות החמישים, הנה הגדולה והדומיננטית מבין הגורמים בזירה הפלסטינית, והיא המובילה אותה מזה למעלה משלושים שנה. בפועל, קיים קושי לתאר את תולדות המערכת הפלסטינית המודרנית, מבלי להתעמק בתולדות הפת"ח. זאת, משום שהפת"ח לא היתה רק "חוד החנית" של התנועה הלאומית הפלסטינית המודרנית, אלא במידה רבה גם המכוננת של אותה תנועה. יתר על כן, תולדותיה גילמו על פי רוב את התמורות שחלו בעניין הפלסטיני כולו, ועקרונות היסוד התנועתיים - הפכו לכלל לאומיים.

הפת"ח, ראוי להדגיש, מהווה יציר מובהק של מלחמת 1948 - אל-נכבה ("האסוף") בלשון הפלסטינים - וליתר דיוק של השאיפה לשינוי תוצאות מלחמה זו. מאורע זה הותיר את הפלסטינים בחריגות במרחב הערבי, נוכח אובדן המולדת, העדר הטריטוריאליזם והפליטות, ומהווה היסוד המרכזי שעיצב את זהותם הלאומית. השנים שלאחר מאורע זה, התאפיינו בתסכול פלסטיני עמוק נוכח התבוסה, ולצדו חשש גובר מטשטוש הזהות הלאומית. זאת, בין היתר, על רקע הנהייה הרחבה בציבור הפלסטיני אחר רעיונות על-לאומיים שונים (בעיקר פאן-ערביות, אך גם קומוניזם ואסלאם פונדמנטליסטי), והנטיה הגוברת להשען על המרחב הערבי כמפתח לישועה. מציאות זו, העמיקה בקרב גורמים פלסטינים רבים את הפחד שמא הסוגיה הפלסטינית מבססת בהדרגה מעמד של בעיית פליטים בזירות הבינלאומית ואף הערבית, ואינה נתפסת עוד כבעיה בעלת מימד לאומי. "פריצתה" ההיסטורית של הפת"ח סימלה במידה רבה שינוי בתהליך נסיגה זה ובישרה על התחדשות לאומית. הרעיונות החלוציים בשמם פעלה התנועה, ובראשם

הדגשת הזהות הפרטיקולרית הפלסטינית (**וטניה**), בניגוד לזהות הלאומית הפאן-ערבית - **קומיה**), והאקטיביזם האלים למען שחרור, קרי "המאבק המזוין" (**אל-כפאח אל-מסלח**), הטעינו את תנועה הלאומית הפלסטינית בעוצמה מחודשת והפכו עד מהרה לנחלת הכלל הפלסטיני. במקביל - סייעה התנופה שקידמה הפת"ח להשבת העניין הפלסטיני ללב הסכסוך הישראלי-ערבי ("ירה-פלסטיניזציה"), אשר הלך והתעצב מאז 1948 כסכסוך טריטוריאלי בין מדינות. לא בכדי לפיכך, מרבה הפת"ח עד היום לחזור על הסיסמה לפיה היא אשר הפכה את הפלסטינים "מעם פליט לעם מהפכן".

לצד כל אלה, שאפה התנועה מסורתית להצטייר כמי שמתמקדת בעניין הפלסטיני בלבד, ובפרט במאבק למען שחרור לאומי. זאת, תוך הכלת כלל מגזרי הציבור הפלסטיני תחת חסותה וחציית קווי חלוקה מעמדיים, דתיים, אזוריים או אידיאולוגיים. בעקבות כך, טענה הפת"ח בעקביות, כי היא המייצגת המדויקת ביותר של רצון העם. ראוי להדגיש, כי הניסיון להטמיע מסרים אלה בקרב הציבור הפלסטיני יושם בעבר במערכות החינוך של "הארגון לשחרור פלסטין" (**מנט'מת אל-תחריר אל-פלסטיניה** ; להלן - אש"פ) בפזורה, בהן התחנך חלק ניכר מציבור הפליטים הפלסטיני (מהלך זה הוגבל, לא פעם, על ידי מדינות ערביות, ובראשן ירדן, אשר חתרו לטטוש הזהות הלאומית הפלסטינית). כיום, מכל מקום, משימה זו נוחה מבעבר ומבוצעת בהיקף רחב יותר, נוכח קיומו של בסיס טריטוריאלי פלסטיני ב"פנים". זה מצוי בשליטה ישירה של הנהגת אש"פ (ובמילים אחרות - של הפת"ח), ומאפשר לתנועה להכוון את האוכלוסיה המקומית בהתאם ליעדיה.

לאור התדמית שעיצבה לעצמה, פיתחה הפת"ח עם חלוף השנים שאיפה להנהיג את העניין הפלסטיני, ויותר מכך - לשמש מייצגת יחידה ומוחלטת שלו. לשם כך, פעלה התנועה, בעיקר מאז השתלטותה על הנהגת אש"פ ב-1969, לעצב ברוחה את הזהות הלאומית הפלסטינית. במסגרת זו, היא חתרה להטמיע בתודעה הקולקטיבית הפלסטינית נרטיב היסטורי, המייחד לה תפקיד חלוצי שיעדו שינוי מהלך ההיסטוריה הלאומית. נוסף לכך, פעלה התנועה ליצירת זהות מלאה בין ההיסטוריה התנועתית לזו הלאומית. כך לדוגמה, **אל-אנטלאקה** - "הפריצה", המושג המתאר את ראשית "המאבק המזוין" שהנהיגה הפת"ח ב-1965, קרב **אל-כראמה** ב-1968 או הקרע בתנועה ב-1983, הפכו כולם לאבני דרך בתולדות העם הפלסטיני, ואגב כך, העמיקו את הלגיטימציה של הפת"ח להנהגה לאומית.

אם נשוב לנושא בו פתחנו - ניכר, כי מהותו של משבר הזהות בו לוקות תנועות מהפכה ושחרור עם עלייתן לשלטון נעוץ בעיקרו בתהליך המיסוד. ניהול שלטון מחייב את התנועות שהתגאו במגע בלתי אמצעי עם העם ("כדג במים" לפי אמרת מאו טסה טונג) ופעלו במחתרת, לעצב זהות חדשה כמפלגות, להן היררכיה מוסדית ברורה, תנאי שיוך מוגדרים ופעילות פומבית. השינוי הפנימי בתנועה משמש, על פי רוב, בבואה או מנוף לתהליך בינוי ארגוני-מנהלי רחב יותר המתרחש במדינה כולה. שלב זה מלווה בחשש מהתגברות תופעות אשר מובילות לנתק מן העם, דוגמת שחיתות, עיבוי הביורוקרטיה ואופורטוניזם. אווירה משברית זו, מתעצמת בדרך כלל נוכח פתיחת דיון תנועתי ואף ציבורי בשאלות נוקבות, כגון - מהם יעדי התנועה לאחר העלייה לשלטון ? האם לאחר שנים של התמקדות במאבק יש לתנועה כלים לעסוק בבעיות אזרחיות ? והאם הלגיטימציה להנהגה הלאומית, שהוענקה לה בעבר מכוח הובלת המאבק, תקפה גם לאחר

העצמאות, או שמא ישנו צורך לביסוס מקורות לגיטימציה חדשים? תהליכי שינוי אלה באים לידי ביטוי גם בשבר מנטלי-פסיכולוגי, המאופיין בפרטים ובקבוצות. אלה, חשים ניכור מן המציאות הממסדית המתהווה, מבכים את אובדן הלהט המהפכני ומעלים נוסטלגיה גוברת לערכי העבר, ובראשם האחוה וההקרבה.

כמעט בכל המצבים, מוליד השלב החדש, המלווה באילוצי מציאות גדולים מבעבר, התמתנות, כולל בקרב גופים אשר חרטו על דגלם מהפכנות חסרת פשרות. אולם, בקרב משטרים מעין אלה, לא נעלם יסוד "המהפכה", ונוכחותו מהווה מקור למתח מתמיד. מתח זה נוצר על רקע הניגוד בין קוטב "המהפכה", המגלם לרוב דוגמטיות אידיאולוגית ונאמנות לערכי העבר, לבין קוטב "המדינה", המסמל דומיננטיות של השיקולים החדשים, המחייבים מיסוד וריסון. לאור מצב זה, הופכת לא פעם "המהפכה" למוקד מאבק בין קבוצות שונות, סביב השאלה איזו קבוצה הינה המייצגת האוטנטית של רעיון "המהפכה" ולמי ניתנת הלגיטימציה לשלוט. במסגרת עימותים מעין אלה, הניעו מחנות שונים במשטרים החדשים מהלכים שיעדם שימור "אלמוות מהפכני" (Revolutionary Immortality). צעדים אלה, כללו מאבק לקעקוע הבריוקרטיה המתפתחת, שהחלה לחצוץ בין ההנהגה לעם, לצד שימור להט מהפכני ואי התמסדות, אשר באופן פרדוקסאלי, נועדו דווקא לחזק את יציבות השלטון.

המתח בין "המהפכה" ל"מדינה", או "התמסדות", ותיק מאוד בקרב הפת"ח, והתקיים בתנועה זמן רב טרם הגיעה לשלב "המדינה". מייסודה, ביטאה הפת"ח באופן נרחב את מושג "המהפכה". עיצובה על רקע אל-נכבה, טבע בתנועה שאיפה בסיסית למרד נגד המציאות ולשינוי ברוח "כאן ועכשיו". זאת, תוך קידום רעיונות חדשים ובשורת תחיה לאומית. לכך, נוספה גם הצטיירות של הפת"ח, בראשית דרכה, כגורם הדבק באקטיביזם חסר פשרות, ומפגין חוסר התחשבות בשיקוליהן של מדינות ערב ובזו כלפי סממני ממסדיות ופעילות שאינה קשורה ל"מאבק המזויין". הרכבה האנושי והחברתי של התנועה ייצג גם הוא, במידה רבה, מהפכנות וליתר דיוק חדשנות. במסגרת זו בלט בפת"ח מקומם של בני "דור הנכבה", או כפי שכינו עצמם - "דור הנקמה". אלה, היו ברובם צעירים בני המעמד הבינוני, שייצגו ניגוד להנהגה הלאומית המסורתית, אשר התבססה על המשפחות המיוחסות, ונתפסה כאחראית לכישלון 1948. יעדה המוצהר של ההנהגה החדשה היה לגבש זהות לאומית עליונה, תוך התגברות על קווי הפיצול החברתיים המסורתיים אשר החלישו את הפלסטינים בעבר. בנוסף, הבליטה ההנהגה החדשה את רצונה לבסס את העשייה הלאומית על ההמון, ולא עוד על פעילות של אליטה צרה כבעבר. אולם, קידוש רעיון "המהפכה" בפת"ח, אשר משתקף עד היום בסיסמתה המפורסמת - "מהפכה עד הנצחון" (תורה חתא אל-נצר), מעולם לא היה יותר מאשר שם קוד לדבקות מוחלטת ביעדים הלאומיים המקסימליסטים, ובראשם השחרור המלא (כל פלסטין ההיסטורית) והשיבה. "מהפכה" זו לא ביטאה כל כמיהה לשינוי רדיקלי בסדר החברתי והתרבותי, המאפיינת גופים מהפכניים מודרניים רבים. נהפוך הוא - מבחינות רבות הפת"ח הנה גוף "המוטה לעבר" (Past Oriented), אשר נשען על יסודות מסורתיים ולא חותר לניתוצם (דבר הבא לידי ביטוי בשימוש הרב והבולט במוטיבים אסלאמיים בתנועה, ובחוסר ההתייחסות המופגנת כמעט לרעיון החילוני). הפת"ח, אפוא, שואפת לבצע מעין חזרה אל העבר (המציאות שלפני 1948), ולא להציג עצמה כמנותקת מעבר זה.

מנגד - עמדו באופן מסורתי בפני הפת"ח אתגרי "ההתמסדות" ו"המדינה", אשר התעצמו בעיקר מאז השתלטותה על אש"פ. ככל שביססה התנועה את מעמדה כמנהיגה לאומית, כך היא נזקקה לטפח מאפיינים מדינתיים-ממסדיים ולפתח כושר תמרון מדיני. תהליכים אלה הביאו אותה לשקול ביתר שאת את הצורך לבסס מאחז טריטוריאלי, כולל במחיר פשרות לאומיות כואבות.

הטיעון המרכזי אשר מפותח במהלך העבודה, מראה אפוא, כי המתח המתמיד בין קטבי "המהפכה" ו"המדינה", הינו המפתח הבסיסי להבנת הפת"ח. המדובר בהתמודדות בין עברה של התנועה לבין ההווה שלה, או בין זהותה כתנועה חלוצית, הצועדת לפני המחנה, למנהיגה לאומית הניצבת בראש המחנה. תופעה זו, של הכלת שני קטבים מנוגדים בו זמנית וקיום מתח מתמיד ביניהם, עוברת כחוט השני בתולדות התנועה ומהווה, במידה רבה, הסבר לכוחה ולהישגיה ארוכי השנים. ההגעה לשלב "המדינה", קרי לבסיס טריטוריאלי, לא הקהתה מתח זה, ובמידה רבה אף חידדה אותו. זאת, בין היתר, בשל המצב היחודי אליו נקלעה המערכת הפלסטינית במהלך העשור החולף, במסגרתו היא נתונה במעין מצב כלאיים מתמשך, הכולל מימוש ריבונות והמשך שלטון זר בעת ובעונה אחת. מצב זה עומד בניגוד לדגמים הטיפוסיים של מאבקי שחרור אנטי-קולוניאליים, אשר הסתיימו ברובם המוחלט עם סילוק הכיבוש הזר והכרזת העצמאות. אולם, השוני בין המקרה הפלסטיני לדגמים קולוניאליים אחרים מורכב הרבה יותר. הוא נעוץ בעיקרו בקושי של המערכת הפלסטינית בכלל, ושל הפת"ח המנהיגה אותה בפרט, להכריע האם ההגעה לשלב המדינה מהווה מימוש של יעד השחרור המלא, או שמא רק שלב בדרך אליו ואמצעי למימוש. כך למעשה, התנהלה המערכת הפלסטינית בעבר (וממשיכה להתנהל גם כיום) במצב של חוסר הכרעה מתמיד בין יעדי "המדינה" ו"המהפכה". כפועל יוצא, מבהירים הפלסטינים, כי גם כאשר מושגת התקדמות לקראת יעד המדינה בנסיבות היסטוריות מסוימות, אין הדבר מחייב נטישה של יעד השחרור המלא, אלא העתקת תאריך מימושו לעתיד בלתי מוגדר. יודגש בתוך כך, כי בהיותה מובילת הפרוייקט הלאומי, היווה השיח הפנימי בפת"ח סביב סוגיות "המדינה" ו"המהפכה", מוקד לדיון רחב יותר בזירה הפלסטינית בשאלת ההיטלטלות בין שני הקטבים.

בהקשר זה, ראוי לאפיין את פרק הזמן בו עוסקת העבודה. התקופה שחלפה מאז ראשית שנות התשעים, הנה אחת הדרמטיות שחוותה המערכת הפלסטינית. היא כוללת תפניות והכרעות חסרות תקדים, ובראשן החתימה על הסדר מדיני עם ישראל, אשר בעקבותיו הוקם, לראשונה בהיסטוריה הפלסטינית, ממשל עצמי בגדה המערבית וברצועת עזה. מהלך זה לווה גם בהעתקה גוברת של מוקד הזירה הפלסטינית כולה מ"החוץ" (אל-ח'ארג' - המכונה גם "הפזורה" - אל-שתאת) ל"פנים" (אל-דאח'ל). מטרתו של חיבור זה תהיה, מכל מקום, לבחון את אותה תקופה דרמטית וחריגה יחסית בתולדות המערכת הפלסטינית מבעד לעיניה של הפת"ח, מי ששימשה המנהיגה המרכזית של אותן תמורות.

פרק ראשון : החתירה להגמוניה לאומית - צמתים מרכזיים בתולדות הפת"ח

כל ניסיון לתאר את תולדות הפת"ח מבלי להיגרר להצגה כוללת של ההיסטוריה הפלסטינית המודרנית, בעייתי מיסודו. הפת"ח איננה רק המגלמת המדויקת ביותר של תהליכי השינוי שחוו הפלסטינים בעשורים האחרונים, אלא גם המנהיגה המרכזית שלהם ומי שיצקה תכנים רעיוניים

חדשים במערכת הפלסטינית כולה. חפיפה זו בין לוח הזמנים התנועתי לזה הלאומי, החלה כעשור לאחר הקמת הפת"ח, כאשר כבשה האחרונה את הנהגת אש"פ, והפכה כמעט באחת למנהיגת הזירה הפלסטינית.

יעדו של פרק זה, יהיה לפיכך לחתור לתיאור ממוקד עד כמה שניתן של ההיסטוריה התנועית, אולם במקביל להצביע על מקום הפת"ח בתהליכים רחבים שהתפתחו במערכת הפלסטינית. כל זאת, תוך תיאור דינמיקת "היזון חוזר" של השפעת ההתפתחויות הפנימיות בפת"ח על פני הזירה הפלסטינית - ולהיפך.

א. 1957 - 1965 : שנות הגיבוש הראשוני

האווירה בזירה הפלסטינית בתקופה שלאחר 1948 מהווה מפתח מרכזי להבנת הפת"ח. תנועה זו היתה תוצר מובהק של אל-נכבה והציגה את תכליתה ביציאה מטראומה היסטורית זו. בנוסף, שאפה התנועה באופן עקבי להציג את הופעתה כאירוע בעל מאפיינים משיחיים-לאומיים, אשר התממש בתחתית תקופת שפל ורגע לפני מחיקת זהות הלאום.

ואכן, עולם הדימויים הפלסטיני בעשור שלאחר 1948, היה עמוס מונחים שביטאו תסכול וחוסר אונים. התקוות לניצחון ועצמאות לאומית בסיוע העולם הערבי, התנפצו באחת ובמקומן באו תבוסה, כיבוש זר ופליטות. לאלה, נוספו חשש מטשטוש הזהות הלאומית הפלסטינית, על רקע ניסיון מדינות ערביות, ובראשן ירדן, לשחוק זהות זו, ונוכח נהיית מרבית הציבור הפלסטיני אותה עת אחר אידיאולוגיות אזוריות על-לאומיות כפתרון ל"בעיית פלסטין". הכוונה היתה בעיקר לפאן-ערביות, בהנהגת נשיא מצרים דאז ג'מאל עבד אל-נאצר, או מפלגות ה**בעת'** ו"הלאומיים הערבים" (אל-קומיון אל-ערב), אך גם לזרם הקומוניסטי, ואף לתנועת "האחים המסלמים" (להלן - מוסלמים ; מוסלמי) או "מפלגת השחרור האסלאמי".

הופעתה הראשונה של הפת"ח בסוף שנות החמישים לא היוותה אירוע אשר משך תשומת לב מיוחדת בזירות הבין-ערבית או אף הפלסטינית. הגוף החדש היה אחד מני רבים שקמו אותה עת, בעקבות התעוררות לאומית שחלה במערכת הפלסטינית, וקראו לשחרור פלסטין באמצעות מאבק. ברקע להתעוררות זו, עמדו בעיקר מאבק השחרור הלאומי, אשר התנהל באלג'יריה מאז 1954, והציג בפני הפלסטינים מופת ערבי של הקרבה והושעה עצמית, ולצדו האכזבה הגוברת מחוסר יכולתן של מדינות ערב לקדם את יעד "שחרור פלסטין".

גרעין המייסדים של הפת"ח מנה ברובו סטודנטים פלסטינים אשר למדו במצרים במהלך שנות החמישים. במסגרת זו בלטו בעיקר אישים דוגמת יאסר ערפאת ("אבו עמאר" ; שמו המלא - מחמד עבד אל-ראיוף אל-קדוה אל-חסיני), ח'ליל אבראהים אל-וזיר (אבו ג'יהאד) או צלאח ח'ילף (אבו איאד), אשר דמויותיהם יוארו בהמשך. אלה, החלו את דרכם הפוליטית בהקמת תאי סטודנטים פלסטינים מאז אמצע שנות החמישים, ולפי מספר גירסאות אף היו מעורבים בהכוונת פעילות מבצעית, בעיקר בחסות מצרית, נגד בריטניה בתעלת סואץ ונגד ישראל באזח"ע. אולם, התקרבותם של ראשי הקבוצה אותה עת לארגון "האחים המוסלמים", אויבו המר של עבד אל-נאצר, הביאה לרדיפתם על ידי המשטר המצרי, ובעקבות כך להגירתם למדינות

המפרץ הפרסי, ובראשן כוית. במקום זה, היתה פעילות הקבוצה נוחה יותר וראשיה החלו בגיוס פלסטינים רבים שמצאו פרנסתם באזור המפרץ הפרסי.

הגרסאות באשר לאירוע יסוד הפת"ח ומועדו המדויק רבות ומשקפות אינטרסים מאוחרים של גורמים שונים בתנועה. הגרסה התנועתית הרשמית, החותרת להבליט את מקומו של ערפאת בהקמת הפת"ח, מתארכת את יסודה לסוף שנת 1957. לפי גרסה זו, נכחו באירוע ההקמה, שהתקיים בחשאי בכוית, חמשת "האבות המייסדים" - ערפאת, אל-וזיר, ח'לף, ח'אלד אל-חסן, מהאידיאולוגים המרכזיים של הפת"ח, ופארוק אל-קדומי, כיום ראש "המחלקה המדינית" של אש"פ (מעין תפקיד של שר חוץ). גרסאות שונות, כאמור, משמיטות או מוסיפות נציגים לאירוע ההקמה, בהתאם לנטיות והשיקולים הפוליטיים של כותבי ההיסטוריה. במסגרת זו, בולטת בעיקר גרסה חלופית אותה ניסה לקדם ח'אלד אל-חסן, מי שהפך עם השנים יריב קשה לערפאת בתנועה ובהנהגת אש"פ. אל-חסן, מתוך כוונה לגמד את מקומו של ערפאת, טען כי הקמת הפת"ח ארעה בכוית ב-1962 או 1963, בעקבות התאגדות של קבוצות פלסטיניות רבות, אשר פעלו באופן נפרד במהלך שנות החמישים ברחבי העולם (כולל במדינות אירופה). לפי גרסה זו, היה זה דווקא אל-וזיר שהנהיג את מהלך האיחוד, ואגב כך, את הקמת התנועה.

שמה של התנועה החדשה בישר במידה רבה על המהפכנות שהיתה גלומה בה. ראשית, בלט הדגש שהושם על הזהות הפרטיקולרית הפלסטינית, בתקופה בה מרבית העולם הערבי, ובכלל זאת הציבור הפלסטיני, נהה אחר רעיונות הפאן-ערביים. שנית, קראה התנועה לשחרור באמצעות אקטיביזם ויוזמה. זאת, תוך ביטול התלות במדינות ערב ואף האשמתן באחריות ל"אסון 1948", בשל הכפפת העניין הפלסטיני לשיקוליהן הלאומיים. טיעונים אלה נתפסו אותו זמן כנועזים, בעיקר משום שעמדו כהתרסה לאסטרטגית המאבק שהתווה עבד אל-נאצר, בעל היוקרה האדירה בזירה הבין-ערבית. לגישתו, העניין הפלסטיני אמור היה להיפתר אך ורק באמצעות מהלך צבאי קונבנציונלי נגד ישראל, אשר יבוצע לאחר השלמת ההכנות הנדרשות, ובמקביל למימוש האחדות הערבית. כל מהלך מזוין עצמאי ולא מבוקר, היה עלול לפי תפיסה זו ליצור הסלמה ולגרור את הערבים למלחמה טרם השלמת ההכנות. הפת"ח מצידה, טענה להיפוך הסדר הקיים - לא עוד "אחדות ערבית - הדרך לשחרור פלסטיני", אלא "שחרור פלסטיני - הדרך לאחדות ערבית", או במילים אחרות ביטול הצורך להמתין עד השגת האחדות הכוללת כדי לפתור את העניין הפלסטיני, ומנגד - הבלטת עצם ההתגייסות לפתרונו כמהלך באמצעותו תושג האחדות המיוחלת (ראה הרחבה באשר למשנתה הרעיונית של הפת"ח בפרק הבא).

מהפכנותה של הפת"ח השתקפה גם בהרכבה האנושי. דור מייסדי התנועה, מוסלמים סנים (להלן - סונים) כמעט כולם, ייצג הנהגה לאומית חדשה. זו התבססה ברובה על צעירים בעלי השכלה אקדמית, בני המעמד הבינוני (בעיקר טכנוקרטים - מהנדסים, מורים ופקידים), בשונה מההנהגה הפלסטינית הקודמת, אשר נשלטה בידי נציגי המשפחות המיוחסות המסורתיות. תודעת ההנהגה החדשה עוצבה על בסיס החוויה המשותפת של אל-נכבה. באמצעות יסוד מכוון זה, ביקשו צעירים אלה לעצב דמותם כ"דור הנקמה" (ג'יל אל-אנתקאם), תוך שלילת קודמיהם - "דור התבוסה" (ג'יל אל-הזימה), ותוך הבעת מחאה נגד הפאסיביות בה שקע דור הוריהם. ארועי 1948, חשוב לציין, הציבו את מייסדי הפת"ח, כמתבגרים, נוכח תחושות העקירה ואובדן המולדת,

ולצידין הניכור מהסביבה הערבית החדשה והתפוררות המארג החברתי-משפחתי המסורתי במחנות הפליטים (בפרט בלטה תופעה של ירידת מעמד האב). מציאות זו יצרה באופן טבעי כמיהה לשיוך ולזהות מצד אחד, ומהצד השני - למרד נגד המציאות.

בשנים הראשונות לאחר יסודה, התמקדה הפת"ח בשני יעדים מרכזיים - הרחבת שורותיה והפצת רעיונותיה. היעד הראשון הושג באופן חלקי, באמצעות גיוס כמה מאות בודדות של פעילים לפת"ח והקמת תאים חשאיים במדינות שונות במזרח התיכון. בתוך כך, הועתק מוקד העשייה של התנועה מסוף שנות החמישים מהמפרץ הפרסי לסוריה ולבנון, אליהן עקרו ערפאת ומאוחר יותר אל-וזיר. פעילות השניים התמקדה בקידום היעד השני שצוין, קרי הפצת רעיונות הפת"ח. הדבר מומש בעיקר באמצעות פרסום ביטאון בשם **פלסטינא** ("פלסטיין שלנו"), אשר הופץ בבירות בין השנים 1959 - 1964. מהלך זה היווה במידה רבה הכשרת הקרקע לקראת יישומו של רעיון "המאבק המזוין". יודגש, כי במהלך מרבית תקופה זו, פעלה הפת"ח באופן מחתרתי למחצה, ללא מבנה ממוסד והיררכי ועל בסיס של מעין "הנהגה קולקטיבית".

מאמצע שנות השישים, מכל מקום, היתה הפת"ח נתונה במצוקה גוברת, דווקא בתקופה של גאות כללית בעניין הלאומי הפלסטיני. גאות זו, נוצרה על רקע ניסיונו של עבד אל-נאצר לקדם החל מ-1959 את רעיון "הישות הפלסטינית" (**אל-כיאן אל-פלסטיני**). זאת, כך נראה, לא מתוך דאגה לעניין הפלסטיני, אלא מתוך רצון לנגח את יריביו בזירה הערבית, ובראשם ירדן, וכן לתעל את ההתעוררות הלאומית שחלה שבמערכת הפלסטינית מאז סוף שנות החמישים למסגרות ארגוניות, אשר יהיו כפופות למרות מצרית. בעקבות כך, השיגה מצרים במהלך 1964 הסכמה בין-ערבית (כולל מצד ירדן!) באשר להקמת אש"פ, בראשות אחמד אל-שקירי, העסקן הפוליטי הפלסטיני הותיק.

כמעט מאז יסודו, במהלך הכינוס הראשון של המועצה הלאומית הפלסטינית (להלן - מל"פ), הגוף הייצוגי הרחב של אש"פ, במאי-יוני 1964 במזרח ירושלים, הסתמנה איבה בין הארגון לפת"ח. הפת"ח, בראש קבוצה של ארגונים פלסטינים לוחמניים אחרים אשר קמו אותו זמן, נטלו אומנם חלק בכינוס המל"פ הראשון (באופן לא רשמי), אולם ראו באש"פ אתגר לניסיונם להנהיג את העניין הפלסטיני בדרך חדשה. במסגרת זו, נטו אלה להדגיש את הניגוד בין מהותו של אש"פ לזו שלהם. כך, תואר הארגון כגוף התלוי במדינות ערב ומשרת את יעדיהן (מעין גלגול מחודש של "ממשלת כל פלסטיין"), מסייע לקידוש הססטוס קוו האזורי, מבוסס על ממסד בירוקרטי מנופח ונעדר תמיכה עממית. מעבר לכך, בלט גם פער דורי ומעמדי בין הנהגות אש"פ והפת"ח. כך, בעוד אש"פ יוצג בעיקרו על ידי בני המשפחות האמידות, רובם מבוגרים יחסית, הרי שהפת"ח הונהגה בידי בני המעמד הבינוני הצעירים. ראוי להדגיש מכל מקום, כי חרף הרקע הבעייתי שליווה את הופעת אש"פ, סימנה הקמת הארגון צעד חשוב במיסודה של הזירה הפלסטינית והשבת העניין הפלסטיני ללב הסכסוך הישראלי-ערבי.

ערב שנת 1965, אפוא, עמדה הפת"ח בצומת דרכים מכרעת. קריאותיה הנחרצות לאקטיביזם נמשכו, אך לא לוו בתרגום מעשי, כמות המתגייסים לתנועה הצטמצמה, ומעל לכל - הופיע אתגר בדמותו של אש"פ, אשר חתר לקידום והנהגה של העניין הפלסטיני בחסות בין-ערבית. במצב עניינים כזה נדרשה הפת"ח ל"פריצה" - **אנטלאקה**.

ב. 1965 - 1969 : מתנועה חלוצית למנהיגה לאומית

פריצת הדרך אליה חתרה הפת"ח, מומשה בלילה שבין ה- 31 בדצמבר 1964 ל- 1 בינואר 1965, אז בוצעה הפעולה המבצעית הראשונה של התנועה נגד ישראל. מהלך זה, שיעדו היה פיצוץ מתקן של "המוביל הארצי", פרויקט שמיקד את תשומת ליבו של העולם הערבי אותו זמן, הסתיים בפועל בכישלון. וחרף זאת, היה זה המאורע המשמעותי ביותר, עד אז, בתולדות התנועה. הוא העלה אותה באחת מאלמוניות ללב תודעת העולם הערבי, והבליט את יחודה בהשוואה לשאר הקבוצות הפלסטיניות הלוחמניות, כמי שהצליחה ליישם את סיסמאותיה. יתרה מזאת, אירוע זה סימל את ראשיתו של "המאבק המזוין", עקרון יסוד בלאומיות הפלסטינית המתעוררת, שנוצר והונהג ברובו על ידי הפת"ח. רעיון זה הוצדק כאמצעי להתנערות מן האפוטרופסות הערבית, אך גם לליבוי הרגשות הלאומיים הפלסטיניים סביב מיתוסים הרואיים ולהפגנת נכונות של העם הפלסטיני ליטול את גורלו בידו. לאור זאת, עוצב ליל האנטלאקה על ידי הפת"ח כמיתוס לאומי מכוון וכתפנית חדה בתולדות הזירה הפלסטינית, ואגב כך - שימש מקור לגיטימציה למעמדה המנהיגותי של התנועה במישור הלאומי.

כדי לשמר את הישגה הבולט, התמקדה הפת"ח מאז 1965 ועד פרוץ מלחמת ששת הימים, בייזום פעולות מבצעיות נגד ישראל. יזיד צאיע', החוקר הפלסטיני המפורסם הפועל במערב, כינה שלב זה "השלב העוברי" (אל-מרחלה אל-ג'ניניה) של "המאבק המזוין". פעילות זו התבצעה בעיקרה בחסות משטר ה**בעת'** בסוריה, עליו נשענה התנועה אותה עת. קשר זה העניק לפת"ח מצד אחד סיוע לוגיסטי נרחב, ומהצד השני - קידם את יעדיו של המשטר הסורי, ובראשם דרבון הערבים למלחמה נגד ישראל. במסגרת זו, ביצעה הפת"ח פיגועים רבים משטח הגדמ"ע, מתוך כוונה לסבך את ירדן בעימותים עם ישראל. מהלכים אלה היוו, בין היתר, קריאת תגר נוספת לאסטרטגיית המאבק של עבד אל-נאצר נגד ישראל, עליה ערערו המשטר הסורי והפת"ח. מצרים הנבוכה, כמו גם בן חסותה - אש"פ, האשימו בתגובה את הפת"ח בחוסר אחריות ואף לא בחלו מלכנותה "סוכן האימפריאליזם והציונות".

מלחמת ששת הימים סימנה תפנית במצב הזירה הפלסטינית בכלל ובזו של הפת"ח בפרט. מבחינה המערכת כולה - היוותה המלחמה מהלך אשר בישר את קריסת החזון הפאן-ערבי והאיץ פיתוחה של תנועה לאומית פלסטינית, תוך חידוד היסוד הפלסטיני בסכסוך האזורי. מבחינת הפת"ח, סיפקה המפלה הערבית רקע נוח להצגת "המאבק המזוין" כחלופה לאסטרטגיה שקרסה. אולם, ניסיונה הראשון של הפת"ח בקידום דרך זו היה מאכזב למדי. במסגרת זו, ניסתה התנועה לנצל את המציאות שנוצרה כדי להעתיק בסוף שנת 1967 את מפקדותיה לגדמ"ע, ולנהל משם מהפכה עממית מזוינת, על פי הדגם הסיני והווייטנמי, תחת פיקודו הישיר של ערפאת. כשלון מהלך זה נבע בעיקרו מאי הצלחת מנהיגי התנועה שחדרו לגדמ"ע, רובם יוצאי מגזר הפליטים מהפזורה, להיטמע בקרב האוכלוסייה המקומית, שחלק ניכר ממנה לא חווה את הפליטות, וניסיונם לכפות, באופן דוגמטי, דגם של מאבק עממי אשר התפתח בנסיבות שונות מאלה של "הפנים". לכך, נוספה גם הפעילות היעילה של מערך הביטחון הישראלי נגד המהלך הצבאי אותו ניסתה הפת"ח להנהיג. להתמוטטות מערכה זו תוך מספר שבועות מועט, היו השלכות מרחיקות לכת על דרכן של הפת"ח בפרט והזירה הפלסטינית בכלל. במסגרת זו, נראה הכשלון האמור כמי

שקידם, או לכל הפחות זרז, מספר תהליכי יסוד חשובים, ובראשם: התבססות ההנהגה הפלסטינית המרכזית ב"חוץ" והותרת "הפנים" בשולי העשייה הלאומית; הדגשת הבכורה של הפעילות הצבאית במסגרת המאבק הלאומי, ודחיקת העשייה במישור המדיני או האזרחי למשך שנים רבות, נוכח האכזבה שנחל הניסיון להנהיג מהלך עממי; והרחבת העימות הפלסטיני-ישראלי הישיר לזירות שכנות (ירדן, ומאוחר יותר לבנון).

אולם, התפתחות זו לא הוליכה את הפת"ח לפתח משבר, כפי שהיה צפוי אולי. זאת, משום שאירועים אשר התרחשו מאז ראשית 1968 סיפקו לתנועה המוכה אמצעי מידי לשיקום פנימי, ובהדרגה - לכיבוש מעמד בכורה בזירה הפלסטינית. הראשון ביניהם היה קרב **אל-כראמה** (21 במרס 1968), במהלכו פשט צה"ל על אחת ממפקדות הפת"ח המרכזיות בירדן. הקרב אומנם נוהל ברובו בין הצבאות הישראלי והירדני וגבה מחיר כבד מהארגונים הפלסטינים, אולם התדמית שנוצרה לו שיחקה בעיקרה לטובת הפת"ח. מאורע זה, הפך למיתוס המרכזי של "המאבק המזוין" והוצג על ידי התנועה כמהלך שהוכיח את יכולת הפלסטינים להציב מענה צבאי נגד ישראל ולהשיב את הכבוד הערבי האבוד (באופן סמלי משמעות שמה של העיירה **אל-כראמה** הנו "כבוד"). החוקר אנדריו טריל (Terrill) העיר בהקשר זה, כי מיתוס **אל-כראמה** מהווה דוגמה לאירוע או סמל שמימדיו מועצמים על רקע צרכים היסטוריים יחודיים. זאת ועוד, האהדה העצומה שצברה הפת"ח בעקבות האירוע, הביאה לנהירת אלפים מקרב הציבור הפלסטיני בירדן אחר התנועה. מצב זה, כפי שהעיד ח'אלד אל-חסן, חייב הקמת מוסדות מסודרים לקליטת המוני המתגייסים וכן מערכות אזרחיות לצורך הידוק הקשר בין התנועה לציבור הפלסטיני.

בתוך כך, היווה קרב **אל-כראמה** ציון דרך מרכזי גם במערכת היחסים בין הארגונים הפלסטינים לשלטון הירדני. הוא סימל את שיא כוחם של ארגונים אלה בממלכה, אך גם את צעידתם לקראת עימות ישיר עמה, בסופו הם ניגפו. כך, חיזק הקרב את ביטחונם של הפלסטינים לעומת הממשל הירדני ועודדם לכונן מעין "מדינה בתוך מדינה", בה הוענקו להם מרחבי פעולה צבאיים ואזרחיים. צעדים אלה לוו בהתרסה גוברת נגד ריבונותו של המלך חסין.

תפנית משמעותית יותר שארעה אותו זמן, ואשר הציבה את הפת"ח כגורם הדומיננטי בזירה הפלסטינית, אגב שינוי פני האחרונה, היתה השתלטות התנועה על הנהגת אש"פ. מהלך זה, התאפשר בעקבות הדחתו של אל-שקירי, אשר זוהה עם כשלון מלחמת 1967, מראשות אש"פ ועלייתה של הנהגה חדשה, בראשות עורך הדין יחיא חמודה. מייד עם כניסתו לתפקיד, קידם חמודה הידברות עם כלל הארגונים הפלסטינים הלוחמים, אשר נודעו בכינוי - **אל-פדא'יון**, ובפרט עם מנהיגתם - הפת"ח, סביב הצטרפות לאש"פ (הידברות שהתנהלה מאז 1964 ללא הצלחה). משא ומתן זה, התאפיין בקבלה של רוב תביעות הארגונים הלוחמים, והסתיים בפועל בהשתלטותם על אש"פ. במסגרת זו, הצטרפו ארגונים אלה, ובכללם הפת"ח, לאש"פ במהלך כינוס המל"פ הרביעי ביולי 1968, לאחר שהתקבלה תביעתם לקבלת מרבית מושבי המועצה. כבר בכינוס זה, הצליחו **אל-פדא'יון** להטמיע את עקרונותיהם, מבית היוצר של פת"ח, ובראשם "המאבק המזוין" והלאומיות הפלסטינית הפרטיקולרית, בנוסח המחודש של האמנה הפלסטינית. בדרך זו, ניצלו אלה את דבקותם בעקרון "המאבק המזוין" כמקור לגיטימציה לכיבוש מעמד מנהיגותי במערכת הפלסטינית, ולתביעתם לקדמה בדרך חדשה. שיאו של תהליך

ההשתלטות בא לידי ביטוי בכינוס המל"פ החמישי בפברואר 1969. הפת"ח, שהפכה לארגון הגדול באש"פ, בשיתוף עם בעלות בריתה, ניצלו את הרוב שהוקנה להם במהלך כינוס זה לכיבוש מוסדות ההנהגה של הארגון (בראשם הועד הפועל - גוף ההנהגה העליון), ולמינוי ערפאת לראשות גוף זה. הרכבו החדש של המל"פ סימל שינוי בפני אש"פ - מארגון עסקנים בחסות מצרית המנותק מהציבור הפלסטיני, הוא הפך לארגון גג של ארגונים לוחמים בעלי זיקה עממית עמוקה.

השתלטות הפת"ח על אש"פ סימנה תפנית יסודית בשני הגופים. הפת"ח הפכה בעקבות כך מתנועה חלוצית הצועדת לפני המחנה למנהיגה לאומית הניצבת בראש המחנה. מחד גיסא, העניק המעמד החדש לפת"ח יוקרה של מפלגת שלטון בהנהגה הפלסטינית הגולה ושליטה על מוסדות וכספים רבים. מאידך גיסא - עימת אותה תפקידה החדש עם מחויבויות לאומיות כבדות משקל, אשר אילצו את התנועה להפגין פרגמטיות, לקדם פיתוחו של מבנה ממסדי, לגבש אסטרטגיה מדינית ולבסס מערכת יחסים תקינה עם העולם הערבי. אש"פ מצדו אומנם עוצב מחדש בדמותה ורוחה של הפת"ח ונוצל על ידי האחרונה ככלי להשגת דומיננטיות לאומית, אולם הפך מארגון חסר תמיכה עממית למנהיג לאומי בעל לגיטימציה רחבה. ראוי להדגיש, מכל מקום, כי ערפאת הקפיד שלא להביא למיזוג מוחלט בין אש"פ לפת"ח, עד כדי איבוד זהותה היחודית של התנועה.

לסיכום תקופה זו - נראה, כי בתום שנות השישים, ניצבה הפת"ח, כפי שמתאר זאת החוקר בארי רובין (Rubin) בפני מכלול הישגים מרשימים, אשר קשה היה לדמינם עשור קודם כן. תנועה זו, אשר מנתה שנים לא רבות לפני כן קבוצת מצומצמת של פעילים, נטלה עתה חלק מרכזי בהחייאת הזהות הלאומית הפלסטינית, השתלטה על הנהגת הזירה הפלסטינית, קידמה מאבק אלים והחלה בגיבוש מוסדות הנהגה לאומיים, אשר זכו להכרה רחבה מבית ומחוץ.

ג. 1969 - 1982 : המאבק לביסוס מנהיגות לאומית

פרק זמן זה התאפיין בריבוי האתגרים - מבית ומחוץ - בפני ניסיונה של הפת"ח להנהיג את המערכת הפלסטינית. כבר בראשית תקופה זו, הועמדה התנועה בפני אחד המבחנים הקשים בתולדותיה, בדמות ארועי ספטמבר 1970 - "השחור" - בירדן. הזעזוע המרכזי במסגרת זו היה אובדן "המדינה בתוך מדינה" שהצליחו האירגונים הפלסטינים, ובראשם הפת"ח, לקיים בשטח הממלכה מאז 1967. אולם, חרף המפלה הקשה שהנחיל המלך חסין לפלסטינים, הצליחה הפת"ח לשמור על קיומו של אש"פ ועל מנהיגותה בו, ולבסס מאחז כוח חדש, הפעם בלבנון. מבית - לימדו האירועים את הפת"ח לקח חשוב. התנועה עצמה לא שאפה להתנגשות עם המשטר ההאשמי, וניסתה לכפות את מדיניות "הדו-קיום" (תעאיש) בין הממשל לארגונים הפלסטינים, על כלל המערכת הפלסטינית. אולם, ארגוני השמאל, ובראשם "החזית העממית לשחרור פלסטין" (להלן - חז"ע) ו"החזית הדמוקרטית לשחרור פלסטין" (להלן - חז"ד), לא סרו להנחיות אלה, והמשיכו בפעולות חתרניות נגד המשטר הירדני, אשר סופם שמשכו גם את הפת"ח לעימות חזיתי עם המלך חסין.

לאור משבר 1970, הפכה אפוא שאלת ניהולו של אש"פ בידי הפת"ח לפולמוס סוער בתנועה. ברקע לדיון זה עמד, בין היתר, חיזוק מעמדה של התנועה כגורם הדומיננטי באש"פ והתגברות

הזהות בין השניים (בתקופה זו החלה להשתרש הסיסמה לפיה הפת"ח הנה "עמוד השדרה" - **אל-עמוד אל-פקרי** - של אש"פ). ומנגד - חתרה התנועה כל העת ל"אחדות השורה", שמשמעותה היתה טשטוש בכורתה באש"פ. בהעדר טריטוריה, כך נראה, היה עקרון האחדות מבית נכס יקר עליו הקפיד ערפאת לשמור, כולל במחיר ויתורים.

מצב זה, יצר כאמור, דיון פנימי סוער בפת"ח סביב השאלה האם עליה לממש את בכורתה באש"פ. מן העבר האחד, הושמעו קולות, דוגמת אלה של האחים ח'אלד והאני אל-חסן, אשר דרשו לממש את הדומיננטיות של התנועה ולהתנער מרעיון החזית. רעיון זה, לדבריהם, הקשה על הפת"ח לפתח יכולת תמרון מדינית, שכן חייב התחשבות מתמדת בעמדותיהם של הארגונים השונים, אשר נעדרו בחלקם השפעה ממשית בקרב הציבור הפלסטיני. כעדות לטענתם, ציינו האחים אל-חסן, כי אירועי ספטמבר 1970, נבעו בעיקרם מחוסר נכונותה של הפת"ח לכפות את ההחלטה באשר לדו-קיום על ארגוני השמאל. מנגד, ניצב המחנה המרכזי בתנועה, בראשות ערפאת, אשר דבק בסיסמת האחדות הפנימית וניצח לבסוף בפולמוס.

סוגיה אחרת, אשר עמדה במוקד השיח הפלסטיני בתקופה הנדונה, ואשר הפת"ח כבעבר שימשה מקדמת מרכזית שלה, היתה ההתחבטות בין "המאבק המזוין" לתהליך המדיני. הכרת הפת"ח בחוסר יכולתו של המאבק האלים לשמש כלי בלעדי שיוביל לפתרון "בעיית פלסטיין", חייב את התנועה כמנהיגה לאומית, לפתח בהדרגה יכולת תמרון מדינית. ברקע לכך עמדו הנסיבות שנוצרו במזרח התיכון מאז תום מלחמת יום הכיפורים. אלה, המחישו מצד אחד את חוסר היכולת להביא לחיסול ישראל בכוח צבאי, ומצד שני - הניעו מהלך של הסדר מדיני באזור. זאת ועוד, ההידברות המדינית שנוצרה לאחר המלחמה הבליטה את העדפתן של מדינות ערב, ובראשן מצרים, להתמקד בשיקוליהן הלאומיים על פני היעדים הכלל-ערביים. לאור מצב זה, נוצר בקרב הנהגת אש"פ חשש מאיבוד רלוונטיות, באם לא יצטרף הארגון למהלכים המדיניים. בעקבות כך, נאלץ אש"פ, בהנהגת הפת"ח, לפתח באופן הדרגתי, מענה מדיני לצד המשך "המאבק המזוין", או כפי שתאר זאת האני אל-חסן - "אל לנו לשכוח כי המאבק המזוין זורע והמאבק המדיני קוצר, ומי שאינו זורע אינו קוצר...".

ניצני מגמה זו באו לידי ביטוי עוד בסוף שנות השישים כאשר הועלה רעיון "המדינה הפלסטינית הדמוקרטית", כמסגרת חיים משותפת של מוסלמים, יהודים ונוצרים (לגבי הגורם שהגה את הרעיון קיים ויכוח ארוך שנים במערכת הפלסטינית). ביטוי מוחשי יותר בהקשר זה הסתמן ב-1974, כאשר אש"פ הכיר לראשונה בצורך לשלב עשייה מדינית לצד הצבאית, במסגרת ההכרזה על נכונותו להקים "ישות פלסטינית בכל שטח שישוחרר". מהלך זה היה מלווה, באופן טבעי, במחלוקות קשות בתוך אש"פ, בעיקר בין הזרם המרכזי בארגון, היינו הפת"ח, לבין גורמים פלסטינים רדיקליים יותר, ובראשם החז"ע, אשר האשימו את הפת"ח בנטישת דוקטרינת "המאבק המזוין".

בשולי הדיון בתולדות הפת"ח בתקופה זו, ישנו צורך לציין את גישת התנועה כלפי "הפנים". נוכח התמקדות העשייה הלאומית הפלסטינית ב"חוץ", מאז סוף שנות החמישים, נותר "הפנים" שולי למדי, והוא נתפס בדרך כלל, כנטול תודעה לאומית מפותחת. מצב זה, נוצר בייסודו על רקע הימצאות תושבי "הפנים" תחת ממשלים אשר פעלו לדיכוי פעילות לאומית פלסטינית. עם

זאת, מאז 1967, חלה ב"פנים" התעוררות לאומית גוברת, אשר חייבה את אש"פ והפת"ח לתשומת לב ממוקדת יותר לגבי הנעשה בזירה זו. במסגרת זו, בלטה בעיקר הצלחתה של הנהגה מקומית חדשה, אשר זוהתה ברובה עם זרם השמאל באש"פ, לדחוק את מעמדה של הנהגה המסורתית ב"פנים", שהיתה נאמנה לכתר הירדני. עלייתה של הנהגה החדשה באה לידי ביטוי מרכזי בבחירות המקומיות שנערכו בגדמ"ע ב-1976, במהלכן זכו נציגיה בראשות ערים ועיירות רבות. חזיתות השמאל באש"פ (החז"ע והחז"ד) חשו מצדן בהתעוררות שחלה ב"פנים", וביקשו לנצלה לשם חיזוק מעמדן בזירה הפלסטינית. לגישתן, ביסוס מעמד ב"פנים" היווה מעין פיצוי או משקל נגד לחולשתן היחסית בתוך מסגרות אש"פ ב"חוץ". לשם כך, פעלו שתי "החזיתות" מאז ראשית שנות השבעים להקמת מוסדות ציבוריים ולקידום פעילות חברתית ופוליטית.

מצב זה, חייב מחד גיסא את הפת"ח להדביק את ארגוני השמאל ולבסס אחיזה ב"פנים", ומאידך גיסא, לבלום כל אפשרות להתפתחות הנהגה חלופית (**קיאדה בדילה**) ב"פנים", אשר תחתור לקדם הסדר מדיני ללא מעורבות של אש"פ. התנועה מימשה יעדים אלה בעזרת שני מהלכים מרכזיים. האחד - בינוי מוסדי, היינו ביסוס השפעה בקרב המוסדות הציבוריים השונים (בעיקר אוניברסיטאות ואיגודי עובדים), ובהמשך - ניסיון לכבוש את הנהגתם מידי חזיתות השמאל והקומוניסטים, או לחילופין להקים גופים מתחרים הנאמנים לתנועה (מהלך שכונה "מלחמת המוסדות"). הצעד השני בו נקטה הפת"ח היה בלימת יוזמות של "הפנים" לגבש הנהגות לאומיות מקומיות במהלך שנות השבעים. באמצעות מהלכים אלה הצליחה התנועה להתמודד עם תהליך התחזקות "הפנים", תוך שימור מעמדו הדומיננטי של אש"פ במערכת הפלסטינית.

יצוין בתוך כך, כי קידום הבינוי המוסדי ב"פנים" ביוזמת הפת"ח, יצר מעין כור היתוך שסיפק כלי למוביליזציה חברתית ואיפשר עלייה של הנהגה מקומית חדשה, אשר סרה למרות התנועה וצמרת אש"פ ב"חוץ". הנהגה זו, בניגוד להנהגה הפרו-ירדנית המסורתית, היתה לאומית בזיקתה, צעירה ובעלת מאפיינים עממיים יותר מבחינת מוצאה החברתי (חלק ניכר ממנה השתייך למגזר הפליטים). היא היוותה בעבר, ומהווה גם כיום, חוליית קשר מרכזית בין התנועה לציבור ואמצעי מרכזי לגיוס ההמון לתמיכה באש"פ.

ד. 1982 - 1987 : מבחן המנהיגות בצל אובדן המאחז בלבנון והקרע באש"פ

מלחמת לבנון היוותה צומת דרכים מרכזית בתולדות המערכת הפלסטינית בכלל, ודרכן של אש"פ והפת"ח בפרט. חשיבותו המרכזית של אירוע זה היתה בכך שהביא לאובדן המאחז הטריטוריאלי האחרון של אש"פ, אשר סיפק זירת עימות ישיר נגד ישראל. תחת זאת, הוצב הארגון בריחוק גיאוגרפי ניכר מ"הפנים", תוך תלות גוברת במדינות ערב. זאת ועוד, מלחמת לבנון גם בישרה על ראשיתם של תהליכי יסוד מורכבים שחוותה הזירה הפלסטינית, אשר שינו ברבות השנים את פניה ודרכה. בראשם - ההכרה הגוברת בנחיצותו של פתרון מדיני, נוכח המגבלות הקשות שכפו תוצאות המלחמה על המשך "המאבק המזוין". במקביל - עלה כוחה של הנהגת "הפנים", תוך כדי מיקוד המאבק הלאומי בזירה זו, בעקבות החולשה בה לקתה הנהגת "החוץ" ונוכח ריחוקה הפיזי מזירת העימות נגד ישראל.

מבחינת הפת"ח, היו למלחמה זו השלכות כואבות עוד יותר, בדמות הקרע שהתרחש בתנועה בשנת 1983. המדובר, במהלך שקידמו פעילים פוליטיים ומבצעיים בכירים בהנהגת הפת"ח, ובראשם סעיד מוסא אל-מראעיה (אבו מוסא), אשר פרץ על רקע מינויים מפוקפקים שערך ערפאת במערך הצבאי של אש"פ. בפועל, עמדו מחלוקות מהותיות יותר ביסוד העימות בין ערפאת לקבוצת "המורדים" (ארגונו של אבו מוסא נקרא **פתח אל-אנתפאצה**). במסגרת זו, דרשו מצד אחד "המורדים" מערפאת לדחות הצעות להסדר מדיני שהעלתה ארצות הברית מאז סוף 1982 ולדבוק ב"מאבק המזוין", ומן הצד השני לפעול לשינוי אופי שלטונו הריכוזי באש"פ ובפת"ח. "המורדים" פעלו נגד כוחות הפת"ח הנאמנים לערפאת בלבנון והביאו לבסוף לדחיקתם מהמדינה, לאחר קרב קשה סביב העיר טריפולי. המרידה, ראוי לציין, נתמכה על ידי סוריה, אשר חששה מניסיון ערפאת להשתלב בתהליך מדיני כמוצא למשבר בו היה נתון, מהלך שהיה מותיר אותה בבידוד אזורי. עם זאת, בפועל, לא זכו "המורדים" לתמיכה ממשית בזירה הפלסטינית, נוכח זיהויים כמשרתי אינטרס זר החותר תחת ההנהגה הלאומית המוכרת.

מציאות משברית זו חייבה את ערפאת לגבש מספר סוגי מענה במטרה לשמור על חיוניות במערכת האזורית. במסגרת זו, הוא נאלץ ראשית כל, לגלות נכונות גוברת להשתלב בהסדר מדיני. הדבר בא לידי ביטוי בדיון הנוקב שהתפתח באש"פ סביב השאלה האם להסכים ליוזמת ריגון מספטמבר 1982, חרף העובדה כי זו העניקה לירדן עדיפות בטיפול בעניין הפלסטיני והתעלמה מאש"פ (בסופו של דבר דחה הארגון את היוזמה), וכן בהתקרבות ההדרגתית למצרים ולירדן, תוך התרחקות מ"החיבוק" הסורי. מהלך זה, החרף, כמובן, את הויכוח שניטש בפת"ח ובאש"פ סביב השאלה כיצד ניתן להחליף מן המשבר הקשה, ובו זמנית לשמור על דבקות ביעדים הפלסטיניים האסטרטגיים.

מהלך נוסף בו נקט ערפאת לצורך החלצות מהשפל בו היה אש"פ נתון, היה העמקת הקשר בין אש"פ ל"פנים", אשר הפך עם אובדן הזירה הלבנונית, למוקד המערכת הפלסטינית. יעד זה לווה בהקצאה גוברת של משאבים לטובת פעילות ציבורית-אזרחית ב"פנים", לצד זו המבצעת והמדינית. את החתירה לביסוס ההשפעה ב"פנים" קידמה הפת"ח מאז 1982 באמצעות האצת תהליך בינוי המוסדות, אשר תואר קודם לכן. במסגרת זו, הושם דגש מיוחד על גיבוש "ועדות הנוער לפעילות חברתית" (**לג'אן אל-שביבה לל-עמל אל-אג'תמאעי**, להלן - **אל-שביבה**), גוף מטעם הפת"ח אשר עסק בהעמקת השפעתה הציבורית של התנועה באמצעות פעילויות חברתיות, ובקידום מעמדה במוסדות האקדמיים ב"פנים".

ראוי בתוך כך להדגיש, כי תהליך בינוי המוסדות מלווה, מבחינת הפת"ח, בריבוי גרסאות. מצד זה, כפי שחזר בהמשך בוריאציות שונות, משקף ברובו מאבקי כוח עכשוויים וניסיון מצד מחנות שונים לעיצוב העבר כמקור לגיטימציה. במסגרת זו, מתארת הגרסה הרשמית של הפת"ח את אל-וזיר כמי שהכוון ממקום מושבו בירדן את תהליך בינוי המוסדות מאז 1982. לפי נרטיב זה, הוא אשר קידם מ-1983 את גיבוש **התנטיים** - מסגרת אירגונית מרכזית של הפת"ח, אשר פיקחה על כלל פעילויות התנועה בשטח. מנגד, עולים לפרקים קולות, רובם מקרב גורמי "פנים", המצביעים על גורמים אחרים - דווקא מתוך "הפנים", כמי שהניעו את בינוי המוסדות בראשית שנות השמונים. אף כי שתי הגרסאות אינן משקפות בהכרח סתירה מוחלטת, הרי שהדגשת אחת מהן

על פני השניה, יכולה להעיד לא פעם על נטיה פוליטית ובעיקר על שיוך אזורי - "פנים" או "חוץ", של הכותב או הדובר הפלסטיני.

ה. 1987 - 1993 : ההתמודדות עם העתקת מוקד הזירה הפלסטינית ל"פנים"

תקופה דרמטית זו, שראשיתה בעימות קשה נגד ישראל וסופה בניצני הסדר מדיני עימה, עמדה בסימן החלשות גוברת של הנהגת "החוץ" והתחזקות "הפנים". במוקד תקופה זו, ניצבה האנתפאצ'ה, אשר פרצה בדצמבר 1987, וגילמה שיא בתהליך מיקוד העשייה הלאומית ב"פנים", תוך שינוי מאזן הכוחות בזירה הפלסטינית. כך, לאחר שנים של הנהגת העניין הלאומי בידי "החוץ", יזם "הפנים" באופן עצמאי מהלך לאומי מרכזי. זאת ועוד, האנתפאצ'ה סימלה גם שינוי בהגדרת היעדים הלאומיים. "הפנים", בשונה מן "החוץ", חווה את המציאות היום-יומית של הכיבוש ולפיכך חתר לפתרון ברוח "כאן ועכשיו", גם במחיר פשרה מדינית. מגמה זו דחקה את אש"פ, אשר יכולתו להניע את "המאבק המזוין" קטנה מאז 1982, עוד יותר לכיוון הסדר מדיני.

האנתפאצ'ה היתה ביסודה מהלך מפתיע מבחינת הנהגת אש"פ, אך עם זאת חיובי. היא הופיעה בשפל בו היה נתון העניין הפלסטיני, נוכח דחיקתו לקרן זווית במישור הבין-ערבי והבינלאומי. פריצתה הביאה את הסוגיה הפלסטינית ללב התודעה העולמית, תוך הצגת המאבק העממי באור אוהד ולגיטימי, בשונה מהתדמית השלילית שדבקה בטרור הפלסטיני בעבר. זאת ועוד, האנתפאצ'ה הניבה גם הישג לאומי חסר תקדים בדמות הכרזת המלך חסין על הפרדת הגדמ"ע מהממלכה ב-1988, מהלך אשר הותיר זירה זו לידי של אש"פ. מנגד, הגבירה האנתפאצ'ה בצמרת אש"פ את החשש הותיק מצמיחת הנהגה חלופית לארגון, סוגיה שהתחדדה נוכח דרישת "הפנים" למשקל יתר בתהליך קבלת ההחלטות הלאומי. בפועל, לא שאפו מנהיגי "הפנים" להפרדות מאש"פ, אלא נהפוך הוא - קיבלו את מרותו וביקשו לפעול כנציגיו בשטח.

בפועל, נאלצה הנהגת הפת"ח ב"חוץ", בשונה מתקופות קודמות, להטות אוזן קשובה יותר לביקורת פעילי התנועה ב"פנים". האחרונים, חתרו כאמור, לייצוג נרחב יותר בתהליך קבלת ההחלטות הלאומי, אך גם לקידום של הסדר מדיני. במסגרת זו, בלטה בעיקר קבוצת השח'ציאת ("האישים") - פעילי ציבור בולטים, רובם אנשי אקדמיה ותקשורת מאזורי ירושלים וראמאללה, חלקם בני משפחות מיוחסות, אשר זוהו עם עמדות הפת"ח ואש"פ (בהם לדוגמה - פיצל אל-חסיני, סרי נסיבה ורצ'ואן אבו עיאש מהגדמ"ע או זכריא אל-אע'א ופאיז אבו רחמה מרצועת עזה). אלה, נעדרו בדרך כלל בסיס תמיכה בתוך הפת"ח, אך שאבו כוחם מהופעות תקשורתיות ומפעילות מדינית (בכלל זאת - מגעים עם גורמים אמריקאים וישראלים). צמרת אש"פ נעזרה בפעילות של קבוצה זו, אולם במקביל חויבה להתחשבות גוברת בעמדותיה.

סיומה של תקופה רבת תהפוכות זו, עמד רובו ככולו בצל התהליך המדיני שהתפתח באיזור מאז ראשית שנות התשעים, וכלל מבחינת הפלסטינים רגעי שפל לאומי, ולצידם שיאים של התרוממות רוח ותקווה. ביסוד האירועים שחוותה הזירה הפלסטינית בעשור החולף וההכרעות ההיסטוריות שנלוו אליהם, עמד משבר עמוק, אשר נוצר בעקבות הצטלבות של מספר תהליכים בעת ובעונה אחת. במסגרת זו, בלטה בעיקר מלחמת המפרץ (1990 - 1991), אשר הותירה את אש"פ בשפל מבחינת מעמדו בזירה הפלסטינית, האזורית ואף הבינלאומית. מצב זה, נבע בעיקר

בשל תמיכתו של ערפאת בעראק. תהליך אחר, אשר העמיק את תחושת המשבר במערכת הפלסטינית, אך קדם כרונולוגית למלחמת המפרץ, היה קריסתו של הגוש הקומוניסטי בסוף שנות השמונים. תמורה גלובלית זו, הביאה מצד אחד לאיבוד משענת צבאית וכספית חשובה של המחנה הפלסטיני, ומהצד השני, הותירה את המזרח התיכון תחת הגמוניה מדינית אמריקאית, מצב שמשמעותו היתה הגברת הלחץ על הגורמים באזור להתקדם לעבר הסדר מדיני.

המציאות שנוצרה באותה תקופה ב"פנים" החריפה מצדה גם היא את חששו של ערפאת מאיבוד רלוונטיות מדינית. בהקשר זה, בלטה בראש ובראשונה, התחזקות החמא"ס, אשר ניצלה את החלשות אש"פ לשם התחזקות במישור הציבורי (יתכן, כי חלק מכספי הסיוע של מדינות המפרץ שיועדו לאש"פ, נותבו בשנים אלה לחמא"ס). בתוך כך, גם במחנהו שלו-הלאומי - החל להתפתח אתגר שסיכן את מעמדו של ערפאת. הדבר בא לידי ביטוי בהשתתפות נציגים מטעם הנהגת "הפנים" (חלקם מזהים עם הפת"ח) במשלחת ירדנית-פלסטינית משותפת, אשר נטלה חלק בוועידת מדריד (אוקטובר 1991), בה נאסרה השתתפותו של אש"פ (הוועידה כונסה ביוזמת ארצות הברית מתוך כוונה לקדם הסדר אזורי עם תום מלחמת המפרץ). הנציגות הפלסטינית, מכל מקום, גם אם הדגישה את כפיפותה לארגון וקיימה קשר שוטף עם הנהגתו, בלטה מאוד בעמדותיה העצמאיות, והגבירה את החשש המסורתי באש"פ מפני התחזקות הנהגת "הפנים" ונכונותו לקדם הסדר מדיני בלעדי אש"פ.

משבר עמוק זה, עורר קולות בתוך אש"פ, אשר קראו לתיקונים פנימיים, וחשוב מכך - לאיתור דרך להשתלב בתהליך המדיני. ההכרעה האסטרטגית שקיבל ערפאת ב-1993 בקבלו את הסכם העקרונות ("הסכם אוסלו"), היתה אפוא תוצר של אילוצים יותר מאשר של בחירה. הכרעה זו, הותירה רבים במערכת הפלסטינית, ובכלל זאת באש"פ ובפת"ח, בתחושה כי על הפלסטינים נכפתה סטיה מדרכם האסטרטגית (רובין תאר ברוח זו את "ההליכה לאוסלו" כ"רגע הנצחון ורגע הכניעה של ערפאת").

מצבה של הפת"ח נוכח התמורות שהתרחשו היה במידה רבה בבואה למציאות ששררה בכלל המערכת הפלסטינית. תנועה זו הוטלה תוך פרק זמן קצר יחסית למציאות שונה בתכלית מזו שהכירה בעבר. על רקע ראשית התהליך המדיני, ובפרט בעקבות כינוס ועידת מדריד ומאוחר יותר החתימה על הסכם העקרונות, הפכה הפת"ח מארגון מחתרת שנרדף על ידי ישראל, לגוף הניצב בראש המגעים המדיניים עימה. בעטיו של מעמדה החדש, זכתה התנועה להכרה רשמית מצד ישראל ולהיתרי פעולה חסרי תקדים ב"פנים". התפתחות זו הולכה למספר תהליכי שינוי בפת"ח, אשר הסתמנו, רובם ככולם, ב"פנים" - הזירה שהפכה לבעלת המשקל המכריע במערכת הפלסטינית. התהליך הבולט ביותר במסגרת זו, היה המעבר החד מפעילות חשאית-מחתרתית לפעילות פומבית וממוסדת. שינוי זה כלל, בין היתר, הקמה של מוסדות ומשרדים רשמיים, עליהם הוטל להנחות את פעילות התנועה ב"פנים", תחת פיקוחה של הנהגת ה"חוץ". כך, הפכה התנועה מאז 1991 ועד כיוון "הרשות", לכוח המרכזי שהכשיר את הקרקע לקליטת הממשל החדש ופעל לגיוס תמיכת הציבור בתהליך המדיני.

פרק שני : המתח בין "מהפכה" ל"מדינה"

בהיותה תנועה הדוגלת בעשייה כיעד מרכזי, נוטה הפת"ח להפחית מערך האידיאולוגיה. זאת ועוד, חתירת התנועה לתדמית של ארגון גג המייצג קונצנזוס לאומי רחב ומכיל את מגוון הזרמים בזירה הפלסטינית, חיזקה בקרב הפת"ח את ההעדפה שלא לפתח ציביון רעיוני מוגדר, בניגוד לזרם השמאל או למחנה האסלאמי. דבר כזה, בראייתה, היה מוביל לזיהוי עם מגזר מסוים ומונע הצטרפות עממית רחבה לתנועה. בנוסף, היה יכול יסוד אידיאולוגי מגובש להוות מוקד למחלוקות פנימיות, וכתוצאה מכך לבזבוז אנרגיה טרם הגשמת היעדים הלאומיים.

אולם, גישת הפת"ח כלפי היסוד הרעיוני משקפת גם שניות. זאת, משום שלצד השלילה המסורתית של המימד האידיאולוגי, חותרת התנועה להציג, ולו למראית עין, תכנון רעיוני מעמיק לדרכה. פרק זה ינסה להתחקות אחר היסודות הרעיוניים של הפת"ח, תוך התמקדות בתפקידו של מושג "המהפכה" בתנועה, ובגלגולים שעבר נוכח שינוי הנסיבות ההיסטוריות. בנוסף, תידון בפרק זה ההתמודדות המסורתית בפת"ח בין עקרונות "המהפכה" ו"ההתמסדות", תוך ניסיון להצביע על הדינמיקה הנוצרת בעקבות כך כמפתח מרכזי, אך לא יחיד, להבנת תולדות התנועה.

א. עקרונות היסוד של הפת"ח

ישנו קושי, כאמור, לתאר את העקרונות המרכזיים של הפת"ח כמשנה רעיונית סדורה. אלה מסתמנים יותר כהנחיות פעולה כלליות, או כפי שתיארם אהוד יערי, באחד המחקרים הראשונים שנעשו אודות הפת"ח כ"קבוצה של פיגומי מחשבה שנתפרו סביב חוט השדרה של עקרון המאבק המזוין". סוד כוחה של הפת"ח, כך נראה, אינו טמון בפיתוח רעיוני מעמיק של עקרונותיה, אלא ביכולתה להופכם לקווי יסוד מנחים עבור כלל המערכת הפלסטינית.

1. אסטרטגיית "המאבק המזוין"

עקרון זה נתפס כתכלית קיומה של הפת"ח ועוצב על ידה כאמצעי לאומי מקודש לצורך השגת יעד השחרור המלא (הוא מתואר בכתבי התנועה, כ"אסטרטגיה ולא טקטיקה", נוסח שהוטמע ב-1968 ב"אמנה הפלסטינית" של אש"פ). רעיון זה, ביטא בראיית התנועה התנערות מעבר פאסיבי ואמצעי להתעוררות ולמימוש "שחרור פלסטיני". הוא סייע לה בגיבוש תדמית של גוף חלוצי החותר לשינוי המציאות, ולפיכך זכאי גם להנהיג את העניין הלאומי. גם אם נשיל את מעטפת הרטוריקה שמלווה עקרון זה, אין להתעלם מהיסוד המהפכני הטמון בו, קרי זה המציג חדשנות ביחס לעבר ושאיפה לשינוי סדרי עולם קיימים.

נראה, כי גיבוש הרעיון על ידי הפת"ח, נעשה במידה רבה בהשראת תורתו של פרנץ פאנון (Fanon), פסיכיאטר צרפתי שחור שמוצאו מהאי מרטיניק, אשר הצטרף באמצע שנות החמישים ל"חזית השחרור הלאומית" (FLN) באלג'יריה, והפך לאחד מהוגי הדעות המרכזיים שלה. בספרו המפורסם "המדוכאים עלי אדמות" (Les Damnés de la Terre, 1961), העוסק במאבקי השחרור הלאומיים בעולם השלישי, ביסס פאנון הצדקה לשימוש באלימות בלתי מרוסנת כאמצעי היחיד העומד בפני "המשועבדים" לצורך התנערות מעול הקולוניאליזם. אימוץ רעיונות אלה על ידי הפת"ח העניק הצדקה למאבק התקיף נגד ישראל, ובמקביל סייע לזיהוי ההווה הפלסטינית

כמציאות קולוניאלית נוספת. תדמית כזו, נטעה בקרב הפלסטינים תקווה כי סיום מאבקם יהיה זהה לזה של אלג'יריה או וייטנם, קרי עם סילוק הכיבוש הקולוניאלי והשגת עצמאות מוחלטת.

הפת"ח לא הצליחה לשמור על מעמד "המאבק המזוין" כאמצעי לאומי עליון להשגת יעד השחרור. הנהגת הזירה הפלסטינית וניתובה דרך אתגרים מתעצמים, הצריכו גישות פרגמטיות. העשייה המדינית נשללה בתחילה לחלוטין על ידי הפת"ח, אולם מאוחר יותר הוצבה לצד "המאבק המזוין" וככלי לשירותו, עד שקודמה לבסוף כאמצעי האסטרטגי המרכזי של אש"פ. יזיד צאיע' העיר באותו הקשר, כי אמצעי זה אומנם נכשל במבחן ההיסטוריה, אולם באופן חלקי בלבד. כך לטענתו, לא הביא השימוש ב"מאבק המזוין" לתוצאות דומות לאלה שארעו באלג'יריה או וייטנם, אולם הרעיון עצמו היווה זרז לגיבוש תודעה לאומית מודרנית וציר סביבו התפתחו מוסדות הנהגה לאומיים ותנועת המונים המגויסת למען העניין הלאומי.

2. לאומיות פלסטינית פרטיקולרית

יסוד חדשני (או מהפכני) נוסף של הפת"ח מצוי בקדימות שהעניקה התנועה לזהות הלאומית הפרטיקולרית (וטניה), על פני הזיקה ללאומיות הפאן-ערבית. התודעה הלאומית הפלסטינית המודרנית, ראוי לציין, התעצבה בעיקרה לאחר 1948, ודווקא על יסוד אובדן הטריטוריה. קודם לכן, ובעיקר מאז שנות העשרים, לא בלט יסוד הזהות הלאומית הפרטיקולרית, ותושבי פלסטין המנדטורית חשו זיקה בעיקר למוקדי שיוך על-לאומיים (אסלאם, ערביות או לאומיות סורית), או תת-לאומיים (השבט, החמולה או ישוב המוצא). העשייה הפוליטית היתה נתונה אותו זמן בידי האליטה המסורתית, ללא השתתפות עממית רחבה.

קריאתה החלוצית של הפת"ח להעדפת מאבק לאומי-וטני על פני התמסרות לזהות ושיקולים המעוצבים על פי הקוטב הקומי, התקשתה בתחילה למצוא אחיזה, נוכח הגאות שהסתמנה בגל הפאן-ערביות בזירה הפלסטינית. אולם, עם החלשותה של אידיאולוגיה זו, בעקבות פירוק "הקהילה הערבית המאוחדת" (1961), וביתר שאת נוכח תוצאות מלחמת 1967, זכו סיסמאות הפת"ח לתמיכה גוברת בקרב הרחוב הפלסטיני.

עיסא אל-שעיבי, חוקר פלסטיני אשר בחן את התפתחות התודעה הלאומית הפלסטיני, היטיב לתאר את תפקידה המרכזי של הפת"ח במסגרת זו. לטענתו, הישגה המרכזי של התנועה נעוץ בהצלחתה לצקת תוכן לאומי בשאיפות "השיבה" (אל-עודה) הפרטיות של הפליטים הפלסטינים בפזורה (לכפר, לקרקע לשדה וכו'). בהדגשת הלאומיות הפלסטינית הפרטיקולרית הפכה, אפוא, הפת"ח את "השיבה" מיעד אינדיבידואלי בעל ביטוי עממי, ליעד לאומי-קולקטיבי, החותר בין היתר, להקמת ישות מדינתית ולגיבוש תודעה לאומית מודרנית.

3. הזיקה למרחב הערבי

הדגשת הקוטב הוטני על ידי הפת"ח אינה מלווה בנתק מהקוטב הקומי, אלא בהגדרה מחודשת של היחס בין השניים במסגרת הזהות הפלסטינית. לאור זאת, הוגדר יעד התנועה כשילוב בין השניים, באמצעות העמדת המאבק הפלסטיני כחוד החנית של המאבק הערבי הכולל נגד "מעוזי האימפריאליזם" במרחב בכלל ונגד ישראל בפרט. כך, פיתחה הפת"ח יכולת תמרון, שהונחלה

מאוחר יותר לאש"פ, בין שני הקטבים הלאומיים, אשר יעדה, בכל מקרה, הנו לקדם את העניין הלאומי הפלסטיני. במסגרת זו, ניצבה נוסחה עדינה הגורסת גיוס המרחב הערבי לטובת היעדים הלאומיים הפלסטינים, אך מנגד שמירה קנאית על "עצמאות ההחלטה הלאומית" והימנעות מכל תלות בגורם זר (דבר אשר נתפס, כאמור, כמקור הכישלון המרכזי ב- 1948).

מבחנה הראשון, והלא מוצלח, של גישה זו בא במהלך שנות השישים במסגרת "תיאורית הסיבוך המודע" (**נט'רית אל-תוריט אל-ואעי**). תפיסה זו, אותה גיבשה הפת"ח טרם מלחמת 1967, הניחה כי הטענה הערבית באשר לצורך להמתין עד תום ההכנות לקראת מאבק נגד ישראל, אינה אלא כסות לחוסר נכונות להקריב נכסים לאומיים למען העניין הפלסטיני. לאור זאת, הבהירה התנועה בפומבי כי תפקידה הנו ליזום הסלמה נגד ישראל, באמצעות פיגועים בגבולות, דבר שאמור היה לגרור את מדינות ערב לעימות כולל. רעיון זה נכשל נוכח מפלת 1967, והוחלף בתפיסת "סיבוך ההמון". גישה זו, ביקשה ליצור קשר בלתי אמצעי בין הסוגיה הפלסטינית לקהלים בעולם הערבי, ואמורה היתה להביא ללחץ עממי על הממשלים הערביים לקידום מאבק נגד ישראל.

אולם, עם השתלטותה על אש"פ פעלה הפת"ח לגבש מעמד ממלכתי ואף מדינתי, דבר שחייב, בין היתר, העדפת יחסים תקינים עם הממשלים הערבים על פני המגע ההדוק עם ההמון. לאור זאת, החלה הפת"ח מאז סוף שנות השישים להדגיש את דבקותה באי התערבות בענייניהן הפנימיים של מדינות ערב (דבר שלא תמיד צלח - ראה מקרי ירדן ולבנון), ובהתמקדות בלעדית במאבק למען "שחרור פלסטין". מדינות ערב מצידן, העדיפו ברובן את גישתה הפרגמטית של הפת"ח על פני הנטיה הרדיקלית של הארגונים הפלסטינים השונים, ונטו לפיכך לתמוך בתנועה.

ב. רעיון המהפכה בתפיסת הפת"ח

כבר מראשיתה, ביקשה הפת"ח לבסס תדמית של תנועה מהפכנית. מונח זה, גילם רצון להצטייר כגוף חסר תקדים, הנושא בשורה של ישועה ושינוי מהלך ההיסטוריה. במסגרת זו, השקיעה הפת"ח מאמץ ניכר בטיפוח מיתוס המהפכה בעיצוב משיחי כמעט. זאת, תוך "השחרת העבר", קרי המשבר בו היו נתונים הפלסטינים טרם הופעת הפת"ח, והבלטת תפקידה בקידום "תמורה תודעתית מעמיקה בקרב האדם הפלסטיני". ח'ליל אל-וזיר תאר עניין זה כשינוי תדמית הפלסטיני מ"הפליט והאוהל" לדמות "הלוחם עם הכופיה [הכאפיה] והרובה".

רעיון "המהפכה", כך נראה, אומץ על ידי הפת"ח בהשראת השימוש הרווח במונח זה במשטרים הערביים החדשים שעלו לשלטון בשנות החמישים והשישים. אלה, כפי שמצביעים חוקרים דוגמת השאם שראבי ופ.ג'. וטיקיוטיס (Vatikiotis), לא שיקפו בפועל ביטוי אותנטי למהפכה, היינו לשינוי ערכי יסודי בחברה ובממשל. עלייתם לשלטון, כך נטען, לא היתה תוצר של מהלך עממי כולל לשינוי הסדר הקיים, אלא של הפיכות צבאיות. זאת ועוד, השימוש התכוף במונח "המהפכה" בידי השליטים החדשים, לא נועד לקדם ניפוץ מוחלט של הסדר החברתי-פוליטי הקיים, אלא להציג מראית עין של נטיה רדיקלית, אשר מטרתה היתה לחדד את הניגוד בין ההנהגה החדשה לבין קודמותיה. גם בפת"ח, כפי שיתואר בהמשך, אפיינו בעיות דומות את השימוש במושג "המהפכה".

מקור השראה נוסף לרעיון "המהפכה" של הפת"ח, היה התורות הרעיוניות שליוו את תנועות השחרור והמהפכה בעולם השלישי מאז תום מלחמת העולם השנייה. במסגרת זו, ביקשה הפת"ח להטמיע בקרבה את עיקרי תפיסותיהם של מאו טסה דונג, גנרל גיאפ הווינטמי, ארנסטו "צ'ה" גווארה או פאנון, לא פעם ללא אבחנה באשר לשוני בין המציאות הפלסטינית לזו של התקדימים המהפכניים השונים..

נוכח גודש רטורי זה, עולה הצורך בבחינה ביקורתית יותר של רעיון "המהפכה" בפת"ח. על פניו, ניכר כי התנועה משקפת מיסודה חדשנות, ובמידה לא מבוטלת אף מהפכנות. היא הביאה לשינוי השיח הלאומי הפלסטיני, חידדה את היסוד הלאומי הנפרד, קידמה דרכי פעולה חדשות, יצאה נגד סדר קיים שביקש העולם הערבי לכפות. אך מה מעבר לכך ?

על פניו, סקירת הדיון סביב מונח "המהפכה" בספרות התנועתית משנות השישים ועד היום, מעלה ברובה תמונה ארטילאית ונעדרת עומק. מונח "המהפכה" לא פותח משך השנים ולא זכה להארות או ניתוח מעמיק בהתאם לשינויי הנסיבות. בחינה זו, מובילה למסקנה כי מושג "המהפכה", כפי שהופיע בשיח הפוליטי של הפת"ח, מהווה ביסודו שם נרדף לשחרור מלא ולהמשך "המאבק המזוין". זהו יעדה העיקרי ומהות קיומה (Raison D'être) של "מהפכת הפת"ח". דבר זה משתקף יפה בציונו של יום פתיחת "המאבק המזוין" כ"יום פרוץ המהפכה הפלסטינית המודרנית" וכאירוע החשוב ביותר בתולדות הפת"ח והזירה הפלסטינית כולה. יעדה של "המהפכה", אפוא, אינו רק שינוי פני המציאות, אלא החזרת גלגל ההיסטוריה לאחור, כלומר ל-1948, דבר ההופך את הפת"ח, במידה רבה, לתנועה "המטה פניה אל העבר" (Past Oriented). במסגרת זו, מעובה אומנם המישור הרטורי בנושא "המהפכה" בפת"ח במונחים הלקוחים מהשיח המרקסיסטי, אולם במקביל, בולט בו מאוד גם השימוש בסמלים אסלאמיים. דבר זה, מלמד גם הוא על מידת פנייתה של התנועה לעבר בחיפוש אחר השראה, בניגוד לתנועות מהפכניות אחרות שביקשו להציג חדשנות מוחלטת, תוך יצירת נתק מהעבר.

עיסוקה של הפת"ח בתחום החברתי מוסיף גם הוא לקושי למקם את "המהפכה" של התנועה במסגרת ההגדרות המקובלות, על פי רוב, בשדה מדעי החברה למושג זה. כך, נמנעה הפת"ח בעקביות מכל גיבוש מצע חברתי בטענה של מתן עדיפות מוחלטת ל"מאבק המזוין", ומתוך חשש כי עיסוק ברעיונות חברתיים יוביל למחלוקות פנימיות טרם מימוש "השחרור" (טיעון שכיח בקרב תנועות שחרור לאומיות בעולם השלישי). בנוסף, כפי שאוזכר, גרסה הפת"ח כי שאיפתה הנה לייצג את כלל העם הפלסטיני, ולפיכך עליה להימנע מזיהוי עם מגזר מסוים בעקבות גיבוש מצע חברתי מוגדר.

ג. "סכיזופרניה תנועתית" - "סכיזופרניה לאומית"

מאז ראשית ימיה, נתונה הפת"ח בתהליך ממושך של התרחקות מקוטב "המהפכה" והתקרבות לקוטבי "ההתמסדות" ו"המדינה". הטיעון שיועלה בחלק זה, ואשר ישמש אחד מנדבכי היסוד של העבודה, ידגיש כי הניגוד בין שני הקטבים מהווה מפתח מרכזי להבנת התנועה ודרך התפתחותה. המדובר, כפי שיתואר, במאבק המתנהל בו זמנית בתוך התנועה, סביב שאלת

ציבונה, אך גם בזירה הפלסטינית הרחבה בשאלת ניתובו של הפרוייקט הלאומי. הטלטלות זו משקפת בעיקרה דילמה סביב הגדרת היעדים הלאומיים הפלסטיניים - בין דבקות במקסימליזם של שחרור מלא, לבין האופציה המדינית, המחייבת גמישות רעיונית ומסמנת, בדרך כלל, את כינון המדינה העצמאית כיעד מרכזי, כולל במחיר ויתורים לאומיים כואבים.

כפי שתואר כבר קודם, ביקשה הפת"ח לתאר עצמה כמהפכנית, בעיקר באמצעות הנגדה לזהותו של "האחר". בראשית דרכה של התנועה התגלם "אחר" זה באש"פ. במסגרת זו, הביעה הפת"ח סלידה מכל סממן של "מיסוד" אשר אפיין את אש"פ, ובכלל זאת מערך בירוקרטי, פעילות מדינית ודיפלומטית, ובעיקר, כפי שטען אבו מאזן, תלות במדינות ערב ושירות יעדיהן, במקום ייצוג אותנטי של רצון העם הפלסטיני. "המהפכה" של הפת"ח, מנגד, ביקשה לייצג אקטיביזם בלתי מרוסן וקשר בלתי אמצעי עם ההמון. על בסיס זה, גיבשה הפת"ח מיתוס של הנגדה אשר הושרש בזירה הפלסטינית - בין "יושבי המשרדים", קרי העסקנים והמדינאים, לבין "שוכני השוחות", אשר נאמנים ליעדיהם ואינם מוגבלים על ידי שיקול מדינתי זה או אחר.

את קו פרשת המים במאבק בין "המהפכה" ו"ההתמסדות" בפת"ח, ניתן ללא ספק לסמן בהשתלטות התנועה על אש"פ. מהלך זה, כמו עצם ההצטרפות לארגון ב-1968, היה מלווה, כפי שמעיד צלאח חילף, בחשש פנימי כבד בתנועה ממיסוד והחלשות הטוהר המהפכני. אולם, כוח המציאות התגלה כחזק יותר. מעמד המנהיגות הלאומית חייב את הפת"ח לפיתוח מוסדות ומנהל ולקידום מהלכים שקולים יותר, תוך זניחת "האקטיביזם הבלתי מבוקר". התפתחות זו החרפה בקרב חברים רבים בתנועה את החשש מהיווצרות תופעות הנלוות להתמסדות, דוגמת ניוון, שחיתות, מאבקים פנימיים ואופורטוניזם. ביטוי יפה לתחושה שאחזה בפת"ח לאחר 1969, נתן חילף בצינו :

" נאמר בגלוי אף זאת : כניסתו של הפת"ח לאש"ף [כך במקור] בשנת 1968 העמידה בסימן שאלה את אופיו המהפכני. הדבר שממנו חששנו מעל לכל ואשר עורר בשעתו את הסתייגויותינו, קם והיה : תנועתנו התמסדה. היא איבדה מפעילותה הלוחמת ככל שזכתה ב"מכובדות" : התחלנו ליהנות מניהול משא ומתן עם הממשלים ואנשי השלטון. אנחנו מתחשבים בדעותיהם ובשאיפותיהם... הנחנו לעצמנו להיגרר אל תוך נפתולי היחסים הבין-ערביים, וברצון או שלא - אנו עוסקים בפוליטיקה, במונן הפחות מחמיא של המונח... "

הניגוד הפנימי בו נתונה הפת"ח מאז ועד היום הנו מאבק בין עברה לבין עתידה. במסגרת זו התחדדה השאלה - האם לדבוק במורשת המלווה את יסוד התנועה, היינו פעילות בלתי ממוסדת ונאמנות ליעדים מקסימליסטים, או שמא לשאת במלוא האחריות הלאומית המחייבת פשרה מדינית וחתימה לסטטוס קוו. הפת"ח כך נראה, החליטה, כאמרת ערפאת, להיות "מהפכה ומדינה בו זמנית". היא מקדמת את הפרוייקט הלאומי הפלסטיני, תוך גילוי פרגמטיזם, ומנגד - משמרת באופן תמידי את יסודות "המהפכה". ביטוי מרכזי ל"פני היאנוס" של הפת"ח, ניתן למצוא ברובד הרעיוני בחוסר יכולתה של התנועה, עד היום, להכריע באשר ליעדיה - מדינה או שחרור ; צביונה - תנועה מהפכנית או מפלגה פוליטית ; והאמצעים בהם היא נוקטת - הרובה או שולחן הדיונים.

מציאות זו, מציבה באופן טבעי קשיים בפני הפת"ח בכל הקשור לקביעת יעדים לאומיים ברורים וקבלת הכרעות בסוגיות יסוד. עם זאת, נראה כי שימור המתח המתמיד בין "המהפכה" ל"מדינה" היווה במידה רבה גם יתרון אותו ניצלה הפת"ח. שימור שני הקטבים הותיר בפני

התנועה באופן עקבי מרחבי תמרון גדולים יותר מאלה של שאר הגורמים בזירה הפלסטינית, אשר היו כרוכים בדרך כלל אחר עקרונות דוגמטיים. מצב זה, נתן בידי הפת"ח יכולת לפעול במספר מישורים בו זמנית ולהתאים את מדיניותה במהירות וביעילות נוכח שינויי הנסיבות. כל זאת, מבלי להצטייר כמי שנטשה את מורשת העבר או מתכחשת אליה.

בהקשר זה, מעניין לציין את דבריו של סמואל האנטינגטון (Huntington), חוקר מדע המדינה וההוגה המפורסם, אשר קבע כי המיסוד מהווה יסוד בסיסי בכל ארגון פוליטי, וכי ככל שגוף הנו בעל כושר הסתגלות גבוה יותר לשינויי נסיבות, כך גבוהה יותר רמת המיסוד בו. זאת ועוד, רמת המיסוד בגוף פוליטי, לגרסת האנטינגטון, תלויה באופן הדוק בלכידות הפנימית, וגוברת על רקע יכולת לגשר על פני פערים פנימיים. בהתאמה להגדרה זו, נוכל לטעון כי גם הפת"ח - כושר הסתגלות נדיר לשינויי מציאות ולכידות פנימית גבוהה, היוו בסיס לקידום מיסוד של התנועה, ובעקבות כך גם של הזירה הלאומית הפלסטינית כולה. כל זאת, מבלי לוותר באופן מוחלט על יעדי "המהפכה", כפי שהותוו על ידי הפת"ח, ובראשם השחרור המלא.

פרק שלישי : עשור של תמורות - הזירה הפלסטינית בשנות התשעים

" האם הייתי כאן ? " שואל הסופר והעיתונאי הפלסטיני חסן ח'צ'ר בכותרת מאמר המסכם רשמים מביקור שערך בגדמ"ע ובאזח"ע בעקבות כינון "הרשות הפלסטינית". ואכן, נדמה כי תהייתו של ח'צ'ר, המשתומם נוכח השינויים אליהם הוא נחשף ב"פנים", משקפת את עומק התמורות שחוותה הזירה במהלך העשור האחרון, בעקבות הקמת "הרשות".

בתקופה הנדונה, הגיעה התנועה הלאומית הפלסטינית, בהנהגת אש"פ, להישגים היסטוריים חסרי תקדים. בראשם - הקמתו, לראשונה בהיסטוריה, של שלטון עצמי פלסטיני (גם אם לא ריבוני באופן מוחלט) בתחומי "הפנים". מנגד, מלווה תקופה זו במשברים לאומיים קשים, אשר הבולט בהם היה הקרע במחנה הפלסטיני נוכח המיתווה הלאומי שהנהיג ערפאת. מציאות מורכבת זו אילצה את הפלסטינים לניתוח מעמיק מבעבר של סוגיות מהות שונות, כגון - מהם יעדי התנועה הלאומית הפלסטינית ? האם תם שלב המאבק והמהפכה וישנו צורך למקד את מירב המאמץ בשלב בניין המדינה ? מהם האמצעים שצריכים הפלסטינים לנקוט בכדי לממש את שאיפותיהם ומיהו הגורם המוסמך לקבוע מהן שאיפות אלה ? ומעל לכל - מהי הגדרת הזהות הלאומית הפלסטינית בתקופה הנוכחית ?

א. " היגיון המהפכה או היגיון המדינה ? "

התוצר החשוב ביותר של המהלכים המדיניים שהתהוו מאז ראשית שנות התשעים היה כינונו של שלטון עצמי בתחומי פלסטין ההיסטורית – הוא "הרשות הפלסטינית" שנוסדה במאי 1994. ההתמקדות בבניין המדינה הצריך, כפי שטען אבו מאזן, הגדרה מחודשת של היעדים ודפוסי הפעילות הלאומיים (בלשונו - " היגיון המדינה שונה מהיגיון המהפכה"). במסגרת זו, היה לדבריו, הכרח לגוון את הדבקות בסיסמאות המאבק והשחרור הלאומי גם ביעדים דוגמת בניית

שלטון, חברה אזרחית וכלכלה יציבה, ולתרגם את "התיאוריות של האתמול למציאות של ההווה". בנוסף, הצריך שינוי כזה, לגישתו, ויתור על דפוסי הפעילות החשאית-מזוינת שהתאימו לעבר, ותחת זאת אימוץ מאפיינים של מיסוד וממלכתיות ברוח המדינה.

כינון "הרשות", מכל מקום, שינה את מאזן הכוחות הפנימי במערכת הפלסטינית וגרר אחריו מספר תמורות מרחיקות לכת. בראשן :

1. העתקת מוקד הזירה הפלסטינית מ"החוץ" ל"פנים"

מעבר הנהגת ומוסדות אש"פ מהפזורה ל"פנים" ציין שיאו של תהליך, אשר החל בפועל מאז תבוסת אש"פ במלחמת לבנון, במהלכו הועתק מוקד העשייה הלאומית בזירה הפלסטינית מ"החוץ" ל"פנים". במסגרת זו, מהווה כיום "הרשות" מוקד קבלת ההחלטות עבור כלל המערכת הפלסטינית, תוך דחיקת מעמדה של הפזורה הפלסטינית, אשר נותרה חסרת הנהגה, ויותר מכך - נעדרת תפקיד מוגדר בפרוייקט הלאומי.

2. ירידת כוחו ומעמדו של אש"פ בזירה הפלסטינית

העתקת מוקד הזירה הפלסטינית ל"פנים" רוקנה במידה רבה את אש"פ מתפקידו כבימת הפעילות המרכזית של הפלסטינים. ערפאת, הרואה עצמו כנציג כלל הזירה הפלסטינית, המשיך אומנם לעשות שימוש סמלי במוסדות אש"פ לצורך גיוס לגייטימציה למהלכים אותם הנהיג, ואולם בפועל, עומד האירגון בצילה של "הרשות" ואינו ממלא תפקיד דומיננטי. זאת ועוד, רבים ממוסדות אש"פ נעלמו למעשה בעקבות "ספיגתם" בממשל החדש (לדוגמה מנגנוני הבטחון או המערך המנהלי), דבר שהוסיף כמובן להחלשת הארגון לעומת "הרשות". בתגובה למצב זה, הביעו רבים בזירה הפלסטינית מורת רוח, וטענו כי מיקוד העשייה הלאומית ב"פנים" עלול להביא לנתק גובר בין הפלסטינים ב"פנים" לאחיהם בפזורה. בעקבות כך, נשמעים קולות רבים – הן ב"פנים" והן בפזורה - הקוראים לעיצוב דמותו של אש"פ מחדש בדומה לסוכנות היהודית, קרי כגורם מקשר בין "הפנים" ו"החוץ".

3. גיבוש ראשוני של יחסי חברה וממשל בזירה הפלסטינית

הקמת "הרשות" מספקת לפלסטינים התנסות ראשונית בעיצוב יחסי חברה וממשל, וזאת כאשר הממשל הינו, לראשונה, פלסטיני. כפי שטען כריסטופר פרקר (Parker), סוציולוג בריטי שחקר את התמורות בחברה הפלסטינית בעקבות התהליך המדיני, מגמה זו משקפת מצב מורכב בו צריכה תנועה מהפכנית, שהתמקדה משך שנים רבות בסוגיות מדיניות וצבאיות, להתמודד לפתע עם בעיות מורכבות מתחומי החברה והכלכלה. אלה, דורשות פתרונות ברוח "כאן ועכשיו", אולם להנהגת התנועה המהפכנית אין למעשה כל ניסיון מעשי בטיפול בבעיות מסוג זה. ראוי בהקשר זה להדגיש, כי הבעייתיות הטמונה בשלב מעבר זה התעצמה נוכח העובדה שהחברה והממשל ב"פנים" לא צמחו על רקע וניסיון זהים. בפועל, המדובר בהתנגשות בין החברה ב"פנים", שאימצה משך השנים דפוסי פעולה פוליטיים וחברתיים ליברליים יותר (בין היתר, בהשראת שיטת השלטון בישראל) והצמיחה מאפיינים ראשוניים של חברה אזרחית, לבין אליטה שלטונית שהתגבשה ב"חוץ", בהשפעת דפוסי הממשל הריכוזיים הנהוגים במרבית מדינות ערב.

ב. אתגר הריבונות וניסיון המדינתיות

ניסיונם הלאומי של הפלסטינים שונה מזה של שאר הישויות המדינתיות במזרח התיכון, בעיקר בשל העדר השלטון הריבוני. מצב זה מנע מסורתית מהפלסטינים להכוון ממוקד אחד את כלל החברה הפלסטינית, אשר התפזרה מאז 1948 לזירות טריטוריאליות נפרדות. חוקרים שונים מחדדים אבחנה זו, בציינם כי העדר הריבונות מהווה מצד אחד גורם לחולשה לאומית מובהקת של הפלסטינים, אך מן הצד השני, ובאופן פרדוקסלי, משמש דווקא יסוד מלכד סביב תחושת שותפות גורל היסטורית (אובדן המולדת והפליטות) וחתירה ליעדים משותפים (השיבה).

מאז הוקמה "הרשות", היא הצליחה לבסס סממני ריבונות ומדינתיות רבים והפכה בפועל לכתובת שלטונית מובהקת עבור מרבית תושבי "הפנים" במגוון נושאים, מרביתם אזרחיים (ל"רשות" אין סמכויות בתחומי החוץ והביטחון החיצוני, על פי ההסכמים המדיניים). במסגרת זו, גובש בהדרגה שלטון ריכוזי המבוסס בחלקו על מוסדות אש"פ שהועתקו ל"פנים", ובחלקו על המוסדות הציבוריים שהתפתחו ב"פנים" מאז 1967.

לגיבוש המדינתיות במסגרת "הרשות" מספר ביטויים בולטים :

1. ביסוס מוסדות שלטון – במסגרת ההסכמים המדיניים השונים בין ישראל לפלסטינים, הוחלט על כינון מוסדות שלטון עצמי ב"פנים", ובראשם רשות מבצעת (סלטה תנפיד'יה) המכהנת כממשלה בפועל. בראש גוף זה עומד נשיא או יושב ראש (רא'יס ; CHAIRMAN), המשמש כראש "הרשות הפלסטינית" ונבחר בבחירות דמוקרטיות נפרדות לנשיאות. לצד הרשות המבצעת פועלת המועצה המחוקקת (מג'לס תשריעי) בת 88 צירים מהגדמ"ע ורצועת עזה, שנבחרת בבחירות דמוקרטיות (ראה בהמשך). המועצה הנה בעלת סמכויות חקיקה, באופן שאינו חורג מההסכמים המדיניים או סותר אותם, ויכולת לפקח על פעילות הרשות המבצעת (דבר שאינו בא לידי ביטוי מלא בפועל). בנוסף לרשויות המבצעת והמחוקקת, כוננה גם רשות משפטית, והוחל אף בהכנות לגיבוש חוקה.

2. השתתפות סדר ציבורי – בתחומים האזרחיים קיבלה "הרשות" סמכויות מלאות (לדוגמה – בנושאי חינוך, בריאות, תחבורה, חקלאות, מסחר ועוד). במסגרת זו, פעלה "הרשות" להשלטת סדר ציבורי ברחוב הפלסטיני, לאחר שנים רבות של העדר פיקוח שלטוני (בעיקר בתקופת "ההתקוממות"). מהלך זה, בוצע באמצעות צעדים דוגמת: הנהגת מיסוי (לא תמיד באופן מוצלח); פירוק מרבית גורמי הכוח המזוינים; קיום מפקד אוכלוסין (1997); או הכפפת מוסדות ציבוריים עצמאיים תחת משרדי "הרשות" (בכלל זאת, גם גופים אסלאמיים המזוהים עם החמא"ס).

3. הקמת מערך בטחון – הכוחות המזוינים הפלסטינים מנו עד פרוץ אנתפאצ'ת אל-אקצא' כ-30,000 איש, אף כי הסכמי קהיר קבעו שהיקף מערך זה יעמוד על 27,000 איש בלבד (9,000 בגדמ"ע ו-18,000 ברצועת עזה). במסגרת ההסכמים נקבע כי תפקידם של כוחות אלה יתמקד באכיפת סדר ציבורי וסיכול טרור. מערך הבטחון מורכב ממנגנונים צבאיים ומודיעניים רבים. הוא נעדר היררכיה ומיסוד, בין היתר, בעקבות מדיניות "הפרד ומשול"

בה נוקט ערפאת מסורתית, אשר מסכלת, בראיתו, אפשרות ליצירת גורם כוח מאתגר לשלטונו. רוב אנשי הביטחון הפלסטיניים משתייכים לפת"ח, דבר המסייע להבטחת נאמנות הכוחות כלפי השלטון.

4. עיצוב התודעה הלאומית - במסגרת ניסיונה לחזק את מעמדה הציבורי, השקיעה "הרשות" מאמץ ניכר בעיצוב סמלי הזדהות לאומיים, המקשרים בין העם להנהגה. במסגרת זו, בולטת בעיקר הפעילות הממוקדת לציון ימי אזכור לאומיים, אשר נחוגו בחלקם ברחוב הפלסטיני עוד טרם כינון "הרשות". בין אלה, יצינו ימי אזכור אסלאמיים, שהולאמו, דוגמת "יום שחרור ירושלים" על ידי צלאח אל-דין אל-איובי ב-21 באוקטובר (1187), לצד ימי אזכור לאומיים אותנטיים כ"יום העצמאות הפלסטיני" ב-15 בנובמבר (תאריך הכרזת העצמאות הפלסטינית באלג'יריה ב-1988), יום פרוץ "ההתקוממות" (9 בדצמבר 1987), יום ראשית "המאבק המזוין" בהנהגת הפת"ח (1 בינואר 1965), ויום הצהרת בלפור (2 בנובמבר 1917).

5. גיבוש כלי אינדוקטרינציה - במסגרת זו בולט ניסיון "הרשות" להפעיל כלי תקשורת אלקטרוניים ועיתונות כתובה המשמשים "שופר השלטון". בהקשר זה, ניתן לציין את רדיו "קול פלסטין", הטלוויזיה הממלכתית הפלסטינית וכן עיתונים כגון אל-איאם ואל-חיאת אל-ג'דידה, מהיומונים הגדולים ב"פנים", המייצגים באופן לא רשמי את עמדות "הרשות". ביטוי אחר לניסיונות אלה, מגולם בשאיפות "הרשות" להעמיק את השפעתה על מערכת החינוך ב"פנים", תוך החלפת מתכונות הלימוד הירדניות, המצריות ואלה שגובשו בהנחיית ישראל במתכונות פלסטיניות (מהלך זה קודם בפרט מאז שנת 2000).

השלטון הפלסטיני החדש ביקש להתבסס על לגיטימציה לאומית רחבה, אשר תהווה מעין אישור למהלך ההיסטורי שנקט. במסגרת זו בלט מאוד תפקידן של הבחירות למועצה המחוקקת הפלסטינית ולנשיאות "הרשות", אשר נערכו ב"פנים" ב-20 בינואר 1996. אלה, הוצגו על ידי הנהגת "הרשות" כביטוי לריבונות, דמוקרטיזציה של הזירה הפלסטינית, מעבר מדפוס פעילות מהפכניים לדפוס פעילות פוליטית פומבית וממוסדת, ומעל לכל - עדות לבשלותם של הפלסטינים לקראת עצמאות מדינית. בנוסף, הודגש, כי המדובר בצעד חסר תקדים, במסגרתו קבעו הפלסטינים, לראשונה בעצמם, את הנהגתם הלאומית. המצדדים בטיעונים אלה היו ברובם המוחלט אנשי "פנים", אשר ביקשו לנצל את הבחירות כאמצעי לחיזוק מעמד המוסדות החדשים כמוקדי קבלת ההחלטות במערכת הפלסטינית, ובכך להחליש את כוחם ההיסטורי של מוסדות אש"פ, אשר ייצגם בהם היה שולי (במועצה המחוקקת מנגד, ישנו רוב לגורמי "הפנים").

בפועל, למרות חרם מצד אירגוני האופוזיציה (הן האסלאמים והן השמאל), נטל מרבית הציבור הפלסטיני חלק בבחירות (כ-80%), עובדה המהווה לטענת חוקרים המזוהים עם "הרשות" ו"הזרם הלאומי", עדות להבנה העממית הרחבה באשר לגודל מאורע היסטורי זה, ולשאיפה ליטול בו חלק. באשר לתוצאות הבחירות - אלה היו צפויות למדי, נוכח המציאות שתוארה לעיל. במסגרתן, זכה ערפאת ברוב גדול בבחירות לנשיאות (88%) ותנועת הפת"ח כבשה את רוב מושבי המועצה המחוקקת. מנגד, ערערו ארגוני האופוזיציה וכן אינטלקטואלים ואישי ציבור בולטים ב"פנים" ובפזורה על הצגת הבחירות על ידי "הרשות" כמהלך דמוקרטי, וכל שכן כצעד

המעיד על התקדמות לאומית. אלה טענו, כי הבחירות היו תוצר של תכתיב ישראלי ונועדו ביסודן להנציח הסדר מדיני המגביל את הפלסטינים, תוך חיזוק מעמדו הדומיננטי של ערפאת, באמצעות "מראית עין של דמוקרטיה".

לסיכום, ניתן לטעון כי ערפאת הצליח ככלל במשימת ייצובו של ממשל ריבוני וביסוס מוסדות לאומיים, תוך ריסון מרבית הגורמים שהציבו בפניו אתגר מבית, ובראשם הזרם האסלאמי. "הרשות", כמובן, אינה מדינה, אלא מעין "פרוייקט של הכנה לקראת מדינה", כהגדרתו של ג'מיל הלאל, סוציולוג פלסטיני בולט המזוהה עם מחנה השמאל. עם זאת, אין להתעלם מהעובדה כי היא אינה עוד מודל של אוטונומיה, כפי שמוכר ממקומות אחרים בעולם, אלא ישות בעלת רמה ייחודית של סמכויות מדינתיות, אשר אמורה להיהפך בעתיד כלשהו למדינה עצמאית.

ג. פתיחת "הקופסה השחורה" הפלסטינית – השיח הציבורי אודות זהות ויעדים לאומיים בעידן "הממשל העצמי"

השלב הלאומי החדש יצר בקרב כלל הגורמים בזירה הפלסטינית בלבול רב סביב שאלת הזהות והיעדים הלאומיים בתקופה "הבתר-מהפכנית". בהקשר זה עלו בקרב פלסטינים רבים שאלות נוקבות: האם הזהות הלאומית של תקופת המאבק תקפה גם למציאות הנוכחית, המתמקדת בבניין המדינה? מהי הגדרת הקיבוץ הפלסטיני, כאשר מרבית העשייה סביב הפרוייקט הלאומי ממוקדת ב"פנים"? והאם הקמת ישות ריבונית יוצקת, לראשונה, את מושג "האזרחות" לתוך הזהות הלאומית הפלסטינית. חסן אבו לבדה, יושב ראש הלישכה הפלסטינית לסטטיסטיקה, היטיב לתאר מציאות מורכבת זו, באומרו כי "הקופסה השחורה הפלסטינית נעלמה מאז פרוץ "ההתקוממות" וראשית התהליך המדיני". הוא, ועימו רבים אחרים, קראו בהקשר זה להתגייסות כלל המערכת הפלסטינית לליבון מעמיק של שאלת הזהות הלאומית בעידן הממשל העצמי. במקביל, עם זאת, התלוננו אותם גורמים, תכופות, על עיסוק מועט מדי בסוגיה טעונה זו, הטומנת לגישתם, סכנות עתידיות חמורות.

האתגר המרכזי הניצב בפני הפלסטינים בחתירה למימוש יעדיהם הלאומיים הנו, כמובן, ההתמודדות - המדינית והצבאית - נגד ישראל. דרך התנהלותו הסבוכה של התהליך המדיני, דווקא לאחר שנדמה היה כי קרוב מימושו של החלום הלאומי, הוליד בשנים האחרונות אכזבה גוברת במחנה הפלסטיני מדרך יישומו של הפרוייקט הלאומי. מעבר לקושי זה, נתקל ערפאת באתגר פנימי מורכב לא פחות, בדמות העדר קונצנזוס באשר למתווה הפרוייקט הלאומי אותו הנהיג. מצב זה, כונה על ידי עלי אל-ג'רבאוי וזיאד אבו עמרו, חוקר מדע המדינה מאוניברסיטת ביר זית וחבר המועצה המחוקקת - "סכיזופרניה לאומית". במסגרת זו קיים, לטענת השניים, חוסר הסכמה עמוק בזירה הפלסטינית סביב מרבית סוגיות המהות הלאומיות, ובראשן - היעדים, מתווי הפעולה והגדרת האויבים ובעלי הברית. כך לדבריהם, בעוד חלק מהזירה התמקד בבניין המדינה, הרי החלק השני עודנו שרוי בעיצומו של מאבק (ניכר, עם זאת, כי האירועים האחרונים ב"פנים" קרבו במידה רבה בין הקטבים).

לצד אתגרים אלה, קיימות בזירה הפלסטינית בעיות יסוד רבות המקשות על תהליך גיבושה של זהות לאומית מודרנית, וצפויות, ככל הנראה, להתקיים גם בעידן של מדינה עצמאית. במסגרת זו, ניתן לזהות מספר סוגיות מרכזיות:

1. הפיצול בין הגדמ"ע לרצועת עזה – הפרדה גיאוגרפית של האוכלוסיה הפלסטינית מאז 1948, אשר מצאה ביטויה בהתפתחות היסטורית נפרדת (שלטון ירדני לעומת שלטון מצרי) ובעקבות כך, גם בשוני בין דפוסי הפעילות הפוליטיים, החברתיים והתרבותיים בשני האזורים. בהקשר זה בולט בעיקר הפער בין רצועת עזה בעלת הרמה הסוציו-אקונומית הנמוכה יחסית, לבין הגדמ"ע, שהינה בעלת רמה התפתחות גבוהה יותר.
 2. חוזקן של הזהויות התת-לאומיות – בחברה הפלסטינית, בדומה לשאר מדינות ערב, ישנה השפעה רבה למוקדי ההזדהות המסורתיים, ובמיוחד החמולות והשבטים. חוקרים והוגים פלסטינים רבים ציינו בהקשר זה, כי מאז כינון "הרשות" הגביר ערפאת את הישענותו על החמולות והמשפחות המיוחסות כמשקל נגד להנהגה המקומית החדשה אשר צמחה ב"פנים", והתבססה בעיקרה על מעמד הביניים. לפי אותה טענה, הובילה מגמה זו לחיזוק הנאמנויות התת-לאומיות על חשבון הזהות הלאומי המודרנית, בה קווי החלוקה הינם פוליטיים בעיקרם. הזיהוי החמולתי-שבטי זכה, להבלטה יתרה במסגרת בחירות 1996, ולווה בביקורת נוקבת מצד גורמי ציבור והעיתונות הפלסטינית, שראו בתופעה סכנה למימוש חלום בניית מדינת לאום מודרנית וחברה מתקדמת. בפועל, עם זאת, היה כנראה יסוד הנאמנות המסורתי בעל משקל קטן יחסית בבחירת המועמדים, דבר שתואר בעיני גורמי ציבור פלסטינים רבים כ"ניצחון הזהות הלאומית".
 3. מתיחות בין "שבים" לאנשי "פנים" – ההתלהבות שליוותה את הגעת אלפי אנשי אש"פ ל"פנים" עם כינון "הרשות" והסיסמאות באשר למפגש ההיסטורי בין "החוץ" ו"הפנים", פיננו מקומם תוך זמן קצר יחסית למתיחות גוברת בין קבוצות "השבים" (אל-עאא'דון), שתפסה את רסן השלטון ב"רשות", לבין ההנהגה והציבור ב"פנים". בבסיס המתיחות – ביקורת גוברת מצד גורמי "הפנים" באשר להשתלטות אנשי "החוץ" על מוקדי הכוח בשלטון הפלסטיני, תוך קטיפת פירות המאבק שהשיגה ההנהגה המקומית, ודחיקת האחרונה לקרן זוית. ניכר, מכל מקום, כי חרף המשקעים החמורים של הבעיה, אשר תוארה לדוגמה על ידי סלים תמארי כ"פיצול החדש" (אל-אנקסאם אל-ג'דיד), והוצגה על ידי אחרים כ"איום על שלמות החברה הפלסטינית שאינו בר חלוף", שככה במידת מה עוצמתה בשנים האחרונות. יתכן, כי ברקע לכך עמדו התערות גוברת של אנשי "החוץ" בסביבתם, או לחילופין ההתלכדות סביב המאבק הנוכחי נגד ישראל, אשר הקתה מתיחויות מבית.
 4. עתידה של הפזורה – התמקדות הפרוייקט הלאומי הפלסטיני ב"פנים" בעקבות כינון "הרשות", יוצרת כאמור חשש בקרב רבים בזירה הפלסטינית מנתק שעלול להיווצר בין תושבי "הפנים" לפזורה, המהווה כיום כמחצית מכלל העם הפלסטיני. הדאגה המרכזית בהקשר זה הינה מנתק מנטלי, בין אלה המפתחים זהות לאומית תחת שלטון ריבוני לבין אלה הממשיכים "לרשת גלות", וחשים כי אינם שותפים לעשייה הלאומית המרכזית.
- סוגיה מרכזית אחרת, אשר ניצבה במוקד סדר היום הלאומי החדש של הזירה הפלסטינית ולוותה בדיון ציבורי ער, היתה שאלת הדמוקרטיה והיחסים בין החברה לממשל. במסגרת זו, טענו רבים בציבור הפלסטיני (בעיקר טרם פרוץ אנתפאצ'ת אל-אקצא'), כי אין לתת העדפה

מוחלטת, כבעבר, לעיסוק בסוגיות כגון בטחון, המאבק למען עצמאות מדינית ואף שאלת הצמיחה הכלכלית. לפי גישה זו, ייסוד "המדינה שבדרך" הנו אכן יעד רב חשיבות, אולם הוא מוכרח להיות מלווה בדיון אמיץ סביב נושאים דוגמת בניין מוסדות שלטון תקינים, קיום פלורליזם פוליטי ורעיוני ב"פנים", ומצב זכויות האדם.

המתח בין הנהגת "הרשות" המבקשת לבסס דגם שלטוני ריכוזי למדי לבין הגורמים בזירה הפלסטינית ששואפים לקדם את נושא הדמוקרטיה (בהם אישי ציבור בולטים, מוסדות העוסקים בנושא זכויות האדם, אנשי אקדמיה, ראשי איגודים מקצועיים ואף צירים במועצה המחוקקת) יצר גלי ביקורת ציבורית נגד ערפאת מאז 1994. במוקד המחאה עמדו בעיקר סוגיות הקשורות לדמות הממשל, דוגמת: העיוותים במוסדות השלטון, ובפרט דפוסי שלטון הריכוזיים של ערפאת; המגבלות שהוטלו על תפקידה של המועצה המחוקקת כגוף האמור לפקח על פעילות הרשות המבצעת; שליטת הפת"ח, באופן מוחלט כמעט, על המועצה ועל מוסדות "הרשות"; העדר הפרדה תקינה בין רשויות הממשל השונות; וקיומו של מערך ביורוקרטי מנופח. לצד זאת, התפתחה גם מחאה ציבורית סביב תופעות הקשורות לזיקה שבין הממשל לחברה, כגון: פגיעה בזכויות הביטוי וההתאגדות (לדוגמה - סגירת עיתונים שמתחו ביקורת על "הרשות"); הפרת זכויות אדם, ובכלל זאת מעצרים המוניים ללא משפט, בפרט של פעילים אסלאמיים; ושחיתויות ותופעת מונופולים, אשר רווחו במוסדות "הרשות".

לסיכום פרק זה, ניתן לטעון, כי תמורות העשור האחרון הביאו, במידה רבה, לצמצום הפערים שהיו קיימים מסורתית בין הניסיון הלאומי הפלסטיני לזה של שאר מדינות ערב. זאת, בעיקר בעקבות הקניית בסיס טריטוריאלי למערכת הפלסטינית. מהלך זה הקטין במידה מסוימת את התלות הפלסטינית הותיקה במרחב הערבי, ואגב כך צמצם את מעורבות הגורמים הפלסטינים בענייניהן הפנימיים של מדינות ערב. עם זאת, ניכר כי ניסיון לאומי זה של הפלסטינים אינו רק חריג בהשוואה לזה של מרבית מדינות ערב, אשר קיומן וזהותן הלאומית עוצבו במהלך המאה העשרים (לדוגמה - סוריה, עראק או ירדן), אלא אף הפוך להם. במסגרת זו, בולטת בעיקר העובדה, כי במקרה הפלסטיני קדם גיבושה של זהות לאומית לכינון ממשל עצמי, וזאת בניגוד, כאמור, למרבית מדינות ערב. בעקבות כך נראה, כי הפלסטינים הגיעו בעטיין של נסיבות היסטוריות יחודיות, לשלב המדינה באופן בשל יותר, כאשר הם מצוידים בתודעה לאומית מושרשת יותר וברמות התפתחות פוליטית וחברתית מתקדמות יותר.

מנגד, נתקלה הישות הפלסטינית בבעיות יחודיות, שאינן נחלתן של שאר מדינות ערב. אותן בעיות ממשיכות להציב מכשולים מרכזיים במסגרת מימוש הפרוייקט הלאומי הפלסטיני, וממחישות את מורכבותו היחסית. בראש הבעיות ניצבים הפיצול הגיאוגרפי ב"פנים" וקיומה של פזורת הפליטים הפלסטינית. בתוך כך, נראה, כי בהגיעם לשלב המדינה, התמודדו הפלסטינים עם בעיית יסוד נוספת, קשה יותר מאלה שצוינו קודם, אשר לא היתה מנת חלקם של עמים אחרים שהתקדמו משלב המאבק למען שחרור לשלב הריבונות. זו, מגולמת בסירובה של המערכת הפלסטינית - על כלל גווניה הפוליטיים והרעיוניים - להגדיר את שלב המדינה כסיום "המהפכה", אלא כשלב ביניים או אמצעי למימושה. ההעדפה שמומשה עם חתימת הסכם אוסלו, היתה, כמובן, לקדם את יעד המדינה. עם זאת, מהלך זה אינו מחייב, על פי החשיבה המדינית

הפלסטינית, זניחה סופית של השחרור המלא, אלא העתקתו לתאריך עתידי בלתי מוגדר. באופן זה, ממשיכים הפלסטינים, בשונה משאר הישויות במרחב, להתמודד עם חוסר הכרעה מתמיד בין "המדינה" ו"המהפכה" - שני קטבים אשר מוצאים קיום משותף (אך לרוב תובעני ומתסכל) בתודעה הלאומית הפלסטינית.

פרק רביעי : מהפכה עד הנצחון ? - הפת"ח נוכח אתגר הריבונות

שלב המעבר מעידן המאבק לעידן הממשל הטיל את הפת"ח, תוך פרק זמן קצר יחסית, להתמודדות פנימית נוקבת באשר למהותה. בתנועה זו, כך נראה, השתקפו מאפייני השלב החדש יותר מאשר בכל גורם אחר בזירה הפלסטינית, ובכלל זאת השינויים, המחלוקות והמשברים השונים. דבר זה נבע, בין היתר, מתפקידה המורכב של הפת"ח בתקופה הנדונה - להנהיג את כלל הזירה הפלסטינית בין השלבים ההיסטוריים השונים, אך בו זמנית, לערוך ניתוח פנימי מעמיק בכל הקשור לזהותה, יעדיה ודרכי פעילותה. על רקע זה, התפתח בפת"ח מאז ראשית שנות התשעים שיח פנימי מרתק.

א. הדיון בשאלות זהות הפת"ח ויעדיה במציאות החדשה

הדיון בנושא יעדי וזהות הפת"ח בעידן החדש, הנו המורכב ביותר עמו התמודדה התנועה בעקבות התהליך המדיני, ולא בכדי. דיון זה הכיל בקרבו את העימות החרף ביותר מאז הקמת הפת"ח, בין עברה ועתידה, והצריך בחינה נוקבת מאי פעם באשר לאושויות התנועה. במהלך דיון סוער זה, נחשפו בפת"ח שני זרמים מרכזיים. הראשון, ראה צורך להכיר בחדשנות הטמונה בהווה, ולאור זאת לעצב מחדש את יעדי התנועה, בעוד השני ביקש לגמד את הישגי השלב החדש, ולשמר תחת זאת את מרבית יעדי ומאפייני העבר.

ראוי להדגיש כבר בשלב זה, כי לא ניתן בפועל לסמן קווי חלוקה ברורים בין המחנות שצוינו. אלה משתנים חליפות בהתאם לנושאי הדיון הפנימי בתנועה או הנסיבות בהן נתונה המערכת הפלסטינית. באופן כללי, ניתן לזהות את המחנה היוני יותר בפת"ח, אשר צידד בשינויים, עם הנהגת "הפנים" - האזור שהפך למוקד התמורות במערכת הפלסטינית (במסגרת זו, יצוינו בעיקר מנהיגי השטח מרצועת עזה וקבוצת **השח'ציאת**). עם זאת, בולטים בצמרת מחנה זה גם דמויות מרכזיות מקרב הנהגת "החוץ", רובם בכירים המעורבים בעשייה מדינית באש"פ, דוגמת מחמוד עבאס, נביל שעת, המכהן כשר התכנון ושיתוף הפעולה הבינלאומי ב"רשות", או אחמד קריע. אלה, אינם שואבים כוחם ממעמדם התנועתי או מעבר צבאי עשיר, אלא מתוך מעורבות בעשייה מדינית ודיפלומטית, ומהשענות על המנגנון הממסדי של הישות המדינית המתפתחת.

באשר למחנה הנצי - במסגרתו בולטים בעיקר בכירים מקרב הנהגת "החוץ", רובם ותיקי התנועה. אלה, ראוי להדגיש, מהווים שריד או "צל חיוור" לגרעין המייסדים המקורי, אשר מרבית חבריו הבכירים נעלם עם השנים (בהם אל-וזיר אשר נהרג בהתנקשות ב-1988 וחילף שכבר אוזכר). על הנהגת "החוץ" הנוכחית נמנים מספר בכירים, אשר התנגדו לתהליך המדיני וסרבו להיכנס לשטחי "הרשות", ובראשם פארוק אל-קדומי, הממשיך לפעול מתוניס, ח'אלד אל-חסן (אשר נפטר ב-1994), ומחמד עינים (אבו מאהר), ראש מחלקת הגיוס והארגון של הפת"ח.

לצידם, בולטים אישים כצח"ר חבש או עבאס זכי, מהאידיאולוגים הבכירים של הפת"ח כיום, אשר נכנסו ל"פנים" ואף השתלבו ב"רשות", אך המשיכו לנקוט עמדות תקיפות כלפי התהליך המדיני. לקבוצה זו, כפי שיתואר בהמשך, הצטרפו לפרקים גם חלק ממנהיגי "הפנים", אשר ניצבו בסוגיות אחרות דווקא כיריבים חריפים להנהגת "החוץ". המדובר בעיקר במנהיגי מסגרות השטח של הפת"ח (התנטי"ם), רובם ככולם מהגדמ"ע.

טרם פתיחת הדיון בנושא היעדים, נאלצה הפת"ח להגדיר את מהות השלב החדש ומאפייניו. בזרם הראשון בלטו גורמים אשר נטו מסורתית לגמישות רעיונית ולהעדפת יעד המדינה, ולפיכך ביקשו להצביע על חשיבות ההווה החדשה כמעבר - ולו זמני וטקטי - משלב ה"מהפכה" לשלב המדינה. מצב זה, כפי שנטען, חייב את הפת"ח לשינוי דומה, ובמשתמע להיחפך מתנועה שהנהיגה את "המאבק המזוין" לתנועה האחראית על הנהגת התהליך המדיני ובניין המולדת. הזרם הדוגמטי, מנגד, ביקש לקעקע את גודל המאורע ההיסטורי. כך, הדגישו אישים דוגמת עבאס זכי, המשמש כיום חבר המועצה המחוקקת, כי המציאות הנוכחית הינה תוצר של גזירה אשר נחתה על הפלסטינים ולא של בחירה חופשית.

מכל מקום, הזרם המרכזי בפת"ח החל בקביעת יעדיה של "הפריצה החדשה" (אל-אנטלאקה אל-ג'זידה). בראש מעייניו של מחנה זה עמד, כאמור, יעד כינון המדינה, שחייב בראייתו התגייסות לצורך בניית מוסדות ממשל וביסוס ריבונות לאומית. לצד זאת, כפי שטענו דיאב אל-לוח, מראשי הפת"ח ברצועת עזה המשמש ראש מחלקת ההסברה של התנועה באזור, או אמין מקבול, בעבר מזכיר הפת"ח במחוז שכס, התנועה גם אמונה על העברת כלל הציבור הפלסטיני ממצב של "חברה לוחמת" ל"חברה אזרחית". מעמד זה חייב את התנועה למלא מספר תפקידים מרכזיים, ובראשם: הטמעת הדמוקרטיה, ראשית כל בתנועה עצמה ולאחר מכן בכלל המערכת הפלסטינית; חתירה לכינון צדק חברתי; וקידום שגשוג כלכלי. תפיסה זו, ראוי להדגיש, לא היתה בגדר קביעה כי הפלסטינים מימשו את יעדיהם הלאומיים. כוונתה, כפי שהובהר, היתה להעדיף באותו שלב היסטורי את יעד המדינה על פני יעד השחרור המלא, ולהמיר - באופן זמני, כפי שמתברר כיום - את המאבק האלים בעשייה מדינית.

מנגד כאמור, ניצב מחנה בלתי מבוטל, שהגדיר באופן שונה את היעדים הלאומיים. במחנה זה התקבצו שני זרמים יריבים זה לזה - אנשי המשמרת הותיקה בפת"ח, רובם אנשי "חוץ", ולצידם - רבים ממנהיגי השטח הצעירים של התנועה ב"פנים". טיעונם המרכזי היה כי יעד המאבק הלאומי לשחרור לא תם עם הקמת "הרשות", וכי השלב הנוכחי רחוק מלבשר על עצמאות מדינית. לטענתם, כל עוד לא הושלמו יעדי המדינה העצמאית בגבולות 1967, שבירתה מזרח ירושלים, ולא באו על פתרון בעיות הפליטים, האסירים וההתנחלויות, קיים הצדק להמשך המאבק. בפועל, ראשי מחנה זה לא ביטלו לחלוטין את הישגי השלב החדש, או את התפקידים התנועתיים החדשים עליהם הצביע מחנה השינוי (אף כי חלק ניכר מאנשי קבוצה זו סרב, כאמור, לשוב ל"פנים" לאחר הקמת "הרשות" ואלה שחזרו, טענו ברובם כי הצעד בו נקטו אינו בגדר הכרה בתהליך המדיני או ב"רשות"). אולם, נוכח אי השלמת היעדים הלאומיים, גרסו אלה, על הפת"ח לשמר ציביון של תנועת שחרור, הכולל יכולת מאבק ו"רוח מהפכנית". שאיפתם, אפוא, לא היתה לבטל כליל את השלב החדש, אלא לשלב את אמצעי העבר לצד המהלכים המדיניים, במקום להביא לביטול המוחלט.

כמיטב המסורת התנועתית, חתרה הפת"ח נוכח הגישות הקוטביות בקרבה למצוא פשרה מאחדת. במסגרת זו, טענו רבים בתנועה כי ישנה אפשרות לקיום שתי התפיסות בו זמנית, מבלי לדון או להכריע בשאלת ההעדפה ביניהן. רבים בתנועה טענו בהקשר זה, כי יש לאבחן בין יעדי השעה, ובראשם בניין המדינה, שהינם טקטיים ביסודם, לבין היעדים האסטרטגיים, ובראשם מימוש מדינה עצמאית "מהיום עד הנהר". יעד זה, כך הוסבר, אינו בר מימוש בהווה, אולם הפת"ח מחויבת להמשיך ולחנך את הנוער לאורו. בדרך זו, הצליחה המערכת הפלסטינית, בהנהגת הפת"ח, לקיים בעת ובעונה אחת את יעדי "המדינה" ו"המהפכה", תוך הדגשה כי אין הראשונה יורשת של השנייה, אלא מועדפת על פניה נוכח נסיבות היסטוריות יחודיות.

ערפאת בהקשר זה, נראה כמי שמעניק מעטפת לגיטימית למצב הכלאיים. הוא מהלך בין שני המחנות, נמנע מלהכריע ביניהם ונהנה מקיום שתי הגישות הקוטביות בו זמנית. בדרך זו הצליח ערפאת להפיק יתרונות מכלל הזרמים. הוא נשען על הפת"ח כאמצעי מרכזי לביסוס הישות המדינתית ב"פנים", ומנגד - כל עוד לא השיג את יעדיו הלאומיים הכוללים, שימר מסד רעיוני ויכולות מעשיות להמשך המאבק נגד ישראל.

מכל פנים, הדיון בנושא יעדי הפת"ח מהווה, במידה רבה, גלגול מחודש להתחבטות המסורתית בתנועה בין "המאבק המזוין" לתהליך המדיני, או בין קטבי "המהפכה" ו"המדינה". ואכן, לא בכדי היה הדיון האמור סוער וחסר הכרעה. הוא נגע בנימים הרגישים ביותר של הזהות הלאומית הפלסטינית ודרש, באופן ישיר מאי פעם, הגדרה מדויקת של היעדים הלאומיים, תוך הכרה גוברת באילוצי המציאות. חסן ח'ציר נתן ביטוי יפה לתחושות מעורבות אלה בהקשר הפלסטיני הרחב, בכותבו :

" אני חש מבוכה כל אימת שאני כותב על שטחי הרשות כאילו היתה זו פלסטין, אני מעדיף להשתמש במילה העמומה "הארץ", שמשמעותה כל דבר, או לפחות, דוחה את השאלה מה יהיה עם העתיד... "

אולם מנגד, מגיחה בחיבורו תובנה ריאליסטית, הממחישה את עומק המשבר התודעתי בו נתונה התנועה הלאומית הפלסטינית :

" אין עוד אפשרות ליצור מחדש מולדת כגון עדן אבוד. המולדת נמצאת בידנו, מפורקת ומעוותת ומצפה להצלה. יש לנו זהות בשלב של גיבוש, היא תתרחב עם כל מטר שנוציא מידי הכיבוש, וכל דרך שנסלול, כל ספר שנדפיס וכל איש שנחבק... "

ב. עמדת הפת"ח כלפי ישראל, התהליך המדיני ו"המאבק המזוין"

דרך התייחסות הפת"ח לתהליך המדיני עם ישראל ולאסטרטגיית "המאבק המזוין" מהווה תרגום מעשי של הדיון בנושא יעדי התנועה. זאת ועוד, הטלטלות התנועה בין קטבי המאבק וההסדר המדיני שיקפה את ההתפתחויות הפנימיות שחלו בה מאז ראשית שנות התשעים, ובפרט לאור התמורות שהסתמנו במערכת היחסים עם ישראל.

המהלך ההיסטורי בו נקט ערפאת בהליכתו להסכם אוסלו, או כפי שהוגדר הדבר בפיו - "הבחירה האסטרטגית" **(אל-ח'יאר אל-אסתראתיגי)** - זכה מראשיתו לתמיכה רחבה בפת"ח, נוכח תפיסתו כאמצעי למימוש היעדים הלאומיים. עם זאת, לא נמנעה התנועה, כפי שתואר,

מלהצביע על הקושי התפיסתי והמבוכה הרבה המלווים אותה במסגרת זו. כצידוק למהלך שנקט, טענו חוגים רחבים בפת"ח, כי המציאות האזורית מאז ראשית שנות התשעים הציבה אילוצים קשים בפני התנועה. אלה, חייבו אותה לגלות אחריות לאומית ולהנהיג את הפלסטינים ל"מסוכנת שבהרפתקאות ההיסטוריות שלה", תוך ספיגת ביקורת קשה מבית. ברוח זו, לפיכך, הדגיש מרואן אל-ברע'ותי כי "פתח קיבלה והסכימה להסכם [אוסלו] - אך לא יצרה אותו!".

ההתחייבות לתהליך המדיני לוותה בהחלטה של הפת"ח על הפסקת "המאבק המזויין". מהלך זה בא לידי ביטוי בפירוקם של גופים מבצעיים של התנועה ב"חוץ" (בפרט מנגנון "הגזרה המערבית") וב"פנים", ושילוב חבריהם במנגנוני הבטחון הממלכתיים של "הרשות". אלה מהגופים המזוינים שביקשו לשמר עצמאות כ"אדוני הרחוב", נתפסו בעיני ערפאת כאתגר לניסיון החלת הריבונות, ולפיכך דוכאו ברובם בכוח.

אולם, נוכח המשברים המתעצמים בתהליך המדיני, בעיקר מאז אמצע שנות התשעים, הסתמן שינוי בגישת הפת"ח כלפי הנושאים שתוארו. ניכר היה כי תנועת הפת"ח, אשר זוהתה באופן המובהק ביותר עם התהליך המדיני, הפכה בפועל למטרה המרכזית של ביקורת שנוצרה במערכת הפלסטינית בעקבות האכזבה מתהליך זה. מציאות זו, יצרה בפת"ח אווירה משברית עמוקה, אשר נטעה בקרב רבים בתנועה חשש מאיבוד תמיכה ציבורית, והובילה רבים אחרים לאמץ קו תקיף יותר כלפי התהליך המדיני. פעילי הפת"ח שעודדו מגמה זו, פעלו בין היתר, מתוך תסכול שנוצר על רקע אי מימוש רווחים כלכליים מיוחלים בעקבות התהליך המדיני, או בשל פגיעה במעמדם התנועתי לאחר הקמת "הרשות". העמדה בה נקטו מרבית פעילי התנועה בעקבות המשברים המדיניים קבעה כי התהליך המדיני עודנו בגדר "בחירה אסטרטגית", אולם בהעדר מועד ברור למימוש היעדים הלאומיים, פתוחות בפני התנועה כל האופציות, ובמשתמע - גם שיבה למאבק אלים.

בפועל, לא שבה הפת"ח עד סוף שנת 2000 לדרך "המאבק המזויין", אולם פעלה לשימור יכולותיה במישור העממי ואף הצבאי. במסגרת זו, יצוינו בעיקר מהלכים עממיים רבים, אשר הונהגו בידי התנועה, וכללו הפגנות, עצרות או התנגשויות עם כוחות צה"ל. הפעולות השונות התמקדו בעיקר בנושאים אשר נתפסו כבעלי קונצנזוס רחב בזירה הפלסטינית, דוגמת: ירושלים (סוגיה שהביאה להתנגשויות אלימות חמורות בספטמבר 1996 ונודעו בשם "ארועי המנהרה"); קרקעות והתנחלויות (לדוגמה - אירועי "הר חומה" בראשית 1997, אשר כללו הפרות סדר נרחבות בכל רחבי הגדמ"ע ואזח"ע); האסירים (נושא שהביא לפרוץ "אנתפאצ'ת האסירים" בסוף 1998, שכללה גם היא הפרות סדר נרחבות, על רקע ביקורת באשר לאי טיפול נאות של "הרשות" בעניינם של הכלואים בישראל); והפליטים (נושא שהביא לפרוץ התנגשויות קשות במהלך ציון ימי האזכור ל"אל-נכבה" בשנים 1998 ו-2000).

צעדים אלה, ובפרט המהלכים העממיים, שירתו כך נראה, את הפת"ח ואת ערפאת בו זמנית. מבחינת התנועה - היה בהם כדי לספק מפלט מסוים מ"מבוכת אוסלו" ולהוכיח התייצבות לצד האינטרסים הלאומיים. כמו כן, הבליטו האירועים את המשך יכולתה של הפת"ח לשמש מנהיגת הרחוב, גם בהיותה מפלגת שלטון. מבחינת ערפאת, סיפקו מהלכים אלה, מחד גיסא, אמצעי

להפעלת לחץ נגד ישראל, ומאידך גיסא היוו כלי לשימור קשר עם ההמון ולשחרור לחצים בקרב חוגים בפת"ח, אשר חתרו ליתר אקטיביזם ונקטו ביקורת חריפה נגד "הרשות".

ג. "תפארת האתמול ועליבות ההווה" - משבר פסיכולוגי בצל המעבר לשלב המדינה

לשם השלמת הצגתו של המשבר אשר חוותה הפת"ח במהלך העשור החולף, אבקש לתאר נדבך נוסף, שמהותו מנטלית-פסיכולוגית. בדומה לתקדימים רבים של מהפכות או מאבקי שחרור, "הבוקר שלמחרת" אפוף עדיין באווירת שמחה וניצחון, אך לצדה מתפתחות גם תחושות תסכול ואכזבה. אלה, נובעות בעיקרן מאובדן הלהט והריגוש של תקופת המאבק, לצד הניכור מהמציאות החדשה, המחייבת השכנת סדר ומיסוד גובר. בארי רובין כינה תופעה זו "אכזבה בתר-מהפכנית", הנוצרת על רקע תסכולם של השותפים למאבק מן השגרה, ומובילה בעקבות כך למשיכה נוסטלגית גוברת אל העבר. משבר זה, בדומה להתחבטות בשאלות יעדי התנועה, היווה גם הוא ביטוי לשיח המתמשך בתוך הפת"ח בין קטבי "המהפכה" ו"המדינה".

עבאס זכי מהווה בהקשר זה אחד הקולות הבולטים המצביעים על "עליבותו של ההווה" לעומת "זוהר האתמול". בשפה חדה וציורית מציג זכי את העבר כמעין "גן עדן אבוד", שמאפייניו הבולטים הנם אחווה "מהפכנית", תחושת שליחות ברורה וכן נחישות והקרבה. ההווה מנגד, משקף הידרדרות מוחלטת. הוא מתאפיין, לגישת זכי, בהעדר קונצנזוס סביב היעדים האסטרטגיים, ובהתמקדות כוללת של החברים בקידום אינטרסים אישיים או ביעדים של מגזרים מסויימים, מצב המוביל לריבוי יריבויות פנימיות.

חסן ח'ציר, העיתונאי בן העיר ח'אן יונס, אשר תיאוריו הקולעים אוזכרו לא פעם במהלך העבודה, מייטיב להתבטא גם בנושא זה. ח'ציר, בדומה לזכי, ממשיך גם הוא לבכות את אובדן "רוח המהפכה" ומעניק נופך כלל-לאומי למשבר שחוה הפת"ח, בכותבו :

" אני רואה בדרך את הקצין והכוכבים שעל כתפיו בוהקים, אנחנו מתרחקים זה מזה, ראיתי באל-פקהאני לפני עשרים וחמש שנה... בתוניס גר בדירה שמול דירתי. אין לנו מה לומר זה לזה, אנחנו מתרחקים זה מזה בתנועת יד יגעה... הרוח הרדיקלית שהטביעה עלינו את חותמה בכתובת קעקע הולכת ודועכת... התואר אח או חבר, שיצר את תחושת השיוויון או מראית עין של נטיה רדיקלית, זו שבמשך זמן רב כל כך מצאנו בה מה שמבדיל אותנו מן הזולת, התואר הזה הוא היום סחורה עוברת לסוחר..."

אולם, ביקורת זו אינה רק ביטוי לניכור פסיכולוגי ממציאות חדשה, אלא גם לבעיות ממשיות. במסגרת זו, בלטו בעיקר מחאות באשר לקיפוח רבים מ"חיילי המאבק", רובם המוחלט אנשי ה"פנים". אלה חשו כי לא זו בלבד שלא פוצו על ההקרבה אותה גילו במסגרת "המאבק המזוין", האנתפאצה או במהלך שנות שהותם בכלא הישראלי, אלא אף נדחקו על ידי הנהגת "החופץ", אשר לא נטלה ברובה חלק ישיר בעימות, אך היתה לטענת המבקרים, הנהגית העיקרית מפירות ההסדר.

לצד זאת, נמתחה ביקורת על תופעות שליליות אחרות שליוו את "העידן הבתר-מהפכני" בפת"ח, ובהן : "זליגה" גוברת של פעילים ממסגרות התנועה אל מנגנוני "הרשות", בעיקר מתוך שאיפה להבטיח מקורות הכנסה; גיבוש מחנות יריבים בתנועה על בסיס נאמנויות משפחתיות או

אזורים; העדר אינטגרציה תנועתית פנימית, שמשמעותה העיקרית היתה חוסר תאום כמעט מוחלט בין הנהגות הפזורה, הגדה המערבית ורצועת עזה; וכן רפיון כללי בקרב חברי התנועה נוכח תחושה של אובדן יעוד ברור. העלאת סוגיות אלה תיעלה את הדיון התיאורטי בפת"ח בנושא הזהות והיעדים לעיסוק מעשי יותר בשאלת המבנה הארגוני של התנועה בעידן "הממשל העצמי".

פרק חמישי : תנועה או מפלגה ? - המאבק סביב השאלה האירגונית

עם עלייתן לשלטון, נתקלות תנועות מהפכה ושחרור בצורך מידי לשינוי המבנה הארגוני נוכח המעבר מתנאי מחתרת לפעילות פומבית ולצביון ממלכתי. במקרה של הפת"ח, כפי שתואר, היה המקרה סבוך במיוחד, עקב העדר היכולת לקבוע האם השלב החדש הנו אכן שלב המדינה, שמשמעותו מימוש השחרור וזניחת המאבק. אולם, בעייתה של הפת"ח היתה עמוקה הרבה יותר. זאת, שכן הדיון בשאלה האירגונית התגלם בתוך התנועה גם כעימות בין ההנהגה הגולה, אשר שבה ברובה ל"פנים", לבין ההנהגה המקומית (תופעה המוכרת מתנועות שחרור אחרות בעולם). החבירה בין המחלוקות הרעיוניות למאבק הכוח הפנימי העמיקה את תחושת המשבר בה היתה תנועה הפת"ח מאז ראשית התהליך המדיני, והמחישה עוד יותר את השוני בין ניסיונה לבין תקדימי השחרור האחרים.

א. תנועה או מפלגה ?

שאלת ציביונה של הפת"ח - תנועה מהפכנית או מפלגה פוליטית - נגזרה ביסודה מהדיון בנושא יעדי התנועה. נוכח המעבר שחוותה התנועה, התחדדה מאוד השאלה לגבי הצורך בשינוי פנימי, באופן שיתאים את הפת"ח להתמודדות עם אתגרי השלב החדש. על פניו, צפוי היה כי תומכי היעדים החדשים יחתרו להפיכת הפת"ח למפלגה פוליטית וממוסדת, בעוד נציגי המחנה הנצי, ישאפו לשימור אופיה כתנועת שחרור עממית. בפועל עם זאת, רעיון ההפיכה למפלגה כמעט ולא זכה לתמיכה בתנועה. נראה, כי גם אלה אשר שאפו לשינוי, ראו במהלך מעין זה קביעה נחרצת מדי באשר להגעת הזירה הפלסטינית למצב של נורמליות, או למימוש יעדיה הלאומיים, ונמנעו לפיכך מלצדד בו. אפשר, כי ברקע לגישה זו עמדה, בין היתר, גם הסלידה המסורתית בפת"ח ממונח "המפלגה", והשאיפה המתמדת, חרף ההתמסדות בפועל, לשימור ציביון עממי ו"מהפכני". לאור זאת, התקיים אומנם בפת"ח דיון בנושא "תנועה או מפלגה" במהלך שנות התשעים, אולם זה היה "רדום" למדי ולא לווה במחלוקות חריפות, בדומה לעיסוק בשאלת יעדי התנועה.

במסגרת ההצדקה להנצחת אופיה של הפת"ח כתנועה, הועלו שני טיעונים מרכזיים. הראשון, אשר מושמע בעיקר מצד המחנה התקיף, נשען על הקביעה שתוארה בפרק הקודם, לפיה יעדי הפרוייקט הלאומי הפלסטיני, ובראשם העצמאות המדינית, טרם מומשו. לאור זאת, נטען, כי לא קיימות נסיבות המאפשרות קיום כמפלגה וכי ישנו צורך להמשיך ולפעול כתנועת שחרור. מרואן אל-ברע'ותי, הנמנה דווקא על ההנהגה המקומית של הפת"ח בגדמ"ע, נתן ביטוי יפה לתפיסה זו באומרו - "משמעותה של מפלגה היא פסילת כל אופציה מלבד המשא ומתן, ואנו טרם הגענו למצב זה". צח'ר חבש המשיך קו זה באומרו - "זהו ציווי מאולץ להפוך את תנועת הפתח למפלגת שלטון, בעוד מערכת השחרור עדיין מתנהלת באמצעים שונים".

הטיעון השני, כפי שנשקף מדבריהם של פעילים בכירים בפת"ח (רובם מקרב הנהגת "פנים"), כמו גם מביטאוני התנועה המפורסמים ב"פנים", התמקד בחשש לנתק מן הציבור. במסגרת זו, הודגש כי הפיכה למפלגה בעלת מבנה היררכי ומסגרות ממוסדות, תביא לקטיעת המגע הבלתי אמצעי המסורתי בין התנועה להמון, ובעקבות כך לאיבוד השפעתה עליו. תפיסה זו, נראית כמעין גלגול מחדש לחרדה שאחזה בפת"ח ערב הכרעות היסטוריות בתולדותיה, דוגמת הצטרפותה לאש"פ או השתלטותה על הארגון, מפני שינוי אשר יפגע בצביונה העממי המקורי של התנועה. לצד טיעונים אלה, מדגישים ראשי הפת"ח, כי אינם שוללים באופן מוחלט את רעיון ההפיכה למפלגה בעתיד, אך זאת רק במסגרת מדינה עצמאית, ולאחר מימוש שאר היעדים הלאומיים.

בשולי הדברים, יצינו הקולות הבודדים אשר קראו בכל זאת להתמסדות כמפלגה. במסגרת זו, בלטו פעילים זוטרים יחסית, דוגמת חאפט' אל-ברעיותי, עורך היומון **אל-חיאת אל-ג'דידה** (המזוהה עם עמדות "הרשות") או העיתונאי עבדאללה עואד. אלה הטעימו מהלך מעין זה כמענה לשינויים שחלו בזירה הפוליטית הפלסטינית, ובראשם המעבר לפעילות ציבורית גלויה המלווה, לדבריהם, בצורך לגבש מצע מוגדר בתחומי החברה והכלכלה. גם אלה, מכל מקום, לא העמיקו בניתוח השוני בין הקיום כמפלגה וכתנועה, ואף נקטו שניות מסוימת כאשר קראו לפת"ח שלא להתפתח כמפלגה צרה, אלא כמפלגת המונים דמוקרטית, המייצגת את כלל מגזרי החברה.

בפועל, גם אם לא הכריזה הפת"ח מעולם על הפיכתה למפלגה, ואף שללה תואר זה באופן עקבי, הרי שהיא הלכה ואימצה רבים ממאפייני גוף זה.

ב. הגדרת הדיון בסוגיית הארגון מחדש

עד כמה שייראה הדבר מוזר, תהליך הארגון מחדש בפת"ח במהלך העשור האחרון, לא היווה נגזרת ישירה של הדיונים בנושאי יעדי וזהות התנועה, ואף לא חפף להתחבטות בשאלה - מפלגה או תנועה. בדומה לדיונים הקודמים, מהווה גם דיון זה תוצר מובהק של המעבר למציאות החדשה. אולם, בעוד הדיונים הקודמים נסבו ביסודם על בסיס אידיאולוגי, משקף דיון זה ברובו מאבקי שליטה כוחניים. זאת ועוד, הגבולות בוויכוח זה אינם תואמים את קווי החלוקה הפנים-תנועתיים עליהם הצבענו בפרק הקודם. כך לדוגמה, דווקא הזרם החותר לארגון מחדש, הוא זה השואף לשימור הפת"ח כתנועת שחרור עממית, וזאת בדומה ליריבו - הזרם הנצי, המתנגד להאצת תהליכי השינוי הארגוני.

ביסוד המאבק המתואר ניצבת התמודדות בין דור הותיקים והדור הצעיר בפת"ח, אשר תואמת לרוב את החלוקה בין "החוץ" ו"הפנים". העימות בין הדורות התפתח על רקע שני תהליכי יסוד - המעבר לפעילות פומבית, וביתר שאת, העתקת מוקד התנועה ל"פנים". אלה, העניקו יתרון להנהגת "הפנים", אשר פעלה מסורתית בתחושת קיפוח לעומת הדומיננטיות של "החוץ", ונטעו בקרבה שאיפה לניצול השינויים המתהווים לשם חיזוק השפעתה בתנועה. הדור הותיק מנגד, אשר שאב כוחו מהשליטה המסורתית במוסדות ההנהגה התנועתיים ב"חוץ", נעדר לרוב השפעה על השטח, ופעל לבלימת תהליכי השינוי הפנימי, אשר נתפסו כמערערים על מעמדו.

ג. הסוגיה האירגונית כמוקד לעימותים פנים-תנועתיים

הנהגת "הפנים", או ההנהגה הצעירה, היתה המניעה המרכזית של תהליכי השינוי הארגוני בפת"ח במהלך העשור האחרון. הנהגה זו התבססה בעיקרה על בני המעמד הבינוני או השכבות החברתיות הנמוכות, חלקם הגדול מקרב מגזר הפליטים. אלה, היו יצירים מובהקים של תהליך הבינוי המוסדי שהתרחש ב"פנים" בשנות השבעים והשמונים ושל המוביליזציה החברתית שהתהוותה בעטיו בהנהגה הפלסטינית ב"פנים". חתירתם של ראשי הנהגה זו לשינוי מאזן הכוחות הפנימי נבעה, כאמור, מתחושת הקיפוח המסורתי של "הפנים" במסגרת תהליך קבלת ההחלטות הלאומי וכן בייצוג במוסדות העליונים של אש"פ והפת"ח. על פניו, הקמת "הרשות" היתה צפויה דווקא לחזק את מעמד הנהגת "הפנים". בפועל, עם זאת, תרחיש זה לא מומש, היות והנהגת "החוץ" השתלטה על מרבית עמדות המפתח בממשל העצמי, תוך דחיקת בני דור ה**אנתפאצה**.

המהלך הראשון שביצעו אנשי "הפנים" לצורך חיזוק מעמדם, היה הקמת שני גופי הנהגה עצמאיים למחצה, בשם "הועדות התנועתיות העליונות של הפת"ח" (ביחיד - **אל-לג'נה אל-חרכיה אל-עליא**) - בגדמ"ע ובאזח"ע - בשנת 1993 (תיאורטית, היתה אמורה לפעול גם "ועדה תנועתית עליונה של פלסטין", מעל שתי הועדות האזוריות, אולם זו לא קיימת בפועל, והתאום בין שני הגופים חלקי בלבד). שתי הועדות, אשר לא עוגנו למעשה מעולם במסגרת תקנון היסוד של הפת"ח, פעלו אומנם בהכוונת "החוץ", אולם נהנו ממידה רבה של אוטונומיה והשפעה ישירה על גורמי התנועה בשטח. לאור זאת, אין פלא, כי גורמי "החוץ" של הפת"ח ראו בגופים אלה, מיד עם הקמתם, "מחסף" לא חוקי של הנהגת "הפנים", ויתרה מכך - אתגר גובר לכוחם של מוסדות התנועה הותיקים. ראוי לציין בהקשר זה, כי הועדות העליונות, ובעיקר זו בגדמ"ע, הוקמו ביזמתו של מרואן אל-ברע'ותי, אשר הפך לאחת הדמויות המשפיעות ביותר ב"פנים" במהלך העשור החולף. האחרון, יליד הכפר כובר שבאזור ראמאללה (1959), נמנה על מייסדי **אל-שבינה** בגדמ"ע, וממנהיגי הסטודנטים באוניברסיטת ביר-זית בשנות השמונים. הוא גורש בשל פעילותו הפוליטית מ"הפנים" ב-1987, והחל לפעול במוסדות הפת"ח ב"חוץ" (במסגרת זו הוא מונה כצעיר החברים אי פעם ב"מועצה המהפכנית" של התנועה). דמות זו, מהווה עד היום סמל מרכזי למנהיגות השטח של בני דור ה**אנתפאצה** וניצבת, כפי שיתואר בהמשך, כאתגר מתמיד בפני ההנהגה הותיקה, וערפאת בפרט, בשל הצגת עמדות עצמאיות למדי.

הקמת "הרשות" הגבילה במידה רבה את מרחבי הפעולה של הועדות העליונות ואילצה את הנהגתן לאתר אמצעים חלופיים לחיזוק השפעתן בתנועה. הפתרון שנמצא בא לידי ביטוי בקריאה לדמוקרטיזציה של הפת"ח כקרדום לשינוי פנימי. במסגרת זו, הועלתה תביעה להחלפת "הלגיטימציה של המאבק" ב"לגיטימציה של הדמוקרטיה", או במילים אחרות, להמיר את דפוס השליטה של ההנהגה הותיקה, אשר נשען על סמכות היסטורית, בדגם חדש המבוסס על בחירות דמוקרטיות רחבות. דגם זה מעניק, כמובן, יתרון להנהגת "הפנים" הנהנית מקרבה רבה יותר לדרגי השטח.

קריאת הנהגת "הפנים" ליתר מיסוד של הפת"ח ולארגון מחדש של התנועה, נבעה אפוא מחוסר יכולתה לזכות במעמד משפיע. מצב זה הוביל הנהגה זו לאתר אמצעי שיביא לערעור הסדר

הישן מבית, מבלי לחתור, כאמור, להפיכת הפת"ח למפלגה. התביעה המרכזית שהעלתה הנהגת "הפנים" במסגרת זו, היתה לקיום תהליך בחירות פנימיות למוסדות התנועה ב"פנים" בכלל הרבדים. קריאה זו, לוותה בדרישה להפסיק את תופעת "המינויים" - קלף כוח מסורתי אשר נתון בידי הנהגת "החוץ", וערפאת בפרט, ונועד לשמר מוקדי נאמנות אישית (הנהגת "הפנים" הדגישה, בהקשר זה, כי אמצעי זה, בניגוד לבחירות, אינו תלוי כלל בתמיכה עממית). בראיית "הפנים", שיאו של תהליך הבחירות הפנימיות אמור היה להתממש בכינוס הועידה הכללית השישית של הפת"ח (האחרונה כונסה בשנת 1989), אשר צפוי להתקיים לראשונה ב"פנים". במסגרת כינוס זה אמורים להיבחר, לראשונה באופן גלוי, כלל גופי ההנהגה של "הפנים" וכן המוסדות העליונים של התנועה. זאת, באמצעות בחירות דמוקרטיות, אשר צפויות לכלול הפעם גם את תושבי "הפנים", בנוסף לפעילי הפת"ח מזירות "החוץ".

מנגד, ניהלה ההנהגה הותיקה מעין קרב בלימה נוכח התהליך הבלתי הפיך של איבוד משקל "החוץ" במערכת הפלסטינית. הנהגה זו, היטיבה להבין כבר עם כינון "הרשות" את חוסר התכלית שבמאבק נגד תהליכי השינוי. לאור זאת, אפשרה זו את קיומם, אך הקפידה על שימור מעמדה כמקור הסמכות העליון בתנועה ועל יכולתה לפקח על המהלכים המתפתחים. במסגרת זו, נקטו בכירי "החוץ" מספר צעדים מרכזיים:

1. דרישה להכפפת כל מהלך שינוי לאישור מוסדות ההנהגה העליונים של הפת"ח והתאמתו לתקנון היסוד של התנועה מ-1968, אשר קבע את המסגרות הארגוניות שלה. מסמך זה גובש בידי הנהגת הפת"ח ההיסטורית ב"חוץ", ושמש אפוא, מעין בסיס חוקי להנצחת מעמדה הדומיננטי בתנועה. לצד זאת, הדגיש "החוץ" את הצורך בשימור עקרון "הריכוזיות הדמוקרטית (אל-מרכזיה אל-דימקראטיה)", כיסוד מכונן בניהול התנועה. עקרון זה, הלקוח מעולם המונחים המרקסיסטי - לניניסטי, אומץ בראשית ימיה של הפת"ח ומשקף, לטענת בכירים בתנועה, מעין איזון בין שמירה על משמעת פנימית לבין קיום פתיחות (העקרון גם כונה - "דמוקרטיה הדעה ודיקטטורת הביצוע"). גם הוא, בדומה לתקנון היסוד, העניק סמכויות יתר למוסדות ההנהגה הותיקים, וחייב ציות כמעט מוחלט של החברים להחלטות גופים אלה.

2. קריאה לשימור תפקידו של אש"פ כמקור הסמכות הבלעדי של הפלסטינים, לצד הבלטת מעמדם הדומיננטי של מוסדות הפת"ח ב"חוץ". גופים אלה מסמלים, על פי רוב, את הפזורה המהווה מקור כוחה של ההנהגה הותיקה. אנשי "הפנים" מנגד, ובראשם אל-ברעיותי, היו מסויגים יותר כלפי הגדרת תפקידו של אש"פ בדרך זו.

באשר לערפאת - זה כדרכו תמרן בין שני המחנות ושינה את מידת נאמנותו כלפי כל אחד מהם בהתאם לשינויי הנסיבות. בתחילה, נטה ערפאת להתבסס על חוג המקורבים לו מקרב ההנהגה הותיקה. זאת, בעיקר נוכח התעצמות כוחה של הנהגת השטח והצטיירותה כאתגר גובר ל"חוץ", דבר שעורר בערפאת צורך להכפיף במהירות את פעילי השטח למרותו. בעקבות כך, התאפיינו שנות שלטונו הראשונות בניסיון מתמיד לבלום את כוחה העצמאי מדי, לטעמו, של הנהגת "הפנים", תוך שימוש בהנהגת "החוץ" ככלי לריסונה. לצורך כך, נקט ערפאת במספר מהלכים:

1. שימור מעמדם של מוסדות הפת"ח העליונים והסתייעות בהם כחותם לגיטימציה למכלול החלטות התנועה, ובכלל זאת נושאים מדיניים וארגוניים-פנימיים. במסגרת זו, הוא הקפיד על כינוסים שוטפים של מוסדות אלה, אשר חלקם אף נערך ב"חוץ", במטרה לאפשר השתתפותם של הבכירים בתנועה המסרבים לשוב ל"פנים", ובראשם פארוק אל-קדומי.

2. השתלטות על תהליך הבחירות הפנימיות בפת"ח ומניעת הפיכתן לכלי לשינוי פני התנועה. זאת, בעיקר באמצעות הכפפת תהליך זה לפיקוח משרד הגיוס והארגון (**מכתב אל-תעבא'ה ואל-תנט'ים**), הגוף המרכזי בתנועה האחראי על ענייני הארגון הפנימי, אשר מושבו בתוניס (בפועל, גוף זה אינו פעיל שנים רבות). במסגרת זו, קבע ערפאת כי לצד הפעילים שנבחרו על ידי חברי התנועה לגופי ההנהגה ברובד המחוזות והסניפים ב"פנים", תישמר לוועדה המרכזית ולערפאת עצמו זכות למנות חברים נוספים.

3. הכפפת הוועדות העליונות ב"פנים" תחת מרותו. ראשיתו של ניסיון זה היה ב-1993, כאשר מינה ערפאת את פיצל אל-חסיני וזכריא אל-אעיא, כמוזכרים הכלליים של הפת"ח בגדמ"ע וברצועת עזה (בהתאמה) והציבם מעל "הוועדות העליונות" שזה עתה נוסדו. שני אלה, נמנו על קבוצת ה**שח'ציאת**, והשתייכו למשפחות העירוניות המיוחסות. השפעתם על גופי השטח של הפת"ח היתה מוגבלת, היות ואלה נשלטו ברובם על ידי בני הדור הצעיר, שמוצאם, כאמור, מקרב שכבות הביניים והמעמד הנמוך. ערפאת המשיך מדיניות זו, כאשר הקים בסוף 1996 את ועדת החירום העליונה של התנועה (**לג'נת אל-טוארא' אל-עליא לל-חרפה**), בראשות צח'ר חבש, אשר היתה אמורה לשמש גורם ההכוונה הראשי של התנועה ולעמוד מעל "הוועדות העליונות" (בגוף זה היה רוב לנציגי "החוץ", אולם יועדו להיכלל בו גם חברים מקרב הנהגת "הפנים", ובראשם אל-ברעיות'י). משלא הצליחו מהלכים אלה לפגוע במעמד הוועדות בכלל, ובזה של אל-ברעיות'י בפרט, פנה ערפאת באמצע 1999 לפתרון אחר. במסגרת זו, הוא ניסה להחיות את לשכת הגיוס והארגון, ולהגדירה כגוף על שינחה את כלל פעילות התנועה ב"פנים" ובפזורה, ללא ביטול מוסדותיה העליונים. בגוף זה, כצפוי, היה יצוג בולט לדור הותיק, והוא היה אמור להביא לביטול "הוועדות העליונות". אולם, חרף כל מהלכים אלה, לא הצליח ערפאת גם בפעמים אלה לפגוע במידת עצמאותן.

לצורך איזון התמונה שתוארה, ראוי להדגיש, כי ערפאת לא היה עקבי ביחסו התקיף אל הנהגת "הפנים", ומדי פעם אף מצא צורך ללכת לקראתה. זאת, מצד אחד, נוכח חששו מתסיסה שתיווצר בקרב גורמי השטח, בעקבות ריקון תהליך הארגון מחדש מכל תוכן, אשר עלולה היתה, בראייתו, להוביל להתפרצות נגד "הרשות". מן הצד השני - ניצבה הכרה גוברת של ערפאת בתרומת גורמים אלה עבור שלטונו. כך, הבין ערפאת, כי חרף החיכוכים עם הנהגת "הפנים", הרי שזו עדיין מהווה בסיס התמיכה המרכזי של ממשלו, ומשמשת אותו, בו זמנית, להנעת מהלכים עממיים נגד ישראל וכחוד החנית במאבק נגד הזרם האסלאמי. בעקבות כך, נקט ערפאת, לא פעם, במהלכי פיוס, כמו לדוגמה מינוי רבים מנציגי הנהגת "הפנים" למועצה המהפכנית של הפת"ח בינואר 1997.

ראוי להדגיש, כי חרף המתיחות שהתפתחה בין הנהגת השטח להנהגה הגולה, לא הגיעה הפת"ח למאבקים אלימים, דוגמת אלה שארעו בתנועות שחרור אחרות בנסיבות דומות. זאת, כך

נראה, נוכח הצייתנות המסורתית שגילתה הנהגת "הפנים" כלפי ההנהגה ההיסטורית, ובעיקר הזהירות הרבה שנקטה האחרונה בכל הקשור למעמדו המנהיגותי של ערפאת. כך, אפילו אל-ברעזית, המייצג הבולט של אתגר הנהגת "הפנים", הרבה להדגיש בפומבי את כפיפותו המוחלטת כלפי ה**ראיס**, ונמנע מלקשור את שמו לביקורתו הרחבה כלפי הנהגת "החוץ".

בתוך כך, נראה העימות הפנימי בפת"ח כנדבך נוסף של השיח הפנימי בתנועה בין "מהפכה" ו"התמסדות". במסגרת זו, בולט ניסיונה של הנהגת "הפנים" להציג עצמה כגורם עממי, המחובר ישירות לציבור ושומר על שלהבת "המהפכנות הטהורה". כל זאת, תוך הנגדה ל"קבוצת הפקידים", אשר הגיעה מתוניס, התמקדה בכיבוש משרות והתבצרה במערך בירוקרטי מתעבה. מצב זה, מבטא במידה רבה אירוניה היסטורית. הדור הצעיר הטיח בפני הדור הותיק את אותן ביקורות בהן האחרון נעזר במהלך שנות השישים לניגוח יריביו, ובראשם אש"פ. זאת ועוד, דור המייסדים, אשר התהדר עד לא מזמן מ"המצאת המהפכנות", הפך עתה לבעל תדמית "פקידותית", או במילים אחרות למושא הבוז של "המהפכה". ניגוח זה, מעניין לציין, התנהל למרות העובדה ששני המחנות צמחו מתוך אותו בסיס חברתי, וחלקו אותו בוז כלפי האליטות הפלסטיניות המסורתיות.

ד. תהליך הארגון מחדש - הלכה למעשה

כבר עם ראשית מימושו של תהליך הארגון מחדש, התפתח עימות חריף בין ערפאת לבין הנהגת השטח. ברקע לכך עמד ניסיונו של אל-ברעזית לערוך בנובמבר 1994 בחירות פנימיות במחוז ראמאללה, ללא אישור ערפאת או מעורבות של דרגי התנועה העליונים. בעקבות כך, הכריז ערפאת על ביטול הבחירות בטענה כי לא היו חוקיות, היות ולא נערכו בהתאם לתקנון היסוד וללא אישור משרד הגיוס והארגון ב"חוץ". הנהגת הפת"ח בגדמ"ע מצדה ניסתה להרגיע את הרוחות וטענה כי המהלך לא כוון נגד הנהגת התנועה, אלא נועד לקדם את הדמוקרטיה והחיים הפנימיים בה, אך מכל מקום, קיבלה את דין ההנהגה. התנגדות ערפאת לבחירות אלה, היתה מובנת בדיעבד נוכח תוצאותיהן. במסגרת זו, נבחרו להנהגת המחוז פעילי שטח, אשר היו בעלי נטיות נציות בנושא התהליך המדיני, ולא השתלבו במסגרות ה"רשות". אלה, דחקו את מרבית הנציגים אשר זוהו באופן מובהק עם ערפאת ו"הרשות".

חידוש תהליך הארגון מחדש התאפשר רק בקיץ 1995, כאשר נערכו בחירות פנימיות לחלק מהנהגות הועדות המחוזיות (**לג'אן אקלים**) ברצועת עזה (בסך הכל פועלים ברצועה שבעה מחוזות תנועתיים - צפון הרצועה, החלק המערבי של העיר עזה, החלק המזרחי של העיר, מרכז הרצועה, ח'יאן יונס, הכפרים המזרחיים ורפיח). הפעם, הושג אישורו של ערפאת למהלך בעקבות מילוי תנאיו, ובראשם פיקוח של מוסדות ההנהגה העליונים, ואפשרות מינוי כרבע מחברי ההנהגות המחוזיות על ידי צמרת התנועה. הרצועה, כך נראה, נבחרה להנהיג תהליך זה נוכח תפיסת "הרשות" אותה כ"שטח משוחרר" כמעט לחלוטין, היינו אזור בו מתקיימת שליטה פלסטינית בעלת רצף טריטוריאלי על מרבית השטח. בגדמ"ע, לעומת זאת, השהה ערפאת את התהליך זמן רב בטענה לקיום כיבוש ישראלי, המקשה על עריכת בחירות באורח חופשי.

לאחר שהיה ארוכה, שנבעה, כפי הנראה, מרצון ערפאת לבלום את השינוי הפנימי בתנועה, אך גם בשל התמקדות הזירה הפלסטינית במשברי המשא ומתן עם ישראל, התחדש תהליך הבחירות הפנימי בשלהי שנת 1997. הפעם, יושמו הבחירות דווקא ברובד הסניפים המקומיים (**אל-מנאטק**), המרכיבים את המחוזות התנועתיים. אפשר, כי ברקע לחידוש הבחירות עמד רצונו של ערפאת לשחרר תסיסה פנימית בשורות התנועה, וליצור מראית עין של התקדמות בתהליך הארגון מחדש. תהליך בחירות זה, מכל מקום, היה ארוך ויסודי יותר מקודמיו (מערכת הבחירות שהחלה, לדוגמה, ברצועת עזה ב-1995 לא הושלמה במלואה). מרואן אל-ברע'ותי דיווח בהקשר זה באמצע 1999, על קיומן של 127 ועידות יסוד בגדמ"ע, במסגרתן התפקדו כ-100,000 חברים. לדבריו, היו צפויות (בזמן אמירת הדברים) להתקיים עוד 45 ועידות, אשר סיומן אמור היה להכשיר את הקרקע לכינוס הועידה הכללית השישית. מכל מקום, פרוץ **אנתפאצ'ת אל-אקצא'** קטע כמעט באחת את תהליך הבחירות הפנימיות, כמו גם את העיסוק הכולל בשאלת הארגון מחדש של הפת"ח.

בשולי הדברים יצוין, כי תהליך הבחירות הפנימיות שיקף לא רק התמודדות בין "החוץ" ל"פנים" בתוך הפת"ח, אלא גם בין התנועה ל"רשות". במסגרת זו, בלטה בעיקר שאלת מעורבותם של פעילי מנגנוני הבטחון הממלכתיים, חברי הפת"ח ברובם המוחלט, בפעילות התנועתית. דיון זה, גילם עיסוק רחב יותר שהתנהל בזירה הפלסטינית בשאלת הזיקה בין מפלגת השלטון לבין הממשל החדש, אשר תעמוד במרכזו של הפרק הבא.

פרק שישי : "מבוכת המנצחים" - מעמד הפת"ח כמפלגת שלטון

שאלת הזיקה לשלטון הינה אחת הסוגיות המרכזיות עימן מתמודדות תנועות שחרור ומהפכה עם מימוש יעד המדינה. על פי הדגם השכיח, מבקשות תנועות אלה להמשיך את הלגיטימציה של ההנהגה הלאומית, אשר הוענקה להן מכוח המאבק המזוין, גם לתקופת העצמאות. במסגרת זו, הן נוטות לרוב לבצר מעמד של מפלגת שלטון, דבר המביא לא פעם לזיהוי כמעט מוחלט בין הממשל לבין המפלגה או התנועה, עד כדי ביטול קיומן העצמאי של האחרונות. גם בעניין זה, ניסיון הפת"ח הנו חריג ומורכב יותר בהשוואה לשאר התקדימים.

א. מ"עמוד שדרה" ארגוני ל"עמוד שדרה" מדינת

ההתמודדות עם שלטון עצמי פלסטיני הינה התנסות חסרת תקדים עבור הפת"ח, כמו עבור כלל המערכת הפלסטינית (עד כה התמודדה התנועה עם ממשלים זרים בלבד, דוגמת ירדן, לבנון או ישראל). הדיון הפנימי בפת"ח סביב שאלת הזיקה לממשל החדש מהווה, במידה רבה, נגזרת של השאלה - מפלגה פוליטית או תנועה עממית. במסגרת זו, ניצבת הפת"ח במבוכה נוכח מעמדה החדש בו היא מתפקדת אומנם כמפלגת שלטון (**חזב האכס**), אך מנגד חותרת לשימור תדמית עממית וקשר הדוק עם הציבור, ולפיכך מתייצבת לפרקים לצד האוכלוסיה ונגד הממשל. השאיפה לשימור החזות העממית, נתמכת בחלקה הגדול בידי קבוצות שונות בפת"ח אשר חותרות לחיזוק השפעתן בתנועה. אלה, שואפות לשמר את עצמאות התנועה, ולשם כך מפגינות גישה לוחמנית ותקיפה כלפי ישראל (עמדה הזוכה לאהדה ברוב הפלסטיני), ריחוק מסוים מהממסד השלטוני,

ואף ביקורת נגד "הרשות" סביב סוגיות מדיניות וחברתיות שונות. מציאות זו, הציבה את הפת"ח מאז כינון "הרשות" בפני התחבטות קשה - האם עליה לשמש גורם שיעדו קידום החברה האזרחית הפלסטינית, תוך הגבלת מעורבות הממשל בחיי הציבור, או שמא עליה לדבוק בתפקיד מנוגד, בו היא מעמידה עצמה - על מנגנוניה ופעיליה - לרשות השלטון במסגרת ניסיונו לאכוף מרות על המרחב הציבורי. בפועל, הצליחה הפת"ח ליישב סתירה זו, תוך ריצויים של מרבית בני התנועה, צמרת "הרשות" והציבור הרחב גם יחד.

על פניו, אין תפקידה הבסיסי של הפת"ח חורג מזה של מפלגות שלטון אחרות בעולם השלישי בכלל, ובזה הערבי בפרט. במסגרת זו ממוקדת פעילות התנועה בביסוס מסגרות נאמנות בשירות הממשל, או בלשון אחרת לשמש מעין "מלט" בתוך השלד הארגוני של "הרשות". גם במישור הציבורי הרחב קיים דמיון בין דפוסי הפעילות של הפת"ח לאלה של מפלגות שלטון שונות במזרח התיכון. הדבר מגולם בעיקר בתפקיד הכפול שממלאת התנועה - הן ככלי לפיקוח על הציבור ולגיוסו לטובת השלטון, והן כמסגרת התארגנות וייצוג מטעם העם בפני הממשל.

את תפקידה המיוחד במסגרת השלטון הפלסטיני, החלה הפת"ח כאשר שימשה כ"מגן המסכל" (אל-דרע אל-וקאא'י) של "הרשות". זאת, בעיקר בימיו הראשונים של הממשל החדש, כאשר מנגנוני הבטחון הפלסטינים טרם התבססו כראוי בשטח. במסגרת זו, נשאה התנועה מספר תפקידים מרכזיים, ובהם - ייצוב הסדר הציבורי, גיוס תמיכה עממית ב"רשות", ובעיקר - התמודדות, כולל כוחנית, נגד האתגר האסלאמי. ככל שהתפתח הממשל הפלסטיני, כך התחזק מעמדה של הפת"ח כמפלגת שלטון, והדומיננטיות שלה בישות החדשה באה לביטוי במישור המוסדי. כך לדוגמה, מהווים פעילי התנועה רוב כמעט מוחלט בקרב הרשות המבצעת (הממשלה בפועל), המועצה המחוקקת (הפרלמנט), מערך הביטחון (הן הפיקוד והקצונה והן החיילים הפשוטים), המישור המוניציפאלי והבירוקרטיה. זאת ועוד, מרבית מושלי המחוזות, המנהלים הכלליים של המשרדים הממשלתיים, ראשי וחברי צוותי המשא ומתן המדיני ומנהלי גופי התקשורת הממלכתיים, משתייכים ברובם המוחלט לפת"ח.

לשם איזון התמונה שתוארה, ראוי לציין כי מעמד הפת"ח בממשל משקף אומנם, מכל בחינה שהיא, דומיננטיות מוחלטת, ואולם, מצב זה מהווה במידה רבה תוצר של התנגדות זרמי האופוזיציה הפלסטינית - האסלאמית והשמאל - ליטול חלק בפרוייקט הלאומי הנוכחי, ולא בהכרח של דיכוי כוחני שמנהלת הפת"ח נגד יריביה בזירה הפנימית.

את תפקידה של הפת"ח כמפלגת שלטון ניתן, מכל מקום, לסכם במאזן מעורב. מחד גיסא, חייב המעמד - כמו כלפי אש"פ בזמנו - יישור קו כמעט מוחלט עם "הרשות" וצידוד מירבי במדיניותה, עד כדי ביטול יכולתה של התנועה להציג עמדות עצמאיות. עניין זה בא לידי ביטוי, לדוגמה, באישורים התמידיים של החלטות "הרשות" על ידי המועצה המהפכנית או הועדה המרכזית של הפת"ח. מאידך גיסא, המעמד החדש טומן בחובו גם רווח מבחינת התנועה. הוא מעניק לה, כבעבר, מעמד בכיר במסגרת הפרוייקט הלאומי, וכן אמצעים שלטוניים חדשים העומדים לשירותה, ויכולת לתגמול פעיליה על ידי "ספיגתם" במערכי הממשל השונים.

ב. בין התמזגות לעצמאות - השיח בפת"ח סביב שאלת הזיקה לממשל הפלסטיני

מעמדה החדש של הפת"ח כמפלגת שלטון היווה מוקד נוסף לדיונים המתמשכים בתנועה סביב שאלת יעדיה וזהותה. אולם, גם בעניין זה, כמו בנושאים קודמים, לא ניתן לזהות עקביות בקווי החלוקה הפנימיים בתנועה. כך, גם הנהגת "הפנים" וגם ההנהגה הותיקה, צידדו, כל אחת ממניעיה, בגיבוש תדמית עצמאית ואף קראו לא פעם להפרדה מסוימת בין הפת"ח ל"רשות".

במספר סוגיות יסוד, ובראשן הקביעה כי לפת"ח אחריות מיוחדת כלפי "הרשות", היתה תמימות דעים בין כל המחנות בפת"ח. תפקידה כ"עמוד השדרה" ההיסטורי של אש"פ, כך נטען, נמשך גם לתקופת הממשל העצמי. עם זאת, רבים בתנועה הבהירו, כי אין פירושה של זיקה יחודית זו, התמזגות מוחלטת ב"רשות". בראש הדבקים בשימור הציביון העצמאי עמדו בכירי הנהגת "הפנים". אלה, כזכור, ניהלו מסע ממושך לביסוס השפעתם - בתנועה בפרט וב"רשות" בכלל. אולם, נוכח העובדה, כי מעמדם במוסדות "הרשות", אשר נשלטו ברובם בידי נציגי "החוץ", היה מוגבל למדי, ביקשו גורמי "הפנים" לבצר את הפת"ח כמשקל נגד ל"רשות" וכמעוז כוחם העצמאי. בעקבות כך, קיוו נציגי "הפנים" להגביל את מעורבות גורמי "החוץ" בניהול התנועה. מנגד, תמך גם חלק ניכר מראשי ההנהגה הותיקה בעקרון ההפרדה. נטייתם של אלה נבעה בעיקרה מהרצון לעמעם את הזהות בין הפת"ח לבין ה"רשות", אשר נתפסה בעיניהם כתוצר של ההסדרים המדיניים, אותם הם שללו לרוב.

במסגרת הקריאה להפרדת הממשל והתנועה בולטים מספר טיעונים מרכזיים. הראשון שבהם גרס, כי השלטון החדש אמור לשאת צביון ממלכתי, באופן שיעמוד לשירות כלל העם ולא לטובת מגזר בודד. לאור זאת, נטען, כי הפת"ח מחויבת להקפיד על ריחוק מסוים מן הממשל, מהלך שיסייע לשימור תדמיתה החיובית, כמו גם על זו של המשטר. טיעון זה, כך נראה, משקף שוב את חשש הפת"ח מאיבוד זהותה העממית והידחקותה למעמד אליטיסטי ומנוכר, לצד רצון שלא להצטייר כגורם היחיד הנושא ב"עול" ההסדר המדיני. בהקשר זה, טענו בכירים רבים בפת"ח כי מעמדה הציבורי של התנועה נפגע בעקבות זיהויה עם הליקויים השונים שנחשפו בממשל הפלסטיני, ובפרט השחיתות, הפגיעה בדמוקרטיה, וכן הקשיים שהתהוו במשא ומתן המדיני עם ישראל. אל-ברעיותי תאר במסגרת זו את המיזוג בין התנועה ל"רשות" כ"שואה" **(כארת'ה)** מבחינת הפת"ח, וטען כי הדבר הביא לנסיגה חמורה בהיקף התמיכה הציבורית בתנועה. הוא הוסיף וטען, כי התמקדות הפת"ח בענייני "הרשות" הביאה לזניחה של חברים רבים את הפעילות בתנועה, וכתוצאה מכך להעדר הכוונה פנימית.

ביטויי העצמאות התנועתיים באו לידי ביטוי בעיקר בהקשחת עמדות הפת"ח כלפי התהליך המדיני, וכללו קידום פעילות עממית נגד ישראל. זאת, לצד שותפות ואף הנהגה של ביקורת נגד "הרשות" סביב סוגיות שונות, ובראשן דרך ניהול המשא ומתן עם ישראל, המעצרים הפוליטיים (בעיקר אלה של פעילי הארגונים האסלאמיים) והשחיתות בממשל. צעדים אלה הבלטו מצד אחד את עצמאות התנועה והתייצבותה לצד העם, ומצד שני הדגישו את נכונותה להנהיג, חרף מעמדה החדש, עימותים עממיים נגד ישראל, תוך הפגנת רוח לוחמנית.

בתוך כך, הביאה לפרקים הקריאה להפרדת הפת"ח מן "הרשות" גם לחיכוכים בין השתיים. במוקד, עמדה, בדרך כלל, דרישת הפת"ח להגבלת מעורבותם של מנגנוני הבטחון הפלסטיניים בפעילות התנועתית. ראשיתה של מחאה זו באה לידי ביטוי עם הקמת "הרשות", בעקבות הצטרפות נרחבת של חברי פת"ח למנגנונים הצבאיים, מהלך שהביא לריקון התנועה מקאדרים רבים. בפועל, עם זאת, התפתח מכיוון המערך הביטחוני אתגר הפוך מזה שתואר קודם לכן, דהיינו - לא ריקון של התנועה לטובת מנגנוני הבטחון, אלא דווקא חדירתם של האחרונים לשורות הפת"ח. כך, במקום להתמקד בגיבוש צביון ויעדים ממלכתיים, חתרו מרבית המנגנונים לבסס אחיזה בשורות התנועה במטרה לחזק את מעמדם.

נגד מגמת הידוק הזיקה בין הפת"ח למנגנוני הבטחון הפלסטיניים, נוצרה, כמו במקרים רבים אחרים, חזית מאוחדת של יריבים בתוך הפת"ח. זו כללה את הנהגת "הפנים" וההנהגה הותיקה, שקראו שתיהן ליצירת חיץ בין התנועה לבין המערך הביטחוני. מעורבות מנגנוני הבטחון בעשייה התנועתית, כך נטען, הביאה מצד אחד לפגיעה בתהליכי הדמוקרטיזציה בפת"ח, ומצד שני פגמה ביכולתם של המנגנונים לגבש צביון ממלכתי. צח"ר חשב הבהיר בהקשר זה כי כוונת הפת"ח לא היתה למנוע השתתפות של אנשי מערך הבטחון בפעילות התנועה, אלא להגביל את השפעתם על קביעת דרכה. בכירי מערך הבטחון, ובראשם גיבריל אל-רגיוב, טענו מנגד כי נתונה בידם זכות מלאה להתערב בענייני התנועה נוכח תרומתם ארוכת השנים לפת"ח.

ערפאת מצדו ביקש לשכך את הביקורת בשורות התנועה, אולם לא במחיר של איבוד הזיקה בינה לבין מערך הבטחון. בעקבות כך, הוא נקט מספר צעדים סמליים, ובראשם איסור על חברי המנגנונים להתמודד בבחירות הפנימיות הראשונות בפת"ח (אף כי הותר להם להשתתף כבוחרים). עם זאת, לא ננקטו צעדים חריפים יותר, דוגמת הוצאת אנשי הצבא ממסגרות התנועה (כולל העליונות) או הגבלת השפעת הגורמים הבטחוניים על הפעילות הפנימית בתנועה. בעקבות כך, נשמר המתח בין גורמי הביטחון לבין פעילי הפת"ח, ובמיוחד אנשי **התנטיים** בגדמ"ע, אשר חלק ניכר מהם, כזכור, לא השתלב במנגנונים הצבאיים ושימר מידה בולטת של עצמאות. מצב זה הביא, לא פעם, לעימותים אלימים בין פעילים אלה לבין אנשי המנגנונים השונים. אלה פרצו, בדרך כלל, על רקע פעילות נגד פעילי הפת"ח, דוגמת מעצרים וחקירות, פשיטה על סניפים והחרמת כלי נשק.

חתירת הפת"ח לציביון עצמאי כלפי הממשל חריגה, במידה רבה, בהשוואה למפלגות שלטון אחרות במזרח התיכון. אלה, מגלות לרוב צייתנות כלפי הממשל ומוטמעות בקרבו כמעט לחלוטין. אולם, חרף המתחים שנחשפו לפרקים בין הפת"ח לבין "הרשות", ניכר כי הצדדים הגיעו לרוב להשלמה. זאת, בעיקר על רקע הבנת זהות האינטרסים העמוקה ביניהם. במסגרת זו, מעוניינת הפת"ח לחזק את מעמדה כלפי ערפאת באמצעים מגוונים - היא מבהירה לו מצד אחד כי "אינה נתונה בכיסו", ומצד שני, מרבה להדגיש בפניו כי חיזוקה, בעיקר על ידי האצת תהליך הארגון הפנימי, מהווה דווקא יעד המסייע בייצוב שלטונו. עם זאת, אין התנועה מעוניינת בנתק מוחלט מן השלטון, המעניק לה יוקרה ועוצמה. גישתו של ערפאת בעניין מורכבת גם היא. הוא חותר מחד גיסא להטלת מרות על התנועה, אך מאידך גיסא, מבין כי מיסודה המוחלט כמפלגת שלטון, יפגע ביכולותיה לגייס את הציבור לטובת מהלכים עממיים ולנהל מאבקים אלימים, דברים בהם נעזרת "הרשות" באופן עקבי.

ג. תפקיד הפת"ח במישור האזרחי

במישורים שונים ניתן היה להבחין בשניות שבזיקת הפת"ח כלפי "הרשות". במסגרת זו, התחבטה התנועה בין תפקידה, מצד אחד, כזרוע מבצעית של הממשל, אשר יעדה להגביר את מעורבות השלטון במרחב הציבורי, לבין שאיפתה המתמדת, מן הצד השני, להפגין עצמאות, תוך עמידה מתריסה לצד הציבור ונגד הממשל.

המישור המרכזי בו מסתמנת "סכיזופרניה תנועתית" זו הוא הציבורי-עממי. הפעילות במישור זה מעמתת את התנועה באופן החד ביותר עם הסתירה בין תפקידה החדש כמפלגת שלטון, המחייב התמסדות ואימוץ שיקול דעת מדינתי, לבין אושיות היסוד של התנועה, ובראשן הרצון לגלם את הלך הרוח והשאיפות של העם. באופן מסורתי, כזכור, הדגישה התנועה את זיקתה הבלתי אמצעית לציבור. במסגרת זו, הושם בפת"ח דגש מיוחד על לימוד טכניקות גיוס ההמון וניצולו לשם קידום "המהפכה" (רעיונות אשר נלקחו מההגות המרקסיסטית, בה קיים עיסוק רב בנושא זה). מהלכים אלה, צפויים בראיית התנועה לבצר את מעמדה כמנהיגה לאומית, החותרת למימוש היעדים של כלל מגזרי העם, ולא כמי שמקדמת יעדים תנועתיים צרים, המוגדרים בהתאם לאינטרסים קבוצתיים ופוליטיים מוגבלים.

המעבר לשלב המדינה, הוליד בקרב רבים בפת"ח חשש מאיבוד המגע הישיר להמון ואף מהתחזקות גורמי האופוזיציה על חשבונה של התנועה. בעקבות חשש זה, קראו רבים בפת"ח לשימור הנוכחות בקרב העם, גם בשלב המדינה. זאת, בעיקר באמצעות חיזוק יכולותיה במישור העממי (לדוגמה - קיום הפגנות או כנסים ציבוריים, בעיקר במהלך ימי האזכור של הפת"ח), טיפוח התעמולה התנועתית וקיום פעילות חברתית עניפה.

אולם, בבואנו לפרוט את פעילותה הציבורית של הפת"ח, נמצא כי רובה מתנהלת מתוקף תפקידה כ"סוכנת השלטון". קודם לכן, כבר צוינו פעילויות בולטות של התנועה, כגון השכנת סדר ציבורי בראשית ימי "הרשות" והנהגת הפגנות תמיכה בערפאת. על אלה, ניתן למנות מספר תפקידים ציבוריים נוספים :

1. פעילות חברתית - זו כוללת פרויקטים של התנדבות וסיוע לנזקקים, לצד פעילויות נוער, הנערכות, בין היתר, במסגרת מחנות קיץ, בהם מתקיימים פעולות הסברה לאומית ואף אימונים צבאיים. בנוסף לאלה, יצוינו ימי עיון בנושאים ציבוריים מגוונים (כגון מאבק בסמים), הדרכות מקצועיות, ואף השכנת פיוס בין חמולות יריבות. מרבית פעולות אלה נערכות בחסות ארגון אל-שביבה ובסיוע מוסדות "הרשות" ומנגנוני הבטחון הפלסטיניים. הפעולות נועדו לחזק את הזיקה בין הציבור לממשל, ולהציב חלופה לנוכחות הרחבה של הזרם האסלאמי בתחום החברתי (משימה אשר קיים ספק רב אם הפת"ח הצליחה בה).

2. פעילות במסגרת המוסדות האקדמיים - הפת"ח משמשת במסגרת זו זרוע של הממשל להכפפת מרות על גופים אלה, תוך מאבק בכוחם של האירגונים האסלאמיים בהם. במסגרת זו, בולטת בעיקר פעילות ארגון השביבה הסטודנטיאלי של הפת"ח (מנט'מת אל-שביבה אל-פתחאוויה אל-טלאביה), קרי תאי הסטודנטים של התנועה. יצוין, כי האוניברסיטאות "בפנים" היוו מעוזי כוח מסורתיים של התנועה, אולם אבדו לה בחלקם לאחר 1993. הדבר

אירע בעקבות חבירת מחנה השמאל, בן בריתה המסורתי של הפת"ח, למחנה האסלאמי על רקע התנגדותם המשותפת לתהליך המדיני (בהקשר זה בלט בעיקר איבוד אוניברסיטאות ביר זית סמוך לראמאללה ואל-נג'אח בשכם). יודגש, כי חרף הכישלונות השונים, לפת"ח עדיין שליטה במספר מוסדות אקדמיים בולטים, ובראשם אוניברסיטת אל-אזהר בעזה, אוניברסיטת בית-לחם ואוניברסיטת אל-קדס הפתוחה.

3. האיגודים המקצועיים והמוסדות הציבוריים - אלה, כמו האוניברסיטאות, היוו בעבר בהעדר זירת פעילות לגיטימיות, זירה חשובה לפעילות פוליטית ולמאבק בין הפת"ח לבין גורמי השמאל והזרם האסלאמי. גם בקרב גופים אלה, הסתמן מאז ראשית שנות התשעים איבוד מעוזים מסורתיים של הפת"ח לטובת החמא"ס (כמו לדוגמה לשכות המסחר בראמאללה ובחברון). אולם, הקמת "הרשות" הביאה לדעיכה במעמדם של גופים אלה כזירות התמודדות בין-ארגוניות, והתחדד מנגד תפקידם במסגרת הניסיונות לקדם חברה אזרחית, תוך הצבת אתגר בפני הממשל. במקרים אלה, פעלה הפת"ח בהכוונת "הרשות" להשתלט על המוסדות הציבוריים (בעיקר האיגודים המקצועיים), או להגביל את פעילותם העצמאית. כך לדוגמה, פעלו גורמי התנועה לשבירת מהלכי מחאה נגד הממשל, אותם הניעו חלק מהאיגודים המקצועיים, ובפרט אלה אשר נשלטו בידי ארגוני השמאל.

מרבית פעולותיה של הפת"ח במישור הציבורי מתבססות, אפוא, על זהות אינטרסים בינה לבין "הרשות". עם זאת, כפי שכבר צוין, התנועה נקטה לא פעם מהלכים אשר עמדו בסתירה למדיניות "הרשות". הדבר השתקף בעיקר בהצגת עמדות תקיפות מאלה של "הרשות" כלפי התהליך המדיני, או בהנעת מהלכים עממיים, אשר בוצעו לא פעם בניגוד לרצון ערפאת, או לפי המינון אליו כיוון. בהקשר זה, בלטה בעיקר "**אנתפאצ'ת** האסירים", שפרצה בהנהגת התנועה בסוף 1998, על רקע טענה לאי טיפול נאות של "הרשות" בנושא האסירים במסגרת "הסכם ווי", אשר נחתם בין ישראל לפלסטינים. אותם אירועים כללו עימותים בין המפגינים לבין כוחות הבטחון הפלסטינים, ואף לוו בהתקפה על ביתו של אבו מאזן, אשר נתפס כאחראי על גיבוש ההסכם. מהלכים דוגמת אלה, באו להדגיש כי לתנועה סדר יום משלה, ובעיקר נכונות לעמוד לצד רצון העם, תוך גילוי הקרבה למען סוגיות בעלות קונצנזוס לאומי. אותם צעדים נבעו, בין היתר, מחשש של הפת"ח לאיבוד ציביונה הלוחמני, נוכח זיהויה המובהק עם התהליך המדיני ובעקבות התחזקות גורמי האופוזיציה בצל המשברים שחלו במשא ומתן עם ישראל.

ברגעי האמת, מכל מקום, כאשר נדמה היה כי ביקורות אלה עלולות לסכן את יציבות הממשל, הקפידה הפת"ח באופן עקבי להתייבב לצד האינטרס הבסיסי שלה, ופעלה לבלום את ביטויי מחאה. זאת, באופן אירוני, תוך שימוש בסיסמאות העבר, לפיהן בעטיה של שעת חירום לאומית, ישנה קדימות להתלכדות ולדחיקה של כלל הביקורות הפנימיות, אשר עלולות להחליש את המחנה הפלסטיני. מצב זה, כך נראה, נתן תוקף לטיעוניהם של חוקרים פלסטינים שונים, לפיהם לא קיים תהליך אמיתי של גיבוש חברה אזרחית פלסטינית, היות ומהלך זה מונע בעיקרו על ידי הממשל ומשרת אותו לצורך ויסות לחצים פנימיים. זאת, לטענת אותם קולות, תוך הפגנת מראית עין של דמוקרטיה, וללא כל פיתוח של שיח ממשי בין השלטון לבין החברה.

ד. הפעילות במישור הפרלמנטרי

את ראשית דרכה בזירה הפרלמנטרית, החלה הפת"ח במסגרת בחירות 1996. אלה נתפסו בתנועה, ובעיקר בעיני הנהגת "הפנים", כמהלך שעשוי להעניק דחיפה לתהליכי השינוי הפנימי אליהם ייחלו. ההליכה לכיוון פעילות פומבית והעמידה בפני דין האזרח נתפסו על ידי גורמים אלה כבסיס לקידום יעד המיסוד, והיו אף בודדים שטענו כי מדובר בתחילת הפיכתה של התנועה למפלגה. לאור זאת, ביקשו ראשי "הפנים" לצייר את הבחירות כמהלך בעל משקל היסטורי רב. כך לדוגמה, מתוארות הבחירות בכתבי התנועה השונים מאותה תקופה כ"מאורע החשוב ביותר בהיסטוריה הפלסטינית", המגלם מעבר מסוים מ"שלב המהפכה" לשלב "בניין המדינה", ואגב כך מעמיק את הלגיטימציה של ערפאת והפת"ח להנהיג את המערכת הפלסטינית.

אולם, בדומה למקרים הקודמים, פעלה גם הפעם ההנהגה הותיקה, באכוונת ערפאת, לבלימת מהלכי שינוי, אשר עשויים היו, בראייתה, להעניק כוח רב מדי להנהגת הפנים. במסגרת זו, בלטה בעיקר מעורבות ערפאת בתהליך הבחירות המקדימות לגיבוש רשימות המועמדים (פריימריס), אשר נועדה להבטיח את מקומם של נאמניו ולסכל כניסה של יריביו למועצה. כך, חייב ערפאת את ניהול הבחירות בפיקוח של ועדת מעקב מטעם הועדה המרכזית (בראשות צ'ח'ר חבש), ואת הצגת הרשימות הסופיות בפניו, תוך הותרת אפשרות בידו לשנות את הרכבן. מתוקף סמכות זו, הוציא ערפאת מהרשימות מספר ניכר של פעילי שטח בולטים, אשר נבחרו באופן דמוקרטי. הוא שילב במקומם נציגים של משפחות מיוחסות מ"הפנים", אשר נעדרו בפועל בסיסי כוח עצמאיים, או פעילי ארגונים פוליטיים קטנים, אשר נוכחותם ברשימות הפת"ח נועדה ליצור מראית עין של גיוון פוליטי. הגיבוש המחודש של רשימות המועמדים הביא להחלטה של רבים מן הפעילים אשר הוצאו מהרשימות המקוריות להתמודד בבחירות באופן עצמאי, למורת רוחו של ערפאת. חלק גדול מאלה אף נבחר במחוזות השונים על חשבון נציגי הרשימות הרשמיות של הפת"ח.

תוצאות הבחירות, מכל מקום, ביססו באופן נחרץ את תדמית הפת"ח כמפלגת שלטון. בהעדר אופוזיציה שתציב אתגר בפניה, זכתה התנועה ב- 66 מתוך 88 מושבי המועצה המחוקקת. אלה כללו 51 נציגים מקרב הרשימות הרשמיות (מתוך 75 מתמודדים) ועוד 15 פעילי פת"ח אשר התמודדו באופן עצמאי. זאת ועוד, מבין 16 המפלגות שנטלו חלק בבחירות, היתה הפת"ח היחידה שיוצגה בפרלמנט, לצד מועמד בודד של פד"א, אשר נבחר גם הוא במסגרת רשימת הפת"ח במחוז ראמאללה. התנועה, כמובן, הבליטה את התוצאות כעדות לתמיכה העממית הרבה בה וללגיטימציה שניתנה לה להנהגת העניין הלאומי. מנגד, חוקרים דוגמת ג'מיל הלאל וח'ליל אל-סקאקי או העיתונאי למיס אנדוני, נטו לגמד את הצלחת הפת"ח וטענו כי בהעדרה של אופוזיציה ממשית, לא היוו הבחירות הכלליות יותר מאשר זירת התמודדות בתוך התנועה.

באשר לפעילות הפת"ח במועצה המחוקקת - זו עמדה ככלל בסימן התחבטות בין נאמנות מוחלטת ל"רשות" לבין השאיפה לבסס ציביון עצמאי. על פי רוב, נטתה התנועה לצדד בממשל, ולהעביר החלטות באופן הנוח לערפאת, תוך הסתייעות בדומיננטיות המוחלטת שלה במועצה. דבר זה הביא לביקורת חריפה כלפי התנועה, בטענה כי היא מביאה לניוון תפקיד המועצה, כמי שאמורה לבקר את "הרשות" ולפקח על פעולותיה, וזאת על רקע זהות אינטרסים בין צירי הפת"ח

לערפאת. מנגד, נתקלה פעילות הפת"ח במסגרת המועצה המחוקקת בקשיים שונים. זאת, בעיקר על רקע פעילותם של מספר צירים מקרב הפת"ח, רובם עצמאיים, אשר נקטו עמדות ביקורתיות נגד "הרשות". תופעות אלה העידו על העדר לכידות ויכולת אכיפת המשמעת הסיעתית בקרב גוש הפת"ח במועצה.

ה. מערכת היחסים בין הפת"ח לגורמי הכוח האחרים במערכת הפלסטינית

המעבר לשלב המדינה שינה באופן מהותי את דרך התייחסותה המסורתית של הפת"ח לשיתוף שאר הגורמים הפלסטינים בפרוייקט הלאומי. בעבר, בהעדר טריטוריה, הקפידה התנועה לשמור על עקרון האחדות הפנימית, אשר חייב לדוגמה לקיים את אש"פ כארגון חזית ולהעניק ייצוג נרחב לכלל הגורמים הפוליטיים הפלסטינים (לא תמיד בהתאם למשקלם הציבורי). זאת, בנוסף לעמדם הרוב המוחלט של הפת"ח בארגון. פעילות הפת"ח כיום, מתוך מאחז ריבוני למחצה, מקנה לה עוצמה שלא היתה לה בעבר. ממעמדה הנוכחי, רואה עצמה הפת"ח מחוייבת פחות לייצוג מירבי של הארגונים השונים, אשר חלקם, ובעיקר אלה אשר זהו עם השמאל, נחלשו ממילא מאז קריסת הגוש הקומוניסטי.

עם זאת, גם במצב עניינים זה, המשיכה השניות אשר תוארה קודם לכן להעסיק את הפת"ח. במסגרת זו, נעה הפת"ח בין שני צירים מרכזיים. הראשון, נגע לתפקידה של התנועה ככלי בידי "הרשות" כלפי שאר הארגונים הפוליטיים, במסגרתו היא פעלה לפרקים כ"איל ניגוח", אך לפרקים כ"גשר" להידברות. הציר השני התמקד שוב בעניין זהותה של התנועה, וחידד את השאלה האם היא מפלגה פוליטית המזוהה לחלוטין עם השלטון וזוכה מתוקף כך למעמד מועדף, או גורם פוליטי מן השורה.

המחנה האסלאמי, ובראשו החמא"ס (חרכת אל-מקאומה אל-אסלאמיה - תנועת ההתנגדות האסלאמית), נציגת זרם "האחים המוסלמים" בזירה הפלסטינית, הנו היריב הפוליטי המרכזי עימו מתמודדת כיום הפת"ח, וניתן אף להגדירו כיריב המאיים ביותר על התנועה בכל תולדותיה. ההתעצמות האתגר האסלאמי התפתחה בהדרגה במהלך שנות השמונים, והגיעה לשיא עם פרוץ האנתפאצה הראשונה. תהליך זה הקביל להחלשותו ההדרגתית של אש"פ ולאכזבה הגוברת בקרב הציבור הפלסטיני מדרך ניהולו את העניין הלאומי. האתגר האסלאמי נתפס בעיני הפת"ח כמסוכן במיוחד, בשל מספר סיבות: שאיפתו להציב חלופה כוללת למשנה הלאומית של אש"פ; סירובו ליטול חלק במסגרת הארגון, שלא על פי התנאים שהציבה החמא"ס (קבלת 40 אחוזים ממושבי המל"פ); התבססותו המוחלטת כמעט ב"פנים"; זיקתו ההדוקה לאוכלוסיה באמצעות תשתית ציבורית עניפה; והרעיונות המסורתיים והקליטים שהוא מציב בפני הציבור הפלסטיני. לאור כל זאת, הסתמן אתגר החמא"ס כמסוכן הרבה יותר מאלה שניצבו בפני הפת"ח בעבר, דוגמת המפלגה הקומוניסטית ב"פנים", החז"ע או מרידת 1983.

מעניין, עם זאת, לגלות כי בבסיס היריבות ניצב דווקא דימיון רעיוני לא מועט בין הפת"ח לחמא"ס. הפת"ח, בהקשר זה, אינה מגדירה עצמה כחילונית (בשונה מחזיתות השמאל) וראשיה, חלקם יוצאי הזרם האסלאמי (בעיקר נציגי הדור הותיק), עושים באופן מסורתי שימוש רב בסמלים אסלאמיים. החוקר זיאד אבו עמרו טען בהקשר זה, כי ניתן להגדיר את הפת"ח כארגון

הלאומי הפלסטיני הקרוב ביותר לחמא"ס מבחינה רעיונית. על רקע זה, קיימת הערכה מסורתית רבה של החמא"ס כלפי אש"פ בכלל, והפת"ח בפרט. אולם, חרף הצבעת החמא"ס על הזהות בין שתי התנועות ועל מקורותיה האסלאמיים של הפת"ח, היא הרבתה להדגיש גם את הסטייה שחלה בדרכה של תנועה זו, בעיקר נוכח מה שהגדיר הזרם האסלאמי כאימוץ אידיאולוגיה חילונית והשתלבות גוברת בתהליך המדיני. על בסיס הצגה מעין זו, טענה החמא"ס כי היא אשר נותרה המייצגת האותנטית של היעדים הלאומיים הפלסטינים, ואגב כך בעלת הלגיטימציה להנהגה הלאומית.

בפועל, כל עוד התמקד ארגון "האחים המוסלמים" ב"פנים" במישור החברתי, לא נטתה הפת"ח לראות בו אתגר של ממש. עם זאת, לא נמנעה הפת"ח מלפעול, מדי פעם, נגד הזרם האסלאמי, תוך שיתוף פעולה עם ארגוני השמאל החילוניים, יריביו הבולטים של זרם זה ב"פנים". מהלכים אלה נועדו לבלום את השפעתם העולה של האסלאמיסטים בקרב מוסדות הציבור השונים (בפרט האוניברסיטאות ברצועת עזה). הקמת החמא"ס, בעקבות פרוץ **האנתפאצה**, הבליטה מאוד את מקומו של הזרם האסלאמי בזירה הפלסטינית, כולל במישורים המדיני והמבצעי, בהם, בדרך כלל, הוא לא היה מעורב עד אז. התפתחות מעין זו, החריפה באופן מיידי וחסר תקדים את המתיחות המסורתית בין המחנה הלאומי לזה האסלאמי. תפיסתו של הארגון החדש כאיום, גברה ככל שהתחזק כוחו במישור הציבורי והתעצמה ביקורתו על סטיית אש"פ מהיעדים הלאומיים. מגמה זו באה לידי ביטוי בולט בעיקר מאז ראשית שנות התשעים, בעקבות מצוקה ארגונית וכספית קשה אליה נקלע אש"פ בעקבות מלחמת המפרץ. על רקע חולשה זו, קל היה לחמא"ס להעמיק את אחיזתה בקרב הציבור, דבר שכמובן החרף את תחושת היריבות נגד הזרם הלאומי, ואף הוביל להתנגשויות אלימות בין פעילי שתי התנועות ב"פנים". שיחות הידברות אשר נערכו בין הנהגת אש"פ - בייצוג משלחת של הפת"ח (!) - לצמרת החמא"ס ב"חוץ", בין השנים 1990 - 1993, לא הצליחו להביא לריכוך המתיחות.

מאזן הכוחות בין התנועות, אשר החל לנטות לפני כעשור לכיוון החמא"ס, השתנה מאז הקמת "הרשות" באורח דרמטי. כך, בעוד הפת"ח הפכה למעין מפלגת שלטון, מצאה עצמה החמא"ס בעמדת אופוזיציה המערערת על זכות קיומו של הממשל החדש, אך לא חותרת לעימות חזיתי עימו. במסגרת מעמדה החדש מילאה, כאמור, הפת"ח תפקיד כפול. המשימה הבולטת ביותר, עד היום, של הפת"ח כמגן "הרשות", באה לידי ביטוי ב"אירועי מסגד פלסטין", ביום שישי ה-18 בנובמבר 1994. במסגרת זו, פעלו לראשונה, פעילי התנועה לדיכוי כוחני של מהומות אשר עוררה החמא"ס ברצועת עזה, והגנו על יציבות הממשל הצעיר.

מנגד - עושה "הרשות" שימוש רב בפת"ח כאמצעי להידברות עם החמא"ס, כמו עם יתר ארגוני האופוזיציה. מבחינת "הרשות", מסייע דיאלוג מעין זה להציג מעמד ממלכתי עליון, כאשר המגעים השונים מתנהלים תחת חסותה, בין שני גופים פוליטיים. גם מבחינת גורמי האופוזיציה, היתה לא פעם הדברות מעין זו נוחה יותר. המגעים עם הפת"ח, ובפרט עם פעילים מקרב המחנה הניצי בתנועה, ולא עם "הרשות", העניקו לאופוזיציה אפשרות לקיים זיקה לממשל החדש, מבלי שהדבר יתפרש כהכרה בו או בהסכמים המדיניים (אף כי מדי פעם התנהלו גם מגעים ישירים בין "הרשות" לבין חמא"ס, כאשר את הראשונה, באופן טבעי, ייצגו בעיקר פעילי הפת"ח). הפת"ח

מצדה, מנצלת תפקידים מעין אלה לביסוס תדמיתה כגוף עצמאי הפועל למען האחדות הלאומית במחנה הפלסטיני.

בניגוד לחמא"ס, בעלת האחיזה הציבורית העמוקה, לא נתפסה "תנועת הג'יהאד האסלאמי בפלסטין", אשר התמקדה באקטיביזם אלים, כאתגר ממשי בעיני הפת"ח. מאז הקמתו של ארגון זה באמצע שנות השמונים, העדיף אש"פ להתמודד עמו, כמו עם כלל האתגר האסלאמי, באמצעות הקמת ארגוני בת בעלי צביון אסלאמי. אלה, אשר היו לפרקים בעלי שם דומה לזה של "הג'יהאד האסלאמי", היו כפופים למרות הפת"ח, אך לא הצליחו בפועל לזכות להשפעה רבה ברחוב הפלסטיני. בדומה לחמא"ס, גם "הג'יהאד האסלאמי" סרב להצטרף לאש"פ וכפר בדרכו המדינית. מנגד - גם בכירי ארגון זה רוחשים כבוד רב לפועלה הלאומי של הפת"ח, אך דבקים בנרטיב המבליט את סטייתה מהיעדים הראשונים שלשמשם קמה התנועה.

באשר לחזיתות השמאל - העממית והדמוקרטית - אלה זוכות ליחס מועדף מצד הפת"ח ו"הרשות" בהשוואה לכלל ארגוני האופוזיציה. זאת, נוכח היסטוריה משותפת של חברות באש"פ וכן קרבה רעיונית (בפרט סביב הדבקות בעקרון עצמאות ההחלטה הפלסטינית וההתמודדות המשותפת נגד הזרם האסלאמי). גופים אלה, נחלשו מאוד בעשור האחרון, ואינם נתפסים כיום כאתגר בעל משקל זהה לזה האסלאמי. לאור כך, מקיימת הפת"ח מערכת יחסים הדוקה יותר עם החזיתות.

פרק שביעי : "שיח המהפכות" - ניסיון הפת"ח לעומת תקדימים של תנועות

שחרור לאומיות אחרות

(תוכנו המלא של פרק זה מצוי בעותקים המקוריים של החיבור, אותם ניתן לאתר בספריות אוניברסיטת תל - אביב)

ס י כ ו ם

כארבעה עשורים לאחר הקמתה, ולמעלה משלושה עשורים לאחר השתלטותה על אש"פ, ממשיכה הפת"ח להנהיג את העניין הלאומי הפלסטיני. הישג זה ראוי להדגשה בפרט נוכח העובדה, כי במהלך מרבית תקופה זו נעדרה הפת"ח בסיס פעולה טריטוריאלי בשטח שהוגדר כ"יעד השחרור". בעבר, נטה חלק ניכר מהחוקרים להסביר הצלחה זו ביכולת המתמדת של התנועה להתאים עצמה לנסיבות הזמן המשתנות, תוך ביצוע תפניות היסטוריות וסטיות מעקרוניתה המוצהרים. אלה, כפי שנטען, יכלו להתממש לאור מספר סיבות מרכזיות : אחדות פנימית בתנועה והמשכיות השליטה של גרעין ההנהגה המייסדת ; העדר בסיס אידיאולוגי דוגמטי, אשר עלול היה להקשות על שינוי מדיניות ; רוב מסורתי במוסדות אש"פ ; שימור עצמאות מפני גורמים זרים, לצד כינון יחסים תקינים עם מרבית מדינות ערב ; וייצוג רחב של האוכלוסיה הפלסטינית, על כלל מגזריה, ללא הבלטת מימד מעמדי, דתי או רעיוני יחודי. כפועל יוצא, הצליחה הפת"ח לחלוף על פני משברים פלסטיניים פנימיים, אזוריים ואידיאולוגיים-גלובליים, אשר הביאו בחלקם לדעיכתם ואף לקיצם של גורמים אחרים במערכת הפלסטינית.

אולם, האם מאפייני הצלחה אלה, שסייעו לפת"ח בהנהגת המאבק, תקפים גם ל"שלב המדינה"? על פניו, נראה כי התנועה צלחה את מרבית אתגרי השלב החדש, אף כי זה כמובן, טרם הגיע לסימומו, נוכח אי מימושו של יעד המדינה העצמאית. כך, היא ניצבת בראש הישות הטריטוריאלית הפלסטינית הראשונה בהיסטוריה, נהנית מיוקרה ציבורית רבה וממשיכה להוות הגורם המשפיע והגדול ביותר במערכת הפלסטינית (לטענת צח'ר חבש, מגיע מספר חברי התנועה כיום ל- 300,000, כפי הנראה נתון הכולל את הפעילים ב"פנים" ובפזורה גם יחד). עם זאת, מתחדדות כיום, יותר מבעבר, השאלות באשר לאושיות היסוד של הפת"ח - האם המשך אחיזת ההנהגה הותיקה מסייע גם כיום לחיזוק התנועה? האומנם רדידות אידיאולוגית הנה מאפיין הכרחי לשרידות, גם כמפלגת שלטון, האמונה בין היתר, על ניהול חברה? ובעיקר - באיזו מידה תוכל התנועה לקיים את התחבטותה המסורתית ונטולת ההכרעה באשר לזהותה - תנועת שחרור או מפלגת שלטון, וליעדיה - קידום יעד המדינה או המשך המאבק למען שחרור מלא?

המעבר לשלב החדש כרוך מבחינת הפת"ח, בראש ובראשונה, בהענקת מוקד הפעולה מהפזורה ל"פנים". הפת"ח, כזכור, נוסדה כתנועה גולה. מייסדיה היו כמעט כולם בני דור **אל-נבנה** ושיקפו את כמיהת ציבור הפליטים לשינוי "תוצאות 1948". המעבר ל"פנים", אשר מרבית תושביו לא חווה פליטות, ואשר רוב הנהגתו מעדיף באופן מסורתי את שינוי "תוצאות 1967", קרי את יעד המדינה, מקדמת, כך נראה, שינוי מהותי גם בפני הפת"ח. נוכח מורכבותה של המציאות הנוכחית, לא ניתן לקבוע כי הפת"ח סיימה להגדיר את אופיה ויעדיה מחדש, ברוח "שלב המדינה", תוך נטישת מרבית מאפייני "המהפכה" של ההנהגה הגולה. עם זאת, נראה, כי כבר כיום, אפשר לתאר את המתרחש בפת"ח כהעברה הדרגתית של "לפיד ההובלה" של הפרוייקט הלאומי מהפזורה לידי "הפנים". דבר זה, מהווה מעין השלמה של תהליך היסטורי ארוך שנים, במהלכו נע "הפנים" משולי העשייה הלאומית להנהגתה. זאת, בניגוד לפזורה, אשר נושלה ממעמדה המנהיגותי בצל ההתמקדות ב"מדינה שבדרך".

שלב המדינה מאלץ, מכל מקום, את הפת"ח להתמודדות נוקבת מבעבר עם "פני היאנוס" שלה, דהיינו עם העדר ההכרעה המסורתית בין קטבי "המהפכה" ו"המדינה". עם זאת, נראה, כי בהעדר ריבונות ונוכח חוסר יכולתה של ההנהגה הפלסטינית לקבוע האם מומשו היעדים הלאומיים הפלסטינים, נוח לערפאת דווקא לשמור על אותו חוסר הכרעה. במסגרת זו, מקדמת הפת"ח בו זמנית את בניין המדינה ואת המשך המאבק הלאומי, או במילים אחרות משמשת מפלגה פוליטית ותנועה מהפכנית גם יחד. הכרעות באשר לשאלות מסוג זה יוכלו, כפי הנראה, להתקבל רק בעקבות מימוש יעד המדינה העצמאית. באם ייושם יעד זה במסגרת הסדר מדיני עם ישראל, הוא יבליט את השוני בין הפת"ח לתקדימי השחרור הלאומיים האחרים, ויותר מכך את ההבדל המהותי בין העימות הישראלי-פלסטיני לדגמים הטיפוסיים של מאבקים אנטי-קולוניאליים. כך, בעוד האחרונים הסתיימו בנסיגה מוחלטת של הגורם החיצוני, שכן לא ייצגו מאבק לאומי קיומי של הכוח הקולוניאלי, עשוי המקרה הפלסטיני, אשר אינו מתמודד עם יריב בעל מדינת אם מעבר לים, אלא עם תנועה לאומית הזוכה ללגיטימציה בינלאומית רחבה, להסתיים דווקא בפשרה סביב שאלות הטריטוריה והפזורה.

כבר כיום ניתן לזהות אתגרים קשים נוספים מבחינת הפת"ח, אשר סביר ויעמדו בדרכה של התנועה גם בעתיד (בפרט זה המצוי מעבר לאופק המאבק הנוכחי נגד ישראל). הכרעתה בשאלת זהותה ויעדיה - בין מפלגה פוליטית לתנועה מהפכנית - תהווה בהקשר זה רק נקודת מוצא לעיסוק בסוגיות תנועתיות מורכבות יותר. בין אלה, יצוינו לדוגמה יכולתה לטפל בבעיות חברה וכלכלה או לגבש זהות לאומית מאחדת בקרב חברה המפוצלת בין קטבים תת-לאומיים שונים (אזורי, שבטי-חמולתי, דתי, פליטים לעומת תושבים מקוריים ועוד). אתגר אחר הנו ההתמודדות נגד הזרם האסלאמי על דמות החברה והממשל הפלסטיניים, וחשוב מכך - על הזכות להנהיג את הפרוייקט הלאומי.

מכל מקום - המבחן המרכזי בו תעמוד הפת"ח יהיה שאלת קיומה לאחר עידן ערפאת. מנהיג זה מגלם באישיותו את "המהפכה הפלסטינית", ושמו הפך נרדף לזה של אש"פ וכל שכן של הפת"ח. זאת ועוד, באישיותו מייצג ערפאת את "פני היאנוס" של הפת"ח והמערכת הפלסטינית כולה. הוא אומנם מנהיג כיום ישות מדינית, אך בו זמנית נוצר בדפוסי פעילותו ואף בדמותו החיצונית את כל סמלי ה"מהפכה", המבטאים המשך הימצאות בשלב המאבק. מעבר לכך, מסמל ערפאת באישיותו מעין גשר בין כלל הקטבים בציבור הפלסטיני, וזאת דווקא משום שאינו מזוהה עם אף אחד מהם באופן מובהק. בדרך זו, הצליח ערפאת לבסס לגיטימציה בקרב כלל מגזרי העם הפלסטיני : הפליטים ותושבי הקבע המקוריים, "הפנים" והפזורה, הממסד הצבאי והחברה האזרחית, אש"פ ו"הרשות הפלסטינית", הגדה המערבית ורצועת עזה, בני העיר והכפריים, בני המעמד הבינוני ונציגי המשפחות המיוחסות (שערפאת עצמו מקושר אליהן - בהשתייכו למשפחות אל-קדוה ואל-חסיני) ועוד. כל חלופה למנהיג זה תקשה למלא חלל שיווצר, ואשר עלול להביא לחידוד המתח המסורתי בין אותם הקטבים. זאת ועוד, הסתלקות ערפאת, עלולה גם להביא להתנגשויות בין גורמי הכוח בתוך הפת"ח, בין היתר, סביב שאלת הירושה.

לסיכום שאלות אלה, ראוי להתמקד פעם נוספת בהתחבטות בין "המהפכה" ל"מדינה", המהווה, כך נראה, המפתח המרכזי להבנת עתידה של המערכת הפלסטינית כולה. בהקשר זה, כדאי לבחון, בקריאה ביקורתית מאוחרת, דברים שכתב פואד עגימי, המזרחן המפורסם ממוצא לבנוני-שיעי, בספרו "ארמון החלומות של הערבים". כך, בתארו את הכרעותיו המדיניות של ערפאת במהלך שנות התשעים, טען עגימי :

" בסופו של דבר, האיש שעשה כל מהלך שגוי אפשרי היה הפלסטיני היחיד שיכול להחזיר את עמו אל עקרון חלוקת הארץ... ערפאת היה יכול לבחור להישאר במדבר ; יכול היה לדבוק בפוליטיקה של העבר... ערפאת היה יכול לבחור באותה פלסטין גדולה של הדמיון ובמורשת החד משמעית של הלוחם הותיק... ודאי ידע שחיינו הפוליטיים היו קלים יותר אילו בחר להשאר בעולם הבלתי אפשרי (והטהור - כך במקור) של המקסימליזם הפוליטי "

העתיד יעיד באיזו מידה יוכלו ערפאת והפת"ח, כגורמים המנהיגים את הזירה הפלסטינית, להתרחק מאותו "עולם בלתי אפשרי", או שמא יבקשו דווקא להפוך את אותה "פוליטיקה של העבר", אותה מתאר עגימי, להווה.

אחרית דבר : ממהפכה למדינה... ושוב למהפכה ? - הפת"ח נוכח אנתפאצ'ת אל-אקצא'

אנתפאצ'ת אל-אקצא' הנה אחד העימותים החריפים בין התנועות הלאומיות - הציונית והפלסטינית. היא לבטח האתגר הרציני ביותר עמו התמודד הממשל הפלסטיני העצמי מאז הקמתו. אף שטווח הבחינה קצר יחסית, נראה, כי ניתן כבר כיום להעלות מספר משמעויות מרכזיות באשר לאירועי ההווה - מנקודת הראות הפלסטינית.

ראשית, הביאה ה**אנתפאצ'ה** הנוכחית לשיא בתהליך "הרה-פלסטיניזציה" של הסכסוך הישראלי-ערבי, אשר התפתח מאז 1967, ובמילים אחרות להעמדת העניין הפלסטיני בלב ליבו של העימות האזורי. כך, בעוד שבעבר היה הנושא הפלסטיני בגדר כסות דקה לעימותים בין-מדינתיים, הרי כיום הוא בעל תפקיד מפתח בשאלת היציבות האזורית. משמעות אחרת של אירועי ההווה מבחינת הפלסטינים, גלומה בהצלחה המוחשית ביותר, עד כה, להעתיק את מוקד העימות נגד ישראל ל"פנים", וזאת לאחר עשרות שנים בהן הוא התנהל ב"חוץ".

מעבר לכך, מתחוור כי **אנתפאצ'ת אל-אקצא'** הנה חזרה אל העבר מבחינת דרך ההתמודדות של הזרם המוביל במערכת הפלסטינית, קרי אש"פ, עם ישראל, אך במידה לא מבוטלת גם מבחינת היעדים הלאומיים שמציב לעצמו זרם זה. במסגרת זו, בולטת בעיקר שיבתה של אסטרטגיית "המאבק המזוין". כיום, כפי שמסתמן, מיושם עקרון זה בדומה לדרך מימושו במהלך שנות השמונים, כלומר, שילובו לצד, ולפרקים תחת העשייה המדינית, אך בכל מקרה לא קידושו כאמצעי אסטרטגי ראשון במעלה.

גם מבחינת הפת"ח, מהווה **אנתפאצ'ת אל-אקצא'** חזרה אל העבר. כמו רבים בזירה הפלסטינית, גם התנועה נטשה בעטיו של העימות את הדיונים בסוגיות פנימיות והתמקדה במאבק נגד ישראל. גולת הכותרת של מהלך זה, מבחינת הפת"ח, היתה השיבה ל"מאבק המזוין". הגוף הפלסטיני אשר יצר מושג זה והובילו משך שנים, ואשר מאוחר יותר הנהיג את ריסונו לטובת העשייה המדינית, חזר כמעט באחת לשמש מנהיג המאבק נגד ישראל ואחד האיזמים המרכזיים עימם מתמודדת המדינה באחרונה. במסגרת זו, מעורבים חברי הפת"ח, ובעיקר פעילי ה**תנטי"ם**, בייזום פיגועים רבים נגד ישראל. יודגש, כי מרבית פיגועי הפת"ח בוצעו בגדמ"ע ובאזח"ע, נוכח רצון התנועה להציג את המאבק האלים כמהלך לגיטימי נגד כיבוש. עם זאת, לפרקים, ביצעו גורמי התנועה פיגועים גם בתחומי ישראל, צעד אשר הוסבר על ידי ראשי הפת"ח כחריגה קלה ממה שהוגדר כ"אסטרטגיית תנועתית". חסין אל-שיח' ציין בהקשר זה, כי ערפאת הנחה את הפת"ח במפורש למקד את הפעילות המבצעית בגדמ"ע ובאזח"ע ולא בתחומי ישראל, מחשש שפיגועים בתחומי "הקו הירוק" יפגעו בתדמית התנועה בעיני דעת הקהל העולמית בכלל, וזו הישראלית בפרט. אל-שיח' הודה באותה נשימה כי פעילי הפת"ח ביצעו פיגועים בתחומי ישראל, אך הבהיר כי אלה נעשו לאחר שישראל, עברה, כלשונו, "את הקו האדום" במהלכים שונים שנקטה נגד הצד הפלסטיני.

השיבה ל"מאבק המזוין" נתנה אותותיה גם במישור הפנימי בפת"ח. לא זו בלבד שנפסק כמעט כליל הדיון בשאלת זהותה או בנושא הארגון מחדש, הרי שחלה אף נסיגה, בעיקר במישור

הארגוני, אל העבר. במסגרת זו, יצוין גיבושם מחדש של גופים מבצעיים של התנועה, לרוב כמיליציות מקומיות הפועלות באופן עצמאי למדי, ללא היררכיה מסודרת, ותוך שיתוף פעולה נרחב עם אירגוני האופוזיציה ומנגנוני הבטחון הפלסטיניים. בהקשר זה, בלטו גופים כגון "גדודי חללי אל-אקצא" ו"גדודי השיבה", הפועלים באזור השומרון, או "ועדות ההתנגדות העממית" מאזח"ע. הופעת גורמים אלה, מלווה בהעתקה גוברת של המוקד התנועתי לרבדי השטח, תוך כרסום במעמדם של מוסדות הפת"ח העליונים. זאת ועוד, פעילות החוליות המבצעיות, מייצגת למעשה איבוד זהות ארגונית ורעיונית של פעילי הפת"ח. תהליך זה נוצר בעיקרו בעקבות שיתוף הפעולה הגובר בין חוליות הפת"ח לגורמי האופוזיציה, אשר מלווה, לא פעם, בהקמת מסגרות אירגוניות בהן פועלים יחדיו נציגי כלל הפלגים.

בתוך כך, תופסים רבים בתנועה את העימות הנוכחי כמעין מרפא למשבר הזהות העמוק - "הסכיזופרניה התנועתית" כלשונם - בו לקתה הפת"ח בעקבות המעבר לשלב החדש. יתרה מכך, הם אף רואים בו מעין מפתח ליישוב קטבי "המהפכה" ו"המדינה" בפת"ח. צח"ר חבש ומרואן אל-ברעיותי טענו בהקשר זה, כי **אנתפאצ'ת אל-אקצא'** חילצה את הפת"ח מ"כבלי אוסלו שהפכו לנחלת העבר". האירועים, לדבריהם, השיבו לתנועה את תפקידה ההיסטורי כמנהיגת המאבק, ובכך הביאו לשיקום מעמדה במערכת הפלסטינית.

תהליך מרכזי אחר הנחשף במהלך **אנתפאצ'ת אל-אקצא'** בקרב הפת"ח, כמו גם בכלל המערכת הפלסטינית, מתגלם בדמות מתח דורי ואזורי ("חוץ" לעומת "פנים"). מתח זה מחריף בחסות המאבק, ומסתמן, לפרקים, כ"חילופי משמרות" בהנהגת הזירה הפלסטינית. החוקר הפלסטיני ח'ליל אל-שקאקי טען באותו נושא, כי המאבק הנוכחי אינו רק מערכה נגד ישראל, אלא גם ניסיון התנערות של "המשמרת הצעירה" (**New Guard**) בזירה הפלסטינית, משליטתה רבת השנים של "המשמרת הותיקה", ולמעשה צעד שנועד לרשת אותה בהנהגת התנועה הלאומית. אולם, המתח הגובר אינו ניזון רק מפערים דוריים, אלא גם מן הקיטוב המסורתי בין "החוץ" לבין "הפנים", "הקטר" הנוכחי של המערכת הפלסטינית. במסגרת זו, מבקשת הנהגת "הפנים" להצטייר כקרובה יותר לרבדים העממיים, וכמי ששואבת את הלגיטימציה שלה מהתמיכה הציבורית ומן ההתנגדות לכל יוזמה להפסקת האלימות. זאת, בניגוד להנהגת "החוץ", קרי צמרת אש"פ, אשר שואבת כוחה מלגיטימציה היסטורית, אירגונית (שליטה על מוסדות "הרשות" ואש"פ), וכן מהכרה בינלאומית ושליטה על משאבים כלכליים מגוונים. כך, התחלפו התפקידים במסגרת הנהגת הפת"ח, והמאשימים של העבר הפכו לנאשמי ההווה.

המייצג הבולט של המהפך הדורי-אזורי המסתמן בהנהגת התנועה הלאומית הפלסטינית במהלך **אנתפאצ'ת אל-אקצא'** הינו ללא ספק מרואן אל-ברעיותי. זה נתפס כאחד ממנהיגי המאבק הנוכחי וכמגלם יעדיו ומהותו. עבור אל-ברעיותי, היה המשבר הנוכחי בגדר מפלט מבורך משפל אליו הגיע מעמדו בהנהגת הפת"ח בגדמ"ע (הוא לא נבחר להנהגת התנועה באזור זה ערב פרוץ האירועים, בעקבות התגברות האופוזיציה הפנימית נגדו). אל-ברעיותי ניצל, לפיכך, את האירועים כדי לשקם את מעמדו, ובמסגרת זו פעל לגיבוש בסיס כוח עממי רחב, באמצעותו הוא ניסה, לא פעם, להפגין מידת עצמאות כלפי ערפאת. בתחילת ה**אנתפאצ'ה** הנוכחית, בלט אל-ברעיותי, בדומה לרבים ממנהיגי "הפנים", כמצדד בצורך לחדד את המימד העממי של המאבק.

אולם, בהתאם לתהליך אשר תואר קודם לכן, העמיק מנהיג זה עם חלוף הזמן את מעורבותו האישית במהלכי "המאבק המזוין". כל זאת, תוך נטישת זהותו הקודמת כאחד מתומכי התהליך המדיני, והפיכתו לסמל מרכזי של העמידה הפלסטינית העיקשת נגד פשרות מדיניות ובזכות המשך המאבק.

במסגרת משחקי התדמיות שאוזכרו קודם לכן, ביסס אל-ברע'ותי את הלגיטימציה של מנהיגותו על בסיס "עממי" ו"מהפכני", המוצא פירוש מעשי בקשר בלתי אמצעי עם הציבור, בקרבה הדוקה לגורמי האופוזיציה, ובהתרסה קבועה כלפי נציגי הממסד השלטוני ומקדמי העשייה המדינית. במקביל - המשיך אל-ברע'ותי, לפחות עד מעצרו בידי ישראל באפריל 2002, את ניסיונו המסורתי לכבוש - עבורו אישית ועבור בני הדור הצעיר ב"פנים" בכלל - מעוזי כוח בהנהגת הפת"ח. בלטו תלונותיו באשר לקרע מעמיק בין בני הדור הותיק לדור הצעיר בפת"ח, וקריאתו, בעקבות כך, לקיום דחוף של בחירות כלליות ב"רשות" ופנימיות בתוך הפת"ח לצורך יישוב מתח זה (הצעות המשקפות, שוב, את ניסיונו לקדם ארגון מחודש בתנועה כאמצעי לביצור השפעת הנהגת "הפנים" בה). קריאות מסוג זה גברו בעיקר מאז סיום מבצע "חומת מגן" (אפריל 2002), במהלכו השתלט צה"ל, זמנית, על ערי הגדמ"ע.

לסיכום, נראה, כי מוקד ההתחבטות המחודשת בין קטבי "המהפכה" ו"המדינה" בפת"ח, נעוץ, כבעבר, בשאלת היעדים הלאומיים. במסגרת זו, ניצבת התנועה, בדומה לכלל הזירה הפלסטינית, בפני צורך מחודש להכריע מהו יעדה העליון - מדינה פלסטינית, מוגבלת ככל שתהא ובמחיר ויתורים טריטוריאליים, או "המהפכה" - מושג הכולל המשך מאבק אלים, לצד דבקות ביעדים המקסימליסטים המסורתיים, ובראשם "זכות השיבה". הכרעה, ולו לפרק זמן מוגבל, בסוגיות גורליות אלה עתידה לסלול את הדרך להנעה ואף לסיום תהליכי השינוי שחוהה התנועה מאז כניסתה לשלב "המדינה", או במילים אחרות - להביא להפיכתה המלאה למפלגת שלטון.

בהקשר זה, ראוי לציין פרט שולי לכאורה, אך חריג, אשר יתכן ומרמז על שינוי המתהווה בפת"ח. כך, באחדים מגיליונות המוסף **אנתפאצ'ת אל-אקצא'** של ביטאון הפת"ח ברצועת עזה - **אל-כראמה** - מודפס מאז ראשית שנת 2001 בראש העמוד הפותח, וכדרך שגרה, סמל התנועה ובו מפת "פלסטין השלמה", אותה מעטרות שתי זרועות האוחזות ברובים. אולם תחת הסמל, ולצד הסיסמה ההיסטורית - "מהפכה עד הנצחון", אשר מופיעה בכיתוב קטן יחסית, ניצבת סיסמה אחרת ובכיתוב בולט יותר - **"אנתפאצ'ה עד העצמאות"**. כפי שצוין מראש, אין להיאחז בהכרח בפרט שולי זה כפתח לאופטימיות מן הצד הישראלי, היינו לזיהוי נכונות פלסטינית להמרת היעדים הלאומיים מהעבר בפרגמטיים יותר, תוך הותרת יעד השחרור לעתיד בלתי מוגדר. עם זאת, ניתן לתהות שמא רוחות שינוי מנשבות באופן איטי ונסתר מעין בקרב גורמי התנועה ב"פנים", והאם אלה עשויות להביא לתפנית בדרכה של המערכת הפלסטינית כולה, בעיקר בכל הקשור לגישתה כלפי ישראל.